

A finn-ugor névszói összetételek.

1. Névszói összetételek a vogulban.*)

I. Összetétel s birtokviszony.

1. Bevezetés. — Két szempontot kell tekintetbe venni az összetétel meghatározásánál; egyik az alaki, a másik a jelentésbeli. Alaki jele az összetételnek, hogy két szóalaktaniváltozás nélkül mondattani viszonyba lép s egy hangsúly alatt egyesül; jelentésbeli ismertetője pedig, hogy az összetétel új alkotórészeitől eltérő jelentést kap, — mint BRUGMANN mondja: *das ganze den theilen gegenüber isoliert wird.* (Vgl. Gr. II. 4.) Igaz, hogy BRUGMANN nemcsak ilyen jelentésbeli izolálást, hanem alakit is követel (pl. *denuo* = *de novo*). A finn-ugor nyelvekben azonban az alaki izolálás legfőljebb csak negatív — az se mindig — a mely a viszonyt jelölő rag hiányában mutatkozik. De magán a szón nem történik változás, s azért is a meghatározásomat tágabb körre kellett kibővítenem. Minthogy pedig az alaki szoros különbség hiányzik, nem is lehet oly pontos s szoros a határ a finn-ugor nyelvekben a syntaktikai viszony s összetétel között, mint az indogermán nyelvekben (bele nem számítva a román nyelveket). Mindamellet hiba volna a mi összetételeinket alantabb rangúaknak, vagy minek tartani, mert nem az alak, hanem a jelentésük sajátága a fontosabb. Akármely nyelvben is egyforma lelki működés és szükséglet hozza őket létre, t. i. az, hogy a szemlélet egységét nyelvünkben is egységesen akarjuk kifejezni. Ez az akaratunk: a nyelv pedig akaratunk eszköze, vagy mondjuk végrehajtója; de természetesen az ő mivoltához s természetéhez kell

---

*) A magyar összetételekre, a mennyire a tárgyalás kerete megengedi, szintén figyelemmel leszünk (v. ö. Simonyi s Balassa fejtegetéseit). A hol a vogul forrás nincs idézve, l. Vog. szójegyz.

alkalmazkodnia akarátunknak is, valamint a nyelv is, a mennyire megszabott sajtásága engedi, ő hozzája szintén alkalmazkodik. Az ok tehát egyenlő, de az eszköz, az különböző. S egyik oka ez is, hogy aztán az eredmény is különböző. Vagyis, a mi esetünkről szólva, hogy annyiféle az összetétel a különböző nyelvekben. De ezen kívül, noha ugyanazon lelki ok ezen nyelvi tüneménynek a megindítója, megnyilatkozásaiban annyira változatos, hogy e miatt szemléletben s felfogásban is lényegesen különbözik a többféle nép-lélek egymástól. Hozzájárul még a nyelv természete, a mely szintén alakító hatással van az emberi lélekre, a mennyiben alkalmazkodásával némely tehetségét kifejleszti, s merevségével viszont némelyikét elnyomja vagy megszorítja.

2. A birtokviszony ragja. — Meghatározásunk szerint az összetétel külsőleg syntaktikai viszony, a melynek azonban nincs jelölője. Ehhez megjegyzendő, hogy a vogulban is vannak másféle ilyen viszonyok is alaki jelölés nélkül, mint az értelmező s melléknévi jelző; a mondat tárgya, mikor határozatlan (az éjszakiban nincs külön jelölésű határozott tárgy sem); végül tudvalevőleg az alany. Nincs azután ragja a birtokosnak sem, hanem ezt mégis külön kell választanunk amazoktól, mivel a syntaktikai viszonyt a birtokon levő személyrag jelöli. Magától értetődik, hogy a névszói összetételeken legkivált ugyanezen itt elsorolt mondat-tani viszonylatok mutatkoznak, de mégis kiválnak közülök a birtokviszonyhoz hasonló k. *Hasonlók mondom*, — mert óvakodnunk kell attól a föltevéstől, mintha az összetétel akárminő syntaktikai viszonyból eredne — csak hogy a jelentésnek igen sokféle árnyalata az elő- s utótag között gyakran megegyezik azzal, a mely a birtokos s a birtok között létezik (v. ö. gen. subj., obj. stb.). Ezen szempontból, t. i. egybevetve s különválasztva a jelentésöket, össze is kellene őket hasonlítani.

Mi azonban más szempontból akarunk most röviden a vogul birtokviszonnyal foglalkozni. Ugyanis úgy látszik, mintha a vogulban teljesen *jelöletlen birtokviszony* is volna, azaz olyan, hogy a birtokon se volna meg a személyrag. Ez természetesen tárgyunkra nézve igen fontos kérdés, a melyet nem lehet mellőznünk. De mielőtt tárgyalásába bocsátkozhatnánk, meg kell jegyeznünk, hogy vogul alatt a MUNKÁCSI gyűjteményének nyelvét értjük, a mely mint költői nyelv bizonyosan eltér a köznapi beszédétől, a melyre,

fájdalom, nincsenek még adataink. De úgy gondolom, hogy ebből több a hasznunk, mint a kárunk. Kárunk ugyanis annyiban nem lehet benne, hogy esetleg félrevezethetnének bennünket az innen nyert adataink, azaz a mit mondani akarok, nem kell attól tartanunk, hogy ezek a példák a nyelv szellemével esetleg ellenkeznek, mintha mesterkéltek volnának. Ettől a nép ajkáról gyűjtött adatoknál nem kell s nem lehet félnünk, noha az idegen hatás nincs kizárva, a mi azonban a közbeszédre szintűgy ráillik. Megvan ellenben az a nagy hasznunk ezen költői gyűjteményből, hogy számos sajtáságos, elavult alakokat őrzött meg számunkra, a melyek ezen tárgyunkban helyettesíthetnék még a nyelvtörténetet is, ha a közbeszédből megfelelő kimerítő adatokkal rendelkezniénk. A nyelvtörténetnek hiánya persze, valamint az egész finn-ugor nyelvészet terén, ezen dolgozatban is sajnosan érezhető.

A legegyszerűbb eset, midőn a birtokos személyen vagy tárgyon nincs személyrag; a birtok a harmadik személy ragjával van ellátva, pl. *ājkā žulaxā-nūpēl lāwi* az öreg mondja hollójának, I. 3. *kērīn ma'ilēp sāt tāžēt ma'ilānl* a vasmellű hét buvárkacsa melleit I. 96.

Állhat a birtok más személyraggal is, mikor a birtokos a megfelelő személyes névmás pl. *om ēkum* az én feleségem II. 226. *nāi' ēkun* a te feleséged II. 227. *takwi kātān* saját kezére I. 98. *Ajās-tārem ājkā akiān-palt jojtēžān-pēl* ha A. isten bácsitokhoz megérkeztek II. 9. stb.

Bonyolultabbá válik az eset, midőn a birtokos is már birtokos és valaminő személyraggal van ellátva.

I. Természetesen azt várjuk, hogy a birtokon ilyenkor is meglegyen a harmadik személyrag. S ez meg is van pl. 1. személyragos birtokos: *sirejim pāžān* kardom oldalához II. 147. *kāsēm kāsijāt* öcsém kése II. 229. *žurēm sāt āntij ujim sqwānā* háromszáz szarvas állatom bőreit II. 17. *an mā surmēp surmij kwolēm pulpā žotti manēmtawēs* ama földből való tetőnyilasú tetőnyilasos házam nyilásfödelét im fölszakították III. 98. *ajāy žumpēžānēmne posžānl tot lūleit* fegyveres szolgálaim vére (ill. vérük) oda tapadt II. 14. — 2. személyragos birtokos: *kāsēm žqlē-somān noņkhwē lōtelst* öcséd uja hegyének puha húsa (ill. ujj-kérgei) leszakadt II. 228. *jelpij ujīn sipān* szent állatod nyakára II. 405. *jelpij jārisēn pāžāt* szent

folyócskád oldalán II. 403. — 3. személyragos birtokos; *āsā kwolān* atyja házába II. 101. *Sorni-Kworēs jā'ikātā qln širkip sāt awitā* S. Kw. atyácskája ezüst sarkú hét ajtaját I. 85. *luwā la'ilā kātā lap pēritayts* lova hátsó lábát, előlábát körülgöngyölte I. 14. *takwi tusā is-γarā* a maga szakállának képe I. 5. *Xul-āter tātēm sēitā akw' lamtā Numi-Tārēm āsūwnē tū mītā* X. hozott homokjának egy részét odaadja N. atyánknak I. 161. *qānān kašā takmanā kinsawēt* ángyától öcsese tetvei kerestetnek II. 73. *pēri-talēm tārānēn sārān* begöngyölt vásznaiknak üszkei I. 14.

II. Most következik a másik forma. Csakis a birtokoson van meg a személyrag, de a birtok ragtalan, pl. 1. személyragos birtokos: *āsēm nur ul kinsilēm jā;ēm nur u. k.* atyám boszúját (gen. object.) ugyan hogy ne keresném II. 184. *akw' pāl mām jēr, akw' pāl vitēm jēr* egyik része földem (vizem) vidékenek I. 90. — 2. személyragos birtokos: *jelpiy χālēn litēn* szent nyírfád tövéhez II. 403. *kātēn-jōr, la'ilēn-jōr* kezed, lábad ereje II. 183. *jāin sāim wūir* apád rothadt vére III. 349. *jānk lū sisēn ujēn-pī' ūnttilawēm* fehér ló hátára állatod fiát ültetnek fel engem III. 164. *talij ūqul talēn-jir ēri, mosij lū mosēn-jir ēri* kóros hús kórjáért téged illető véráldozat kell-e (ill. kórod áldozata v. ö. *remedium irae* ein mittel gegen den zorn, s megjegyzendő, hogy a vogul énekben is arról van szó, hogy adassék áldozat a bálványának a tőle küldött betegség ellen, ill. elhárításáért) II. 417. — 3. személyragos birtokos: *ārij χum ārit sim pojti, pīrij χum pīrā sorī' ta'inti* leányos ember leányának éhe csillapúl, fias ember fiának hasa megtelik I. 153. *manā la'ilā talēyt lūlnē ēlēm-χalēs vēriti* micsoda lába hegyén álló ember bírja majd ki I. 36. *luwā sisēn nānχ ta porimēs* lova hátára most fölugrott I. 6. *āsā (šānā) mān pī' atyjānak (anyjānak) kis fia* II. 105. *taw nētā nām-tēn patwēs* ő neje gondolatába esett a. a. megtetszett neki neje gondolata II. 79. *S. Kw. jā;ā ūnlēnē kwol qln širkip sāt āwi* S. K. atyja lakó házának ezüst sarkú hét ajtaját I. 81. (v. ö. I. 85.) *turā-suj* kiáltása zaja II. 131. *jā;'-ā;rikānl kātā-ke qššū sorkwē* testvérkéjük kezének gyenge szára II. 35. Ide vonható még *ākum-*, *ākwēn-*, *ākwā-ēkwā* néném-, nénéd-, nénje-asszony: *jāum-pū* bátyám AL. 70. *akim-as* öreg bácsim II. 127. *upā-χum ipa ura* I. 121. *šānim-ēkwā* anyámasszony II. 273. v. ö. *nāj-šānūn* id. II. 134.

Mint különös sajáttság megemlítendő a tavadai nyelvjárásból,

midőn az összetétel mind a két tagja ugyanazon személyragot kapja, pl. *jisi-khoro* árnyék (ÉV. *jis-γuri*) birtokragozva: *jisem-khorkhom*, *jisen-khorkhon*, *jisi-khorkhé*; *jisu-khorkhu*, *jisne-khorkhona*, *jisän-khorkhan* (VNyjár. 258.).

III. Ezen formákkal szemben *alakilag* összetételnek kell mondanunk az olyan szócsoportokat, a melyeknek vagy minden tagja ragtalan, vagy a rag csupán az utolsó tagon van, de mindamellet az egész csoportra (s nem csupán a ragos tagra) vonatkozik, pl. *mā-sayl* földhalom I. 161. *sāris-pattén ti jojtés* a tenger fenekére érkezett u. o. *am sūp-lājémté mā tūjtsem* én szám öblében földet rejtettem el I. 162. Csak ezeket tekinthetjük voltakép összetételnek, minthogy nincs is más alaki ismertető jelük, azonban félig-meddig közibéjük sorozhatjuk a II. csoportbelieket is (v. ö. *nēvnap*: *nevem napja*), különösen minthogy nem mindig pontosan kiszabott a határ s választék a birtokviszony s összetétel között. Ugyanis elég gyakran ugyanazon szócsoportok a legesekélyebb jelentésbeli különbség nélkül majd birtokviszonyban, majd összetételkép használtatnak, pl. *sis-jārén* hát-erőd I. 140.: *kātén-jör*, *la'ilén-jör* i. h; *sarūny tqwpä žal-titént* aranyos galyú nyírfád tövében II. 403: *žalén titén* u. o; *nelm-taléž*, *sōp-t.* nyelv-, szájvég II. 255: *la'ilä taléžt* i. h; *Xul-āter* majem *sei-lamtnél* a X. adta homokrészből I. 161: *Xul-āter tatém seitä akw' lamtä* (a közbevetett melléknév vagy számnév nem szokta megbontani az összetételt) i. h; *χotäl ālné ūs-jer* I. 12: *ūs jerä* i. h. *jä'i-pižänä täre'it* mondják II. 21: *jäum-pū* i. h. *lū nolä pūwés* a ló orrát megkapta I. 19: *lū-la'ilén lakwés* a ló lábához férközött uo. *žul nälä, tēren nälä päntmeltälén* a kór, betegség kínját oszlasd el II. 357: *tēren-nälén, žul-nälén pūwimét* a kór, betegség kínja ragadta meg II. 356.

Persze ezek után azt hinné az ember, hogy a birtokviszony helyett is használatos az összetétel, azaz hogy van teljesen jeltelen birtokviszony is. Ilyen azonban rendes viszonylatban nincs (egy sajtáságos szórendi formát azonnal megvizsgálunk), mert a mi ilyennek tűnhetnék is föl első pillanatra, mint pl. *paul-puyk* falu feje III. 454. *āmp-lāny ti koje'it* az ebek utját követik III. 461. *ery'-āter*, *mojt-āter* énekbeli, regébeli hős II. 277. stb. hasonlók, ezeket majd alább könnyen eloszthatjuk az összetétel rendes fajtái közé. Megjegyzendő, hogy a név-

utóként szereplő névszók külön elbírálás alá esnek, a mint majd alkalom adtán ezekre is rátérünk. Azok többnyire birtokos személyrag nélkül járulnak a hozzájuk tartozó névszóhoz (kivéve ha személyes névmás), vagy a személyrag rendszeren ezen a névszón van (lásd MUNKÁCSI: Vog. Nyelvjárások). Hasonló az *aul* szó is, mikor tulajdonkép nincs semmi meghatározható jelentése pl. *ēli vōwnē jirēm-aul* este követelt áldozatomat II. 3. Továbbá a *zar, ut* szó (l. Vog. szójegyz.).

3. Figura etymologica. Az összetétel szétválása. Melléknévi szórend. — Ismeretes a magyarban, hogy számos összetétel ha birtokká lesz, szétválik s a meghatározó szó (az összetétel első tagja) az értelemnek megfelelő birtokragot, a meghatározott szó pedig (az összetétel második tagja) mindig harmadik személyű ragot kap, pl. *nevem napja, hajad szála*. Ehhez hasonló a vogulban a f. e. II. forma a már kifejtett különbséggel. Azonban a vogulban ez ritkaság számba megy; a rendes eljárás, hogy az összetétel ilyen esetben is egységes szónak tekintetik, pl. *sirej-naläntel túltzatsei* kardjaik nyelével küzdenek II. 219. *akw' päl räsi-tajtem* ujjasomnak egyik fele ujját III. 397. De sajátosságos s igen kétes értelmű gyakran a viszony, mely a melléknévi jelző s az összetétel tagjai között van. A vogulban, valamint a magyarban rendszeren az összetétel második tagja a jelzett szó, tehát a melléknévi jelzőnek is, ha nem vonatkozik az egész összetételre mint egységes szóra, hozzája kell tartozni, pl. rozsdás ajtókilincs, a sáros Dunapart. Vannak azonban a magyarban is olyan összetételek, a melyeknél a melléknévi jelző részben az előtaghoz avagy az egész összetételhez tartozik. Ez különösen az olyan összetételnél fordul elő, a melynek tagjai szorosabb kapcsolatban (minő pl. a faj s nem, anyag s a belőle való között van) vannak egymással pl. fekete cseresznye, fehér vászonnadrág, tündöklő gyémántgyűrű. Ilyen pl. a vogulban is *lilij nälj'-qštärēl* eleven kígyó-ostorral I. 103. Azonban a vogulban a jelzőnek a meghatározó szóhoz való tartozása számos olyan esetben is előfordul, a hol ez a magyarban nem szokásos, pl. *jāmēs lūw-tänyxel ti voss tisēltawēs* jeles ló patájával (e. h. jeles lópatával a. a. a ló jeles patájával) változtatná bár sík földdé II. 337. *nanrä šayl sujl ta patēs* hatalmas mennydörgés hangjával (e. h. hatalmas mennydörgés-hanggal, a. a. mennydörgés hatalmas hangjával) esett le II. 101. *namiy qter-ärikwē* a neves hős leánykája II. 35.

Különösen gyakori ezen eset, azaz így fordítja a jelzöt s az összetételt MUNKÁCSI majdnem mindig, ha a jelző ugyanazon szó mint az összetétel meghatározott (második) tagja, tehát midőn a figura etymologica áll elé, pl. *taľin űqul-taľné-ke xōjawét, mosiñ lu-mosné-ke x.* kóros hús kórja ha érinti, beteg csont betegsége ha érinti II. 3. (v. ö. *la'il-mosné xqjné xum* lábbetegségbe eső ember II. 4.) *kaniy űs-kanikwén* a teres város kedves terére (ill. terecskéjére); *taltiy űs taltén tā ti joxtsei'* réves város révéhez érkeztek II. 68.

Ugyanígy ha az összetétel személyragos pl. *āwiy kwol-āwim* ajtós házam ajtaja II. 6. 284. 16. *mā surmép surmiñ kwol-āwimnél* földből való tetőnyílású tetőnyílásos házam ajtajából III. 97. *itiy sājim-titén, taljij sājim-taljén* torkolatos patakod torkolatát; forrásos patakod forrását III. 189. *taw ti kanēy paul kanā* az ő téres falujának terét tapodom NyK. 21: 389. *kaniy űs kaném* téres városom terén II. 11. 41. *taltiy űs taltén* réves városa révéhez II. 3. *taltiy űs taltēu* réves városunk révecskéjét II. 39. *t. ű. taltémné* II. 11. *t. ű. taltänélné* II. 9. *sisij kwol sisémné* mögös házam mögé II. 41. *sisij űs sisüwné* mögös házunk mögé I. 133. *kēmplij sāyi kēmpliänēn* szárnyas subájuk szárnya I. 64. *jāntewij jaut jāntewakēm* ideges íjjam idegecskéje II. 43. A példákat még bőségesen lehetne szaporítani. Ezek is eléggé mutatják az eltérést a magyar s a vogul között, a mint az ezen példák fordításából is azonnal szembeötlik. A magyarban t. i. az összetétel (az említett kivételekkel) azonnal szétválik, mihelyt a megelőző jelzöt az összetétel meghatározó (első) tagjára akarjuk vonatkoztatni, pl. *csergedező forrás vize*; ha pedig együtt marad az összetétel, akkor a jelző csakis a meghatározott tagra vonatkozhatik, pl. *hideg forrásvizet ivott*. Mint látjuk nem úgy van a vogulban. S hogy még nagyobb legyen a kétértelműség, megvan a magyarhoz hasonló használat is a vogulban, pl. *sāt ātpā ātij xumpukänl* hét hajú hajás emberfejüket II. 153. *sāt ātpā ātij puk-sqwā ti nujēmtilēm* hét hajú hajás fejbőrét im lenyúzom II. 165. v. ö: *añ kit ātēr sāt ātpā ātij pukkäyēn ti nujēmtiüjēm* II. 169. a miből kitünik, hogy a jelző amott is a *puk* szóra vonatkozik; *pänkēy tōri-pänkēnmé jiké-poqlné khartälñ* fejes daru-fejedet vond éjszak felé III. 347. *alāy jāñk-alān, xūrēñ jāñk-xūrēn ti pūnsältäslēn* födeles jégfödeledet, szegélyes jégzegélyedet im fölnyitottad II.

395. (így fordítja Munkácsi s azt hisszük helyesen, de alig pár sorral utóbb *alāj jājk-alān tarmēlt födeles jeged födele fölött*; pedig ez lényeges különbség, minthogy a második fordítás szerint a jelző a meghatározó taghoz tartozik). Nem esuda, ha némelykor aztán kétértelműség áll be, pl. *nqmtij uj-nqmtān* eszes állat-eszük I. 54. *nqmtij űum-nqmtikēm ań űumlē nqmsilāli* elmés férfi elmécském most ím miképpen elmélkedik II. 31. *ań ti . . . sāt q̄tēr jāγ^s-ārikānl jot nqmtij űum-nqmtikēm akwān ti patsi* ím ezen . . . hét hős testvérkéjével együtt elmés ember, (sic!) elméd ím egyet akar (ill. elmétek dualis) II. 35. — V. ö. *nqmtij űum nqmtikēm* elmés ember elmécském II. 43. vajjon hova tartozik itt a jelző; az elméhez vagy az állat, ember szókhöz? Hasonló: *kakrij űum kakrikēm toγ ta patilālēm* dühös ember dühöcském ím akkép szállt alá II. 43. *kantij űum kantēm ti joxtēm* haragos férfinak megjött a haragom (ill. haragos férfi-haragom megjött) II. 11. *lawij űum lawēm ti joxtēm* dühös férfinak megjött a dühöm (v. ö. az előbbi megjegyzést) II. 12. Növelhetné még a zavart, ha nem segítene az összefüggés, hogy a harmadik személyben valósággal kétféle jelentése lehet ugyanazon egy alaknak, pl. *āwij kwol āwitā* (persze azt várnók *kwol-āwi* mint összetételt) *lap-tārtēlēm* az ajtós ház ajtaját zárjátok be I. 35. v. ö. (*ājkā*) *āwij kwol āwitānēl kwonā kwāli* az öreg ajtós háza ajtaján kilép I. 135); az előbbi példában birtokviszony, az utóbbiban összetétel. S van olyan eset is, hogy a fordítás értelme lehetetlenség, pl. *tāltij űāp tālnē nalu tan qs poγere'it* a réves ladik révéhez alágurulnak most ők III. 444, — de mi legyen az a réves ladik? Réves rév mégis csak inkább érthető volna. Vagy *kwotlij űāp kwotlēmne* II. 27. talán inkább lehetne: hajóm közepes közepére, mint közepes hajóm közepére, szintűgy *pattāy squt pattā* III. 443. bödönyének fenekes feneke e h. fenekes bödönyének feneke, mint MUNKÁCSI fordítja. Úgy hogy azt lehetne gondolni, hogy ezen ismétlések: *āwij āwi, kanij kan* stb., a melyek mind ilyenformák, nem egyebek mint diszítő vagy inkább fokozó jelzők, mint pl. a magyarban; *mēlysēges mēly, nehéz-nehezen, telides-teli, csupádon-csupán* (P. THEWREWK E. Figura etym. Nyr. III. 385.) Más nyelvekből idéz példákat TOBLER Wortzusammens. 132. pl. olasz *caldo caldo* egész friss, *vicin vicin ganz dicht* daran; ném. *selpo selpo* ipsissimus (v. ö. magános-magánoson), *wilt wilde* nagyon vad

stb. különféle nyelvekből. (Még sokkal több példát gyűjtött Porr Doppelung cz. művében). Ezt elfogadva, a jelző s az összetétel közti viszony egész normalis volna, s legfőlebb csak azt kellene még föltételeznünk, hogy MUNKÁCSI nem figyelt eléggé fordításában a különbségre, mely ilyen két fordulat között van, minő: *Házam ajtós ajtaja* (t. i. ez volna egyenlő jelentés ezzel: *Ajtós házajtóm*) s *Ajtós házam ajtaja*. Ez könnyen megeshetett, nem lévén első pillanatra olyan szembeszökő az értelmi különbség.

Feljogosíthat bennünket az ilyen feltevésre még az az ismeretes körülmény is, hogy a vogul költői nyelvben egyébként is nagyon elterjedt az ilyen ismétlődő jelzők használata, pl. *läkw samp samij laxerä* sűrű szemű szemes pánczélruháját I. 98. *qln lüspä lüsiñ sirejä* ezüst rojtú rojtos kardját u. o. *män täñpä täñziñ xul, män nolpä nolij xul* kis hátszárnyú hátszárnyas hal, kis orrú orros hal II. 58. *vit-sa'ip sa'ij nē, vit-věsp věsiñ nē ünli* vízfürtű fürtös nő, vízekű ékes nő ül I. 22. *nälēx turpä turij rāñxkeu* vékony hangú hangos kiáltásunkat II. 30. A példákat nem akarom halmozni, de tudvalévő, hogy lapról-lapra találhatók szövegeinkben, s azt hiszem, hogy bátran lehet az ilyeneket a fönt tárgyaltakkal párhuzamba vonni. Hasonlóképp kell fölfogni az olyan esetet, midőn az ilyen kettős jelzőt számnév előzi meg, pl. *sāt kuñäspä kuñäsiñ inär* hét csengetyűjű csengetyús nyereg I. 45. *lqu puñkpä puñkiñ sūpä* tíz fogú fogas szája I. 138. Itt ugyanis az első jelző a számnévvel együtt a mértékét jelenti azon tulajdonságnak, a melyet a második jelző kifejez; amott, az előbbeni példákban a tulajdonság fajtáját. De világos, hogy erre maga a számnév, ill. a névszó egymagában is elégséges, tehát hogy az egyik jelző, akár az első, akár a második fölösleges. De hogy mégis ott van, annak más pszichologiai oka nincs, mint hogy a beszélő különösen figyelmeztetni akar az illető tulajdonságra, ép úgy mint mikor indulatunkban ismételjük szavainkat azért, hogy különösen nyomatékosan hassanak. Azaz az egyik jelző erősítő jelző. De az is világos, hogy hasonló szándék nyilvánul az ilyen kifejezésekben is *tältiñ xap tält*, persze csak akkor, ha a *tältiñ* s a *tält* tartoznak egymáshoz.

Szóval, ha ezen fejtegetés helyes, akkor a tárgyalt figuratymologikás jelzők az összetételnek nem a meghatározó (elő) tagjához (mint MUNKÁCSI fordítása után hihetné az ember), hanem a meghatározott (második) taghoz tartoznak. Noha nem lehet elhallgatnom az olyan példát, a minő a már id. I. 35. vagy hozzá

hasonló II. 32. *āwiy ūs āwikātā pali' us ti vissentawē* kapusvár-
nak kapuját csak akkor vonják széllyel. Minthogy itt *ūs awikātā*
világos birtokviszony az *āwiy* jelző csakis az *ūs*-hoz (I. 35. a *kwól-*
hoz) tartozhatnak. Azt lehetne tehát mondani, hogy ezen s hasonló
példák eléggé bizonyítják, hogy az összetételben is az első taghoz
tartozik a jelző. De újra hangsúlyozom, hogy ilyen példa igen
nagyon ritka s gyakran a fordításba is egy kis pontatlanság csuszott
be. Így pl. II. 263. 112. sor *tältiy ūs tāltén ās nalu ta jāme'im*,
helyesen van (már t. i. MUNKÁCSI felfogása szerint) így fordítva :
A réves város révéhez ím ismét lelépdelek ; de már u. o. 124. sor
tältiy ūs tāltán tū ta tawsēm, a melyet M. szintúgy fordít, mint az
előbbi, már nem helyes, mivel itt a *Sakw-talēz ājkā* váráról van
szó, tehát így kell fordítani : Réves városa révéhez (ill. városa
réves révéhez) ím oda érkeztem. Hasonló elnézés van II. 32.
pattān žāp pattākāt fordításában. Nem : ,a fenekes *hajó*, hanem
hajója (fenekes) feneké', a mint az összefüggés világosan mutatja.
Tehát a fölhozható példák sem mind biztosak, mert mellőzve a
fordításbeli elnézéseket, még kétértelműség is lehetséges magában
a szövegben is, pl. az id. II. 32 *āwiy ūs āwikātā* se egészen biztos,
mivel az összefüggés ilyen fordítását is megengedné : kapus *vára*
kapuját (szerintem : vára kapus kapuját), míg I. 35. kétségtelen.
Van tehát néhány kétségtelen példa, a számukat nem tudom, de
bizonyosan igen nagyon csekély ; de ezen nem is lehet csudálkoz-
nunk, ha meggondoljuk, hogy milyen laza a választó határ össze-
tétel s birtokos közt s hogy mily könnyű köztük a félreértés (még
hangtanilag is pl. *é : ā* között), a mint már fönt is említettem az I.
35. példa tárgyalásánál. Az eredményt, a melyre jutottunk, re-
ményilem ezek nem ingatják meg.

S most térjünk át azon esetre, midőn az összetétel szétválík
s a melléknévi jelző a két tagja közé kerül. A magyarban ez ismer-
etes sajtáság s akkor fordul elő, mikor a jelzőt különösen kiemelve a
meghatározott tagra akarjuk vonatkoztatni, pl. Fut hideg forrás-
nak enyhítő vizére Ar. I. IV. Ott is azt susogta a nád minden szála
u. o., s a mikor az összetétel nemcsak hogy elválík, de birtok-
viszonynyá is változik, a. a. csak birtokos összetételnél lehet-
séges a jelző közbetétele. A vogulban azonban noha szintén ketté-
válík, mindamellét megmarad az összetétel, azonfelül
nemcsak birtokos, hanem olyan összetételben is szokásos, a minő-

nél a magyarban a közbeszurás nem szokás s csak jelentékeny változással lehetséges, pl. *jājēn kāt jāmēs nak* apjuk kezének jeles ízét III. 517. *āntēj uj jāmēs jirēl* szarvas állat jó áldozatával II. 367. v. ö. *uj-jir* III. 478. *naņrā šajl kumrij sujil* hatalmas mennydörgés dörgő hangjával II. 43. v. ö. *naņrā šajl-sujil* II. 101. *kēr mān sart žuril* kis vas-csuka alakjában I. 28 v. ö. *sāt taulep kēr-lū* hét szárnyas vas ló I. 10. úgy hogy *kēr ēlmip jelpiy sirejil* éles szent vas-karddal (nem mint MUNKÁCSI, vasélú szent karddal) II. 153. v. ö. *kēr-sirej sāt ūsēl* a vas kard hét legyintésével II. 146. — *nēmīs lējkēr jāmēs žuril* vakondok jeles alakjában III. 478. v. ö. *ēlēm-žalēs-žuri* ember-alak I. 129. — *vouta nuj tinij ta'il, vouta jarmak-tinij ta'il* vékony posztóból, selyemből való drága ruha III. 151. *nākwēj nuj jāmēs pittē* sima posztó jó fészekben III. 355. *nār-saw žalij va'ilep* nyers bőrből való közbefogó vonószijat I. 93. v. ö. *nuj-kwol* posztósátor I. 7. *jarmak tār* selyemkendő I. 33. — Szintilyen fajtájú *pasār-jiw kisij āpān* abroncsos berkenyefa-bőlesőbe III. 475. *sarri žamši jāmēs qulēl* arany ostor jó végével II. 408. *paul akw' aultē* a falu egyik végén II. 108. v. ö. *am sāhši-lili-aulēnt* az én veréblelkem végét II. 188. — *vitēt žat sām jāņži* vizeknek hat vidékét járja körül II. 289. v. ö. *mōt sārīs-sāmne totawēi'* egyik tengerszögletbe vitetnek I. 136. (de érdekes: *māt-sām sāt sām jāņži* vidékek hét vidékét járja körül II. 289. itt is, valamint a *vitēt žat sām*-ban a plur. jele az első tagon van). Kétségtelen továbbá, hogy összetétellel van dolgunk, ha az egész összetételt megillető személyrag a második tagon van. Elégséges bizonyítéknak tekinthetjük továbbá, ha a ragtalan alakok mellé egyéb adatok hiányában ilyeneket állíthatunk párhuzamban, pl. *paul saw saw žum* falut lakó (ill. falusi) sok sok ember II. 39. v. ö. *paul saw saw žumimnē* II. 276. a felfogásra s értelemre nézve: *paul-aul, ūs-aul žāl-sajlā-nēlnē ta mine'it* faluvégi, városvégi nyírligetbe im mennek II. 53. hasonló *vōr-sātā žalēm žum* erdei szerencséséből kifogyott férfi II. 345. s elválasztva: *vōr jāni' sātā ti jēmtēltālēs* erdei nagy szerencsése kezdett im támadni u. o. Így válik bizonyossá-sok olyan összetétel, a melyet első pillanatra inkább birtokviszonynak volnánk hajlandók tartani *alakilag* is, minthogy magyar nyelvi felfogással *tartalmitlag* öszszetételnek nem tekinthetjük, pl. *uj žūrēm ātēl* állatbeli három ugrással III. 335. *uj khūrēm pātēl* állatbeli három lépéssel III. 345. *uj pāti jāni turel ām voqriām* állat-támadó (ill. állati) nagy

ordítással ijesztem meg őket III. 347. bizonyossá válik, hogy *uj-āt, -pät, -tur* összetételek, ha összevetjük: *uj žürēm patilēm por-žilēm* állatbeli három szökkenéssel ugrom el III. 171. v. ö. még *atij uj-atēm* szagos állatszagam III. 459. Továbbá ezt *ñoys sät lēsij lāηχ* nyusztfogó hét vadászhurkos út III. 36. csak úgy lehet érteni, ha *ñoys-lēsij* ill. *ñoys-lēs* összetétel (v. ö. *rókacsapda, madárháló*) s ez bizonyítékot nyer a következő példa által *am ñoys sät, uj sät saw lēsänēmne ti mine'im* én nyusztfogó hét vadfogó hét, sok vadászhurkomhoz megyek III. 2. A felfogás ezen összetételben *dativusi*, hogy úgy mondjam s ugyanaz, mint pl. ebben *lóistálló*, a mely a. m. lónak való istálló, szintilyen *madárháló* a. a. madárnak való háló, vagyis a mi mindegy madarat fogó háló (v. ö. egérfogó), de azért óvakodni kell, hogy valami ellipsisre gondoljunk. Hasonló *viť-khūri* víztömlő (ill. vizes tömlő v. ö. vizes pohár) II. 230. *vōj-sān* zsiros edény III. 235. A jelentésnek más árnyalatával, de ugyanazon felfogással *vōj-paip* zsirral töltött puttony (csak azért nem *zsiros puttony*, mert nem állandóan s csakis erre a célra való) III. 227. *ūńśās-paip* tomporával töltött puttony u. o. Így aztán teljesen világos *mol jāmēs jāmēs paip, tēp jāmēs jāmēs paip* vagyontartó, étektartó szép nyirhéjputtony III. 355.

Az ilyen összetételekből, a melyekről alább részletesen lesz szó, az a felfogás támadt, mintha az első tag *dativusi* viszonyban állna az utótaggal, s ezen felfogás analogiájára (a mihez még másféle is járulhatott), alakultak az ilyenek: *uj at ētēm* állatot megillető öt éjemet III. 477. a mint maga a vogul is bizonyítja, így is mondván *uj morsij at ētēm* állatnak kiszabott öt éjjelem III. 185. vö. *pupī' posij žürēm pojkel pojkawēn* bálványkát illető (ill. kiszabott) három könyörgéssel könyörögnek hozzád II. 382. (1. *pos* 2. Szój.) Ilyen *uj at at jelpij rāηχēm* állatot megillető öt-öt szent kurjantásomat III. 475. végre *ta nē man qrm žumlē jēnti* a mint beáll a nőt illető bizonyos idő I. 136.

Másféle *āri (pī')* *jāmēs pašāntel ti žūltēn* leány, fiú (bucsuzó) bucsuzóddal maradj II. 157. v. ö. *āri (pī')* *pašā pašā kitti' ti tūlimēn* leánybucsuzó bucsuzóval most mi ketté válunk II. 156. *āri kit pašakwēl, pī' žürēm p.* két leány, három fiúi üdvözlettel II. 59. azonban felfogásra nem különböző tőle *kēr sirej sät ūsēl* a vas-kard hét legyintésével II. 146. v. ö. még *āri-jonij kwol* leányjáté-

kos ház III. 103. s fönt *uj χūrēm ātél* azaz a meghatározó a meghatározott tagnak mintha alanya volna (v. ö. gen. subiect. az apa szeretete).

Egész közönségesek végre a következők: *ajāj χum sāt pīrēm* hét fegyveres apródlegényed II. 152. v. ö. *sāt ajāj χum-pīrā* II. 133. 153. és viszont *ajāj χum jāni' pīrēm* II. 163. *nanh-jiw jelpiy kwolēmne* vörösfenyőből való szent házamba II. 174. *pāl χāl'-jiw voikēn sūkēm* fél nyírfából (faragott) fehér hajtórudam II. 50. *tēp jāni sāt ōltmēt oqēm jale jorstēn* táplálék nagy hét gyarapodásával áldj meg engem II. 379. *tēpiy Ās-vol lui auluw* táplálékos Ob-fordulónk alvége II. 66. *kānsēm lu jāmēs qulēm* sorvadó csontom drága faja III. 26.

Megjegyzendő még, hogy a számnév s a mennyiséget jelentő szó, valamint az id. példákban az összetételt szétválasztja, általában a jelző s a jelzett szó között, s nem mint a magyarban szokás, a jelző előtt áll, pl. *pesatij sāt tal lūlitēl* bélyeges hét öl magasságra I. 45. *kēriy ma'ilēp sāt tāzet* vasmellű hét buvárkacsa I. 95. *vās-la'il χansāy saw sān* réczeláb rajzával ékitett sok doboz II. 55. sőt még a határozatlan névmás is, pl. *torij mat uj* derék valami állat (a. a. valami d. á.) III. 444.

S még egy más sajátságáról is meg kell emlékeznünk, a melyben viszont a vogul megegyezik a magyarral. Ugyanis a magyarban is összetétel az anyag s a belőle készült holmi pl. *selyemruha*, de ha az ilyen összetételt el kell bármi okból választani, a mi ritkán történik meg, akkor körülírással élünk, a melyhez a *való* szót használjuk, pl. id. *vouta jarmak tiniy ta'il* vékony selyemből való drága ruha. Mint láttuk, a vogulban ilyenkor is megmarad az összetétel, de használtatik helyette a körülírás is, s a *való* megfelelője *ālnē*, a mely szintolyan participium s ugyanazon tőből való, mint a magyar szó. Különbség még marad azért a két nyelv eljárása közt, az t. i. hogy a vogul az ő sajátságos elliptikus beszédmódjával, melyről alább még szólni fogunk, a casus obliquust jelöletlen hagyja, úgy hogy az *ālnē* szinte melléknév-képzővé gyengül. A mondottakra igen jeles példa a következő *ini'-jiw ālnē sāt sēwam-χaltē, lām-jiw ālnē pal sēwam-χaltē* csipkerózsfából álló hét bozót közepett, zelniczefából álló sűrű bozót közepett III. 19. de a megelőző lapon, még pedig ugyanezen bozótról ezt olvassuk *ini'-jiw sāt sēwamēn, lām-jiw pal sēwamēn tārātawēm* csipkerózsa

hét bozótjába, zelniczefa sűrű bozótjába bocsát engem. Világos, hogy a kétféle fordítás mellett sincs s nem lehet semmi különbség a két mondat jelentése között. Ilyen még *sqrüi ālnē tinij tajten* aranyból való drága ruhád alja II. 402. *mān kēr ālnē sujij sunnē* kicsiny vasból való csengő szánra II. 151. s még számos hasonló, a melyeket fölösleges volna ide iktatni. De nemcsak ezen meghatározott, hanem más esetben is helyettesíti az ilyen kifejezés az összetételt, pl. *muj-žum ālnē jamēs žuril* vendégemberhez illő jó alakban (ill. vendégember jó alakjában) II. 151. v. ö. *fönt kēr mān sgrt žuril s ēlēm-žalēs-žuri* (139. l.), de végre mint mondom, valószínűs melléknévképző lesz, pl. *tūr-tēp ālnē ta'īlij sūmjež* tavi táplálékos tele (MUNKÁCSI: tavi táplálékkal tele) éléskamra III. 22., annyira hogy még melléknévhez is fölöslen hozzájárul, pl. *jānkiņ, tūjtiņ ālpā žasū tāl* jeges, havas hosszú tél, *vortij ālpā taw* keménységes gally III. 446. *sānkiņ ālpā žasū tūw* hőséges hosszú nyár III. 167. *žansīņ, sēmēl ālpā saw šopēr* tarkálló, feketéllő sok fajt III. 23. *sujtal ālpā atpēn ūoys alēsān* annak nincs [különös] híre, ha ötven nyusztot öltetek, tlk. hirtelen ötven nyusztot öltetek III. 415. Hogy *ālpā* van *ālnē* helyett, nem nagy különbség, minthogy a két alak teljesen egyenlő jelentésű, sőt az okát is megmondhatjuk. Nem egyéb ez, mint analogia az ilyen szólások után *osij tārpā tāriņ ūlēm* vastag gyökerű gyökeres álom II. 131. *voikēn seipā seij ņol* fehér homokú homokos földfok II. 153. stb., a minők lapról-lapra sűrűen találhatók. Sőt bizonyosra vehetjük, hogy ez a szóolás okozta az *ālpā*-féléknek is a létesülését, de azt hiszem az *ālnē* s említett használata révén v. ö. *tātēl ālnē ūs-ŋgul* hézagos (öblös, üresen lévő) előczomb III. 448. és *tātēl ālpā žum-sawā* üresen levő férfibőre a. a. árnyéka III. 417.

A melléknévi jelző ezen sajátosságos elhelyezésének, melyet kissé bővebben kellett tárgyalnunk, van azonban, hogy úgy mondjam, ellenlábasa is. Ez t. i. abban áll, hogy a jelző az összetételnek csak a meghatározó első tagjára vonatkozik. Erről már szóltunk (134. l.), a hol egy pár példát már említettünk. Most még kiegészítjük néhány kétségtelen adattal. Ilyen példák *žātēl žansīņ sāt luwiņ kwol-pattamnēl* naphímes hét lovas istálló (ill. házam) omladékából I. 59. *pasij vitēp jelpiņ tūr-pattant* fényes vizű szentséges tavad fenekén II. 130. *kērēņ paku-sam jānit kwolkwē* pikkelyes ezirbolyatoboz mogyorója nagy házacska II. 127. *patitā martal*

jelpin šāriš-vitēn feneketlen szent tenger vizébe merült I. 140. (kétes, mert a *jelpin* lehet a *viz* jelzője is, ép olyan az id. *šānrā šāzl-sujil*, a hol a jelző szintén akármelyik taghoz tartozhatik, s ezen nem változtat, hogy *šānrā šāzl kumerin sujil* is előfordul).

Ezzel bevégeztük ezt a fejezetet, a melyben szükségképen be kellett bizonyítanunk, hogy a vogulban is alaktanilag lényeges különbség van birtokviszony s összetétel között. Ez volt a főcélunk, a melyre pedig a látszólagos zűrzavar a kétféle viszony között kényszerített bennünket, mert biztosítanunk kellett előbb az összetételeket, mielőtt részletes tárgyalásukba bocsátkozhatnánk. Ezzel kapcsolatosan a melléknévi jelzővel kénytelen kellett foglalkoztunk, s azt tapasztaltuk, hogy a vogul nyelv finom érzékenységgel nem igen tűri, hogy a jelző a kiemelendő jelzettje mellől eltávozzék (kivéve a figura etymologicában). Az igaz, hogy ezáltal az összetétel laza kapcsolata még lazábbá válik, de ez nem igen válik ártalmára, mivel mindamellett a legváltozatosabb viszonylatok jelelésére helyt áll, a mint alább látni fogjuk; pedig ez az összetételnek legfő érdeme s haszna (v. ö. JUSTI 133. l.).

II. Az összetétel osztályozása.

Midőn az összetételeket jelentésük szerint csoportokra osztjuk, nem szabad felednünk, hogy pontos logikai különbségeket lehetetlen fölállítani. Ugyanis kétségtelenül igazat kell adnunk BRUGMANNNAK, hogy az összetétel tagjai között gyakran határozatlan a viszony s mindenkor a tagok jelentéséből, ill. ezen jelentések kölcsönös hatásából fejlődik (Vrgl. Gramm. II. 82.). Ebben különbözik az összetétel a syntaktikai viszonytól, mivel itt a rag pontosan megszabja az összetartozó szók viszonyát. Így pl. a magyarban is *kézírás*: *levélírás* szavakban az egyikben alany, a másikban tárgy az első tag. Formájára teljesen egyenlő mind a két szó, és a különbség csak onnan ered, hogy a *kézírás*-ban a *kéz* mintegy személyesítve van, úgy hogy az *írás* szóban kifejezett cselekvés végrehajtójának érezzük. Vegyük a következő vogul példákat: *suj-jiw-as* botból támadt lyuk I. 163: *kāt-antēs* kézsegítség (a. a. kézzel segíteni) II. 15. *kat-tin* készpénz (ill. kézbe való pénz) V Nyelvj. 106; — van-e bennük valaminő ismertető, a melyből logikai

törvényt lehetne találni olyannyira változatos viszonylataik meghatározására? Kétségtelenül nincs, s nem is lehet, mert az összetétel alakulása tisztán a tapasztalati szemléleten alapszik. Hasonló szempontból szól a latin összetételekről Stolz (Histor. Gramm. der lat. Sprache 428.) s például megemlíti ezt a szót *naustibulum* vocabant antiqui vas alvei simile (Festus), a mely *navis* s *stabulum* szóból van összetéve, de nem jelenti «schiffsbekältniss», a mit jelentenie kellene a rendes szabályok szerint. Vagy milyen csoportba sorozzuk, kérdi Stolz, *risi-loquium* nevetve beszélés; *nuci-prūnum* diófába oltott szilva; *plaustrilucus* fénylő mint a gönczölszekér? Ilyen merész s a chablontól eltérő összetételeket még nagyobb számban találhatni a görögben, a honnan például csak ezt említem fel II. IV. 453. *μυσγ-άρχεια*, hegyszakadék, a hol a hegyi patakok összevegyülnek. (Ebben a tekintetben talán a szanszkrit a legmerészebb az összes nyelvek között.)

Persze ilyen nagyon is sajátos különösségek mégis csak szórványosak, de mindenesetre nagyon fontosak, mert megóvnak attól a tévedéstől bennünket, hogy valami erőltetett, esetleg még logikai szabályosságot is keressünk az összetételek viszonylataiban. Kutatásunk tisztán csak arra szorítkozhatik, hogy iparkodunk megfigyelni, minő fajtájú felfogások, vagyis inkább összefoglaló szemléletek nyilatkoznak meg az egyes nyelvek összetételeiben, a melyek talán végtelen sokfélék is lehetnének, valaminő a tapasztalat, de hogy mindannyi érvényesülhessen, annak, mint már említettem, gátot vet a nyelv syntaktikai rendszere. Ez t. i. nem engedi meg, hogy bármiféle kapcsolat jeltelenül egybefűződjék, pl. a magyar nyelv nem tűri meg a *fekhely* féléket, a minők az indogermán nyelvekben, de szintén csak kétértelműség s analogia folytán (v. ö. OSTHOFF: Das Verbum in der Nominalcomposition), — elterjedtek. Szóval lehetséges egyes nagyobb csoportokba osztani az összetételek legnagyobb tömegét. Tudvalévő, hogy először az indiai grammatikusok próbálkoztak meg ezzel a feladattal. Ők hat osztályt különböztettek meg 1. *Dvandva*, vagyis kapcsoló összetételek. 2. *Bahuvrīhi*, vagyis possesszív összetételek, pl. *βωπις* ökörszemű. 3. *Karmadhāraya*, jelzős összetétel. 4. *Tatpuruša*, olyan összetétel, melynek első tagja valamely eset értelmében áll (casuell bestimnte) pl. *levélírás*. 5. *Dvigu*, a melynek első tagja számnév. 6. *Avyayībhāva*, abverbialis összetétel, pl.

ad-modum. Ezt a hat csoportot azonban újabban általánosan két, ill. három csoportra, t. i. alárendelő, mellérendelő, s metaforás összetételekre osztják (5. 6. -t nem tekintik összetételnek).

2. Ezzel összefügg az is, hogy az első tag rendszeren a meghatározó s a második a meghatározott, noha ez nem logikai vagy pszichológiai követelmény. Különösen a román nyelvekben, de még a latinban is, a hol az összetételek többnyire még élő mondattani kapcsolatokból származtak, tapasztalható a meghatározó s meghatározott tagok váltakozó sorrendje. Például a jelzői összetételekben a melléknév hol előtag, hol meg az utótag. «Stellung der glieder ist, die überhaupt für die stellung von substantivum u. adjectivum gilt, — sie ist also in verschiedenen zeiten an verschiedenen orten u. je nach der bedeutung des adjectivums eine verschiedene», mondja MEYER-LÜBKE: Grammatik d. rom. sprachen II. 578. pl. utótag a melléknév fr. *aubépine* hagedorn, ol. *acqua-forte* választóvíz, *carne-secca* füstölt hús, fr. *béjaune* gelbschnabel, *fer-blanc* bádóg, rom. *codroz* rotschwanz, port. *manalvo* fehérkezű. Viszont előtag fr. *épine-blanche* a. m. *aubépine*, ol. *belladonna* tollkirsche, rom. *bunāvointā* wohlwollen, fr. *bonheur*, *midi* (meridies), ol. *petti-rosso* rotkehlehen, *oji-negro* fekete szemű, lat. *respublica* stb. Ugyanez tapasztalható olyan összetételeknél is, a melyeknek főnév mind a két tagja; pl. a meghatározó utótag fr. *bateau-mère* főhajó, *pierre-ponce* bimsstein, *chien-loup*, ol. *cavolfiore* blumenkohl — fordítva fr. *chef-lieu*, lat. *caprificus*, ol. *ferrovia* vasút stb. Végre a genitivus is változtatja helyét, pl. *aqua vitae* ol. *acquavite*, *auris maris* fr. *ormet*, *capillus veneris* ol. *capelvenere*; — fordítva *aqueductus* ol. *acquidotto*, *auri pigmentum* fr. *orpiment*, *pedisungula* sp. *pesuña*.

Nem mindig sikerül azonban ezen jelenségeknek, mint itt, a történeti okát is adni, pl. az ó-indben azoknak, a melyeket WHITNEY: Indische Gramm. 484. így nevez *composita* mit a *abhängigem schlussglied*, mint pl. *vidád-vasu* güter gewinnend, *sādad-yoni* im schoosse sitzend, mivel a vonzó participium az előtagban van. Az idézett román fordított jelzős összetételekhez hasonló *pitā-mahā*, *tatā-mahā* nagyapa, v. ö. gör. ἰσόθεος s θεοεικλος; ἀελλόπος s ποδίγμερος; ó-skand. *hār-fagr* széphaj(ú), *hals-langr* hosszúnyak(ú).

Mind Ezeket csak a hasonlóság kedvéért idéztük, hogy jobban

érthetők legyenek az idevágó vogul példák. Először is a *pāl* fél jelentésben többször utótag mint előtag, pl. *sam-*, *kāt-la'il-pāl* fél-szem, kéz, láb, *pässä-pqal* fél kesztyű II. 127. *närä-pqalä* fél boto-sát II. 129. *sāpāk-pälēm* félcizmám II. 289. *süp-pāl* görbe szájú, de ez könnyen érthető, mivel *pāl*, a mely eredetileg oldalt jelentett, csak megtartotta megillető helyét, mint pl. az *āwi-pāl*, *akw'-pāl* szókban. Csak későbbi fejlődés lehetett, hogy a rendes jelzők analogiájára a *pāl* is előkerült, midőn már ilyen összefüggésben elvesztette főnévi jelentését, pl. *pāl löptäm χālēs* fele falevelem elhervadt III. 117. *pāl tuitpén* fele rejtett holmid III. 124. sőt *ti pāl tǫrēm* ezen oldalbeli világ I. 30. v. ö. *nǫr ta pālnel* az Ural tulsó feléről II. 188. Hasonló okból találkozik még a finnben is *aiti-puoli* mostoha anya, lapp. *ačče-pele*, sőt SZINNYEI Nyr. 23. 145. a régi *atyval*, *fial* szókat is ilyen összetételeknek tartja. De ide sorolhatók biztosan még *másfél*, *éjfél*, v. ö. *jǫ-šup* id. tlk. éj-darab P. 19. *vőfél*, *városfél* civis, *hasonfél* dimidium, *monnőfél*, *ellenfél*, *harmadfél*, a melyekben a *latus* jelentés többé-kevésbé elhalványult, meg azok a melyekben még világos, mint *aitőfél*, *kapufél* (noha a nyelvérzék már ezekben is inkább a *dimidium* mot érzi, v. ö. ne állj az ajtófélbe), *alfél*, *ülő-fél* nates, *oldalfél ősz-félt*, *tavaszfélt* v. ö. *tǫjä, takwsi pālǫi' ti jēmts* tavasz, ősz felé kezdett válni (az idő), *tǫjä pāl χqsä χātél* tavasztáji hosszú nap. Továbbá szintén érthető, mert az eredeti helyét tartja meg az utótag, midőn kicsinyítést jelent, melyet jelentésénél fogva előtagnak váránk, pl. *šas-sup* órácska (tlk. óra-darab) I. 2. *vöt-sam* szöllőcske, v. ö. *kēlp-sam* vércsepp, *vit-sam* vízcsepp, *rakw-sam* esőszem.

Azonban már nehéz magyarázatát találni, hogy mért került a *ta'il* tele szó mindig utótagnak, pl. *lǫu kwol-ta'il* tíz tele ház III. 358. *ūs-ta'il* az egész város, *val-jiw χǫrēm āl-ta'il ti ālmäsēm* rozmarinfából három öllel emeltem most III. 311. *sqǫ-ta'il* mindenestül, mindnyájan II. 91. *nāliy-ta'il* nyilastúl II. 20. *lily-ta'il* elevenen, ill. lelkestül II. 300. *peš-ta'il* régtől fogva KL. 17. *tör-lǫmt-ta'il khults* csupán csak egy rongydarab maradt meg KL. 21. *vāj-ta'il* egy pár botos; hasonló az osztyákban *voš-tél* az egész város, *kuš-tél* handvoll s BUDENZ szerint a magyarban *lovas-túl*. Még a finnben is található analogia, mint *suun-täysi* ein mundvoll, *laivan-täysi* teli hajó szállítmány, azzal a különbséggel, hogy az előtag genitívusban van.

De van a vogul nyelvnek egy sajátása, a mely még majd szóba kerül, s ez az, hogy némely határozót ragtalanúl használ. Nevezetesen a melléknév előtt gyakran ragtalanúl áll a névszó, a mely mindamellett határozó jelentésű s olyan raggal egészítendő ki, a minőt a melléknév értelme kíván; nevezhetjük pedig ezt *praegnans kifejezésnek* (v. ö. az *ālnē, ālpā* ilyen szerepét 141. l.). Ilyenek pl. *Tōma pīrēm χat uj nampā χum* T. fiam hat állatról híres férfitól III. 457., *vör-pil nusā tūw* erdei bogyóban szükös nyár (megjegyzendő, hogy *nusā* főnév) II. 429. különösen ilyenek a *-val* raggal kiegészítendő határozók *ērī' kāsij kwol* énekkel vigasságos ház III. 103. *sāt nāl pinmāy ta'ilij taut* hét nyíllal megrakott teli tegez III. 512. *tqulij uj χansäp kit χāpkwei'* szárnyas állattal ékes két hajócska II. 27. v. ö. II. 246. *χätel χansäy lū* naphímes ló, v. ö. *χätel χansäy pasen* naphímes asztal II. 157. (ill. nappal ékesített); *tūr-tēp sūhij aui* tavi táplálékkal bőséges tányér II. 157. *sāpēr āln χolāy pifi* tiszta ezüsttel dús fészek III. 35. *noys-pun ulij pojkel pojkawen* nyusztzörrel vigasságos könyörgéssel könyörgünk hozzád II. 383. *lilij ālät χasmij kwol* eleven színekkel ékesített ház II. 319. *lilij sarni aumij kwol* eleven (ragyogó) arannyal folyó ház I. 31; — végre a mi kérdésünkre a legfontosabb *mir ta'ilēp ta'ilij χāp* néppel telides-teli hajó, *sāli āln ta'ilij kēnt* tiszta ezüsttel teli sapka II. 135. *sāt jūr ta'ilij piti* uo. Most egvelőre nem kutatjuk ezen sajátóságos nyelvhasználat okát, elég ha figyelmeztetünk rá, mert jelen célunknak megfelel. Mivel azt hiszem, hogy a *ta'il* helyét az utótagban kellőleg felvilágosítják. Külömben ezen példákat is, formailag legalább, összetételeknek tekinthetjük. Az ilyenek mint *lilij-ta'il* kombinált alkotások, t. i. **lil-ta'il* ugyanazt jelenti mint *lilij* s e kettő összevegyítéséből lett *lilij-ta'il*, v. ö. *pusen, pus-ta'il* II. 17. s e kettőből *pusen-ta'il* egészségesen II. 9. Ez a vegyülés pedig annál könnyebben ment, mivel maga az *-ŋ* képzős melléknév is jelenti a valamiben való bővelkedést, pl. *vör-ujij mātē* erdei vadban bővelkedő vidéken I. 137.

Nincs végre magyarázatunk az ilyen megfordításokra *tūr-sarni, Ās-sarni* aranyos tó, Ób II. 317. *vojle-önle* nagyságos állatocska III. 133. v. ö. *ön* fölséges; *löni-kapajēm* vadászkuttyám III. 201. v. ö. *kapaj* rettenetes; s még *ālti'-χarkwē* halnyaláb III. 227. *ālti-khwqr* szárított csibeaprólék KL. 47. (v. ö. *χor-voj, khwqrin χul* szárított vagdalékkal), továbbá *ālti-tort* fiókdarufalka (v. ö. *lūnt-*,

väs-ähti lúd-, récze-falka, illetőleg ezek olyanok, mint a magyarban *egy csapat, sereg darú* s hasonló).

Ezen alkalommal megemlítjük még a hasonló alakú finn összetételeket, mint *talonpoika-riepu* szegény paraszt (tlk. paraszt rongy), *ystävä-raiska* szegény barátom (*raiska* aprólék, hulladék). Ezeknek a rendes összetételekben megvan az analogiájuk, s miután az utótagjuk átvitt értelemben használtatik, viszont az ő mintájukra alakulhattak *tyttö-raukka* szegény leány, *mies-parka* szegény ember, *lapsi-kultani* kedves gyermekem, *leipä-kulta* drága, kedves kenyér.

A magyarban némely fajtájú összetétel kettős alakban használtatik, azaz a tagjai megfordíthatók, pl. *kenyérdarab*: *egy darab kenyér*, *vízcepp*: *egy csepp víz*, *darucsapat*: *egy csapat daru*, *húszsület*: *egy szelet hús* stb. Ennek azonban pusztán logikai czélja van (nem merem mondani, hogy *oka*), azaz értelmi különbséget jelent a megfordítás, t. i. mindegyikben az előtag van jobban kiemelve. V. ö. *Úr Jézus, Úr Isten*, noha különben mindig utól áll az *úr* szó; de ez bizonyára a latin *Dominus Deus* utánzása, mint rom. *dumnezeu*, ol. *domineddio*, ó-fr. *damle dieu*.

3. Végre szólnunk kell arról is, hogy értjük ezen kifejezéseket: mellérendelő s alárendelő összetételek. Én a magam részéről, megvallom, csak azért használom őket, mert általánosan el vannak fogadva, de nem szívesen teszem, mivel logikai fogalmakat csempésznek be teljesen illetéktelenül. Mert tisztán az összetételt, mint nyelvi tüneményt tekintve, min alapszik ez a különbség? Egyszer azt mondják, hogy a mellérendelőnek *la z á b b* a kapcsolata, mint az alárendelőnek. Ez volna az alaki különbség; de tudjuk, hogy ez nem igaz a magyarban s ép oly kevéssé a vogulban, sőt a román nyelvekben sem. Máskor meg jelentésbeli különbséget keresnek, hogy t. i. az alárendelőnél az egyik tag meghatározza a másikat, míg a mellérendelőnél valahogy máskép van a dolog. Ez is nagy tévedés, s azon alapszik, hogy a mondatrészek szempontjából tekintik az összetétel tagjait, s a mint ott megszokták, hogy pl. a jelző a jelzettnek meghatározója, itt is szétosztogatják a tagokat. Erre pedig irányadoul az szolgál nekik, hogy milyen syntaktikai alakot öltene az összetett szó, ha fölbontanák. Ezért aztán jelzői összetétel pl. *selyemhaj*, t. i. olyan haj, mely finom mint a selyem; birtokos pl. *ablakráma*, t. i. az

ablaké a ráma stb. más s másféle. Itt az okoskodó grammatikus, amott az okoskodó logikus, vagy mind a kettő egy személyben fárad s izzad, — de ugyancsak haszontalanul. Ne ez legyen a principium divisionis, hogy mi a sokféle jelentésük az összetételeknek, mert akkor végtelen utvesztőbe tévedünk; — hanem *kutassuk a lelki működést, a lelki okokat, a melyek az összetételeket létrehozták.* Mi szüksége volt az embernek, vagyis mi készítette őt rá, hogy két fogalmat ily szorosan egybekapcsoljon? S ezt kérdezve, mert csak ez az igaz való tény, a szóban forgó tüneménynek helyes pszichológiai nyitjára is ráakadunk. S iziben megkapjuk a feleletet is kérdésünkre, csupán csak újból kell idéznünk a mit már említettünk, hogy az összetétel arra való, hogy a nyelv is egységesen fejezzon ki két olyan képzetet, a melyet egységesnek tapasztaltunk. Ez az egység lehet *objectiv* vagy *subjectiv*. *Objectiv*, mikor ezen egység szükségképen megvan magában a dologban, olyformán, hogy lényeges alkotó eleme, s ha ez felbontatnék, megszűnnék az illető képzet tartalma, pl. *ablakráma*. Az általános kategória erre nézve, a melynek a többiek csak fajai, véleményem szerint, az *egész s a résznek* viszonya. Ez, azt hiszem, általános minden nyelvben, s csak a fajai váltakoznak.

Subjectiv az egység, mikor az alkotó részek egysége csak a lelki felfogás vagy képzelődés szüleményei; de lehet esetleg tapasztalati egység is, azonban ez is elválaszthatónak s lényegtelennek tekintetik. Példa az egyikre *selyemhaj*, a másokra *karikagyűrű*, *keresztút*. Természetes, hogy a nyelv geniusa itt is különfélekép nyilatkozik meg. E szerint ez volna az összetételnek a két főosztálya, s elnevezhetjük az objectiveket *alárendelőknék*, emezeket meg *mellérendelőknék*, látva, hogy a kapcsolat (de nem az alaki, se a jelentéstani) emezeknél természetüknél fogva lazább.

Különösen fontosnak tartom, hogy ilyenformán eljutottunk a pszichológiai associatio törvényeihez, a melyeknek tudvalevőleg háromféle alapjuk van, u. m. *az egész s a rész viszonya, a hasonlóság a tér- s időbeli együttvalóság* (contiguitas. HÖFFDING: Psych. 190. 1.). Az első viszonyt, mint látjuk, megtaláltuk alárendelő összetételeinkben; a másik kettő pedig világosan benne foglaltatik a mellérendelőkről kifejtett meghatározásunkban.

Most következik a nyelv történeti fejlődése. Mikor már egy-

szer megvolt az összetételi forma (s bizonyára jókor megvolt már), a nyelv könnyen gazdálkodhatott vele. Alkalma nyílt új összetételek alkotására, midőn a syntaktikai kapcsolat külföldben is jeltelen vala. Így támadtak pl. az ú. n. jelzői összetételek melléknévi előtaggal, pl. *édesfa*. Egység szempontjából korántsem hasonlíthatók a fönt tárgyaltakhoz, de már ezekben is szorosabb a kapcsolat, semhogy rámondhatnók, hogy az első pusztá meghatározója, jelzője az utótagnak. Sőt jóformán csak azáltal összetételek, hogy a meghatározás tagjaik között nem olyan tisztán egyoldalú, mint a jelző s jelzettje közt szokásos. Ezek a *grammatikai* összetételek. Közéjük tartoznak az ú. n. jelölt összetételek is, mint *nagyravágás*. Nézetem szerint, legalább a finn-ugor nyelvekben bizonyosan ide sorolandók az olyan alanyos s tárgyas összetételek, amelyek második tagja nomen actionis, mint pl. *bélfájás*, *borivás*. Ez is pusztán úgy származott, hogy az alany s a tárgy ragtalan volt (mint több finn-ugor nyelvben), vagy ragtalanul is használtatott (mint a magyarban, vogulban és sok indogermán nyelvben). A magyarban bizonyítékul szolgál erre nézve, pl. *bélfájó*, *fogafájó*; *borivó*. Végre vannak *logikai* összetételek is. Azokat nevezem így, amelyeknek egyik tagja, rendesen az utótag, a másik magyarázatára való, pl. *angolnahal*, *ánizsmag*, *áspiskigyó* stb. Legeslegvégül tekintetbe kell venni, még pedig nagyon, először is miként működik az idegen hatás, pl. *szélmalom*: windmühle. Másodszor még inkább, miként működik az analogia, a melynek hajtásai annál sűrűbbek, minél nagyobb lesz a haladó műveltséggel az összetételek szükséglete. Ezt aztán már fejlett nyelvben nagyon nehéz kutatni, annyival is inkább, mert az analogia itt már nem formailag működik, hanem pszichológiai. Azaz miután megszokta a nyelv, hogy azt, a mi állandóan egységes, vagy annak tartatik, összetétellel fejezze ki, mindig azt használja, valahányszor ilyen szemléletre akad vagy azt véli, hogy reá akadt. Azért a legfontosabb, hogy a régít s eredetit az újtól külön bírjuk választani. Másrészt innen van, hogy sokszor szeszélyes érthetetlen kapcsolatokra bukkanunk, noha ki kell emelnünk, hogy ilyen szeszélyes kapcsolatok a legeslegrégibb rétegben is lehetségesek s elő is szoktak fordulni. S hathat persze a grammatikai összetételek analogiája is, még pedig olyanformán, hogy egészen másforma syntaktikai, pl. birtokos, határozói kapcsolatokból is támadnak összetételek.

Tán nem csalódom, ha fölteszem, hogy a vogul énekekben, a melyeknek a nyelve különben is régies s a mint ilyen mythologiai s hősi daloknál szokás, mintegy megrögzött, az összetételek is a legrégebb s eredeti formákat tüntetik fel. Áttérek immár részletes tárgyalásukra.

III. Alarendelő összetételek.

Egész s része.

1. Testrészek: *ëlém-çalés-lu* embercsont II. 120. *ë-ç.-nārēm-lu* ember-lapoczkacsont u. o. *ë-ç.-kāt* emberkez III. 73. *ë-ç.-la'il* emberláb u. o. *çum-punç* emberfej II. 153. *çum-nól* férfiorr III. 94. *khom-tōkh* férfi-torokcsutka II. 233. *çum-la'il* emberláb III. 321. *oçsēr-lēi'* rókafark, *çār-nélém* bikanyelv I. 105. *lunt-la'il* lúdláb, *vās-la'il* réczeláb II. 55. *lūw-tāηç* lópata II. 337. *lunt-saç* ludbél II. 185. *kēr-çartçén-sçw* vasból való ölyvbőr I. 12. *çs-pun* juhgyapjú II. 26. *lū-pun* lószőr II. 26. *sírä-pun* sirálypelyhely, *āηçä-pun* hófajdpelyhely II. 337. *lē'in-pun* evetszőr II. 295. *turuj-pun* sastoll II. 101. *çulax-tçul* holló-toll II. 307. *punç-sçw* fejbőr II. 174. *punç-at* fejhaj II. 300. *punç-kopit* koponya II. 298. *pānç-pātł* fejbúb II. 237. *vēłt-ānt* homlokszarv, (v. ö. *vēłt-punç* előfog) II. 375. *toš-pun* szakáll T. 158. *sām-käwe* szembogár (ill. kő) P. 8. *nāl-täläk* orrezimpa AL. 55. *nól-nār'i'* orrezimpa, *pal-nār'i'* fülczipma I. 17. *nól-sam-as* orr-lyuk (v. ö. *lū-nól-sam-asnē*, *nól-sam-asēmnē*) I. 14. *sip-lu* nyak (ill. nyakcsont) I. 20. *sūp-lāç* szájéből I. 161. *kāt-nak* kéz-iz I. 140. III. 517. *kāt-tulä* kezűjj, *la'il-tulä* lábújj I. 164. *kāt-saç* kéz szára II. 395. *kāt-pattät* keze tenyerén II. 117. *çanl-pattä* hónalja II. 99. *la'il-kēr* talp (láb-kéreg) I. 2. *kwoss-kēr* köröm I. 163. *pēs-lu-völ* csipőcsontforduló II. 179. *vas-çur'i'* gyomorzacskó II. 179. *kuçr-loçkhēmnē* keblem zugába III. 487. (v. ö. *tuç-laçét* maga magában T. 313.) Megemlítendő még *sīsir-mōrço* császarmadár füle porcogója (osztj. *mōrēç*) II. 349. *pis-çaçsēp* csipői közt, tlk. csipő-lábköz II. 237. *pis-pōç* czomb (schenkelseite) II. 228. *la'il-ur* lábszáresont (ill. láboldal) II. 295. *sis-nçul'* hát-hús III. 375. *sis-voj* hátszír III. 15. *pēs-n.* csipőhús, *ūs-n.* czombhús, *pajt-n.* pofah. *pāç-n.* oldalhús III. 514. — *nēlm-tçlčç* nyelvvég, *sōp-t.* száj-vég II. 255. *sim-t.* szívesúcs, *pun-t.* a szőr hegye II. 225.

Ezek nyomán ide vehető *sam-vitkém* könnyem (ill. szemvíz) III. 7. *āri-lili*, *pī'-lili* leány-, fiu-lélek II. 364. és még *lili-ät* lehelet (tlk. lélekszag) KL. 23. *lili-äp* id. I. 8. Hasat jelent *ta'intettal sqwét-süntém*, *paip-süntém* telhetetlen bödönyöm, puttonyom öblét III. 154.

Mint látható, a vogul következetesebb, mint a magyar, a mint kitünik abból, hogy ezen példák közt több van olyan, melyet a magyarban birtokviszonnyal kell fordítani, pl. *kät-sar*, noha át nem látható, mért ne lehetne *kézsár* is ha van *lábszár*, vagy mért ne lehetne *fejhaj*, ha van *fejbőr*. Sőt a vogul egész helyesen mondja *naurém-sip-lu* a gyermek nyaka II. 107. és *āri-kät-sar* leány keze szára II. 395. a mely semmiben sem különbözik az *emberfej* s hasonlóktól. Külömben tudjuk, mennyire laza alakilag is az efféle magyar összetételek kapcsolata.

2. Testrészek mint utótag átvitt értelemben: *josä-nól* hótalp orra III. 84. *qwét-nól*, *jä-nél* folyófok, *ur-nól* hegyfok II. 209. *zap-nól* ladikorr III. 443. *séri-nól* kard hegye II. 223. *çätél-kät* napsugár II. 362. napsugár-kéve III. 98. *çätél-sa'i* id. (tlk. napfűrt v. ö. *çoli-səri sa'ipä* III. 188.) *oç-puñk* hegycsúcs, *niütän-puñkét* hegyfal ormán I. 6. *çäp-puñk* hajó födélzete II. 89. *ümis-päñk* málnabokor, *sät-puñk* vasárnap (tlk. hétfő); *çis-sam* fővényszem, *vöt-sam* szellőske, *rakw-sam* esőszem, *kèlp-säm* vércsepp, *zulän-sam* halpikkely, *pol'-säm* daraeső (v. ö. *ut-pul'* vízcsepp); *tçut-nülém* tüzláng (ill. tűz nyelve) II. 229. *Äs-simté* Ób medrében (ill. szívében) I. 134. *sāris-simén* a tenger közepén II. 120. *jiw-sqw* fakéreg I. 153. *jiw-pqrkh* fatörzs, *jçut-sāns* íjj-közép (ill. térd) I. 113. *noysän vör-sist* nyusztjáró erdő hátán III. 494. *paip-sisné* a puttony hátához III. 227. *āwi-širkip* ajtósarok (tlk. csipő). Még eredeti jelentését tartotta meg a *süp* némileg *am luwém çältém tēren-süp çul-süp jol pūçäl'n* az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját oda rekeszd alá II. 374. Könnyen érthető tehát, hogy ezek analogiájára alakult *üs-puñk*, város feje II. 186. *paul-puñk* falu feje III. 454. *moj-puñk* násznagy II. 248. *toj-poñ* tavasz T. 317. mert ezekbe az egységes szemléletet nehéz volna, de mint látjuk, fölösleges is belemagyarázni. Sőt talán helyesen okoskodunk, ha ezen egész *b*) csoportot analogikus alkotásnak fogjuk fel. Tudniillik először történt az átvitel a testrészekről az illető tárgyak részeire, s aztán alakult ugyancsak az összetett testrészek mintájára az

összetétel, s annál könnyebben, mivelhogy az egész s a rész közti viszony itt is létezik. Azonban nem úgy kell gondolni, hogy előbb s utóbb kronológiai egymásutánt jelent, hanem ezzel csak a pszichológiai associatio sorrendjét akarjuk feltüntetni, úgy hogy mindemellett ezen összetételeknek egy csapásra kellett létrejönniök.

A magyar nyelv szintén alkalmazza a testrészeknek ilyen képes használatát, de már teljesen nem hódolt az analogiának, illetőleg ismét nem következetes. Mondja ugyan *hajóderék, hegyhát, lábfej*; de már csak birtokviszonyban: *az üveg hasa, nyaka*; *a kosár füle* stb. Továbbá a vogulban az ilyesféle összetételekből névutók is fejlődtek, melyek majdnem mind összetételből alakultak s azért járulnak a ragtalan szóhoz, pl. *juw-χütäi'* a fa mögé (*χüt* hát), *kwol-sisät* a ház mögött (*sis* hát), *päs-poyt* a tornáczon (*poy* fej); a magyarban ilyen *mellett, -be, -ból, -ban*. A többiekre majd rátérünk még.

3. Egész s a belőle eredő, mint része. Ezen csoportba azon összetételek tartoznak, a melyek előtagja valamely élő lény vagy testrész, utótagja az ezekben nyilvánuló erő s tulajdonság, vagy a belőlök eredő dolog. Köztük megemlítjük azokat is, a melyek csak analogikus alkotások. Legközelebb vannak a két első csoporthoz. Ilyenek: *naṁtiŋ χum-naṁti* elmés emberi elme II. 35. *kakriŋ χum-kakrikēm* dühös emberi dühöcském II. 43. *kantiŋ χum-kantiēm* haragos férfi-haragom II. 11. *atiŋ uj-atēm* szagos állati szagom III. 459. *naṁtiŋ uj-naṁtänl* eszes állati eszük I. 54. az összetétel elválasztva: *uj khürēm pätel* három medve-lépéssel III. 345. *uj χürēm ätel* három állati ugrással III. 335. *uj χürēm patilēm porčilēm* állatbéli három szökkenéssel ugrom el III. 171; tehát ide tartozik *uj päti jäni tur* támadó nagy medveordítás III. 347. (v. ö. 139. 1.); — *sam-pos* szeme világa, ill. fénye I. 36. *sam-vit* könny II. 142. (v. ö. *luš-vit* id. P. 10. tlk. sirás-víz) *süŋ-vit* tej (tlk. csecsvíz), *sis-, ma'il-, kät-jär* háti, mellbéli, kézi erő II. 389. *kät-äpränl* kezük ügyessége III. 147. *süp-eri', nelm-eri' χürēm ulim* szájénekbéli, nyelvénkbéli három vigalman VNyjár. 96. *kät-antēs, la'il-antēs* kézzel, lábbal való segítség II. 15. *kät-qšmar, la'il-qšmar* kézi, láb-tréfa (a. a. kézzel, lábbal játszanak) III. 477. *kwonsiŋ uj kwoss-vaŋä* karmos állat karma ereje I. 138. *puŋk-vaŋä* foga ereje u. o. *sis-norän* hátszorítás

II. 108. Ezek nyomán s analogiájára alakulhatott *kwoss-nülém*, *puyk-nülém* karomtól, fogtól ejtett seb III. 505. a f. id. *uj-tur* s hasonló *uj* kezdetű összetételek nyomán *uj-lāχ*: *manā lāyχij uj-lāχ totsèn* minő üzenetes állatüzenetet (t. i. állat hordta üz.) hoztál I. 79. azaz mint észrevehető az előtagba lassan-lassan belopódzik a cselekvő lappangó fogalma, mint pl. ezekbe is *āri-kāsij*, *pī-kāsij sūnij kwol* leányok, fiuk vigalmával boldog ház III. 191. *āri-joni'*, *pī'-joni'* *ti vārawé* leányjátékot, fiújátékot visznek ím véghez III. 206. (v. ö. *āri jamés pasántél* 140. l.); *Tārem*, *pupi' sāt piséntél* isteni, bálványi hét fogásoddal II. 371. *pupi'-sēykw*, *kuł-s.* istenke, ördög dühmámora II. 108. Tisztán jelentéstani analogia alkotásai *sirej-āpér*, *nāri-āpér* kardvédelmi, szablyavédelmi ügyesség II. 60. v. ö. *kāt āpér*; *sirej sāt ūsel* hét kardlegyintéssel (ha ugyan nem *ūsəl*) II. 146. *īayrā sāχl-sujil* hatalmas mennydörgés hangjával II. 101. v. ö. *uj-tur*; végre bizvást ide sorozhatjuk *kāt-mos*, *la'il-mos* kéz, láb betegsége II. 4. (v. ö. *la'il-mostal* u. o.) *lu-mos* esontbetegség, *nāul-tql* húsbetegség II. 3. mivel a betegség is úgy fogható föl, mint a testnek benne nyilvánuló tulajdonsága.

Ugyanezen felfogáson alapuló összetételek az ilyenek, mint *yor-voj* apróhal-zsír II. 77. *naur-voj* csikózsír III. 357. *lū-lūl* lógana I. 6. *χātél-rēyij suj* napheves, (a. a. napsütötte) fenyves II. 56. *ēt-pos-rēyij jelpij sirejā* holdvilághevű szent kardja II. 70.

4. Anyag s a belőle való. — Ilyenek: a) *jarmak-tār* selyemkendő I. 33. *nuj-kwol* posztósátor I. 7. *nār-sqaw χalij va ilēp* nyersbőrből való közbefogó vonoszíj I. 93. *vouta jarmak saw kuīās* sok vékony selyem tekercs II. 28. *nākwey nuj jamés pitté* jó sima posztó fészekbe III. 355. *jiw-ēlēm-χqlés* faember I. 130. *rāyt-ēlēm-χqlés* agyagember uo. *kēr-tuman* vaslakat, *kēr-kāt* vasfogó II. 298. *kēr-squr-sqaw* vasból való egérbőr I. 7. *χāpā-jiw χāp* nyárfahajó I. 47. *pārt sispā nāl* deszkahátú fajdtör III. 379. *nayk-nor-jiw* vörös fenyő-gerendafa II. 68. *χāl-jiw voiken sūkēm* nyírfából faragott fehér hajtórudam II. 50. *pasār-jiw kisij āpā* abroncsos berkenyefabölcső III. 475. *χāl-lūpi* nyírtuskó II. 60. *sās-kursip* nyírhéjtekercs I. 18. *mā-sāχl* földhalom I. 161. *sei-kan* homoktér II. 120. *mā surmēp surmij kwol* földből való tetőnyilásos ház III. 35. *jāyk-alā*, *jāyk-χur* (a folyó) jégfödele, jégszegélye II. 395 (másfelé *mā-alā* föld színe, ill. födele I. 6. pont) *āln-āwi*, *sarni āwi* ezüst, arany ajtó I. 22. *āχwtēs-normā* kőgát II. 176. *nūr-lāki* szíj-labda II. 182. *pul-*

moqri bogyófürt III. 487. *tqul-sāx* börsuba III. 447. *ur-pori-χqilil* hegyi fűszárbeli uti táplálékkal III. 495. *nor-kwol* gerendaház II. 291. *lilij nōli'-qstēr* eleven kigyó-ostor II. 347. *āntij uj-jir* szarvas állat áldozat III. 478. hasonló *noxs-pojk*, *uj-pojk* nyúszttörös, medvebőrös könyörgés II. 358. Megemlítendő *kwošū-pārā* kopott subája, tlk. kopott szőrű bőr-s. III. 527. Kétes vajjon ide tartozik-e *vit-sa'ip sa'iy nē*, *vit-vēšp vēšiy nē* vízfürtfi fürtös nő, vízekű ékes nő I. 22. vagy nem volna helyesebb: fürtös vizi nő, ékes vizi nő, úgy hogy az összetétel ez volna *vit-nē*?

b) Az utótag gyűjtő fogalom, s az előtag az anyagát, a melyből létrejő, ill. a tartalmát jelenti, pl. *χāl-sayl* nyírfaliget II. 53. *tori-voqnt* darufalka, *chor-voqnt* szarvasbikafalka III. 347. *vās-qlti'* réczefalka II. 428. *pors-anū* szemétdomb II. 112. *χālū-sakw* döghalom III. 429. Az ilyen fölfogásból származhattak: *tūjt-porχej-sayl* hóförgeteg felhő (t. i. melynek a tartalma hóförgeteg) I. 74. *ēlēm-χqlēs-χuri* ember-alak I. 129. *tūjt-joni'*, *vit-j*, hójáték, vízjáték (a. a. hóval, vízzel) III. 146. 476. *pum-*, *nir-joni'* füves, vesszős játék II. 162. Sőt véleményem szerint ide sorozható ez is *āntij*, *toχχij uj jir jqmēs kätel* szarvas, patás állat-áldozatos jó kézzel III. 478, azaz *jir-kāt* olyan összetétel, mint *nir-joni'*, vagyis az áldozat mintha a kéznek kiegészítő része, tartalma volna.

c) Az utótag az előtag része s belőle ered: *sāriš-vit* tenger víz I. 22. *Ās-vit* Ob víz I. 5. *sāriš-tūr-jāyk* tenger-tó jég I. 12. 5. sajátos összetétel *vit-vōt-χump* szél hullámozta vízhab II. 299. tlk. víz s szél-hab, a melynek legalább egyik része t. i. *vit-χump* bizonyára ide való, és ebből származhatott ama kettős előtagú is. Viszont az egészből elvonás által *vōt-χumppā* szélhullámos, vagyis a szél-től hullámos Ob II. 320. Ide is tarthatatik végre *Ās-sir*, *jā-sir-χul* Obi fajta, folyóbeli fajta hal III. 146. (v. ö. 7. pont).

ut-pul' vízcsepp, *jiw-pul'* forgács, ill. fadarab I. 314. *kēnt-pul'* sapkarongy III. 349. *pors-tauri* forgácsdarabka, *luw-lqmt* csontdarab II. 295. *mā-lqmt* földrész I. 73. *sēi-lqmt* homokrész I. 161. *tūjt-loqmtēt* hófoltok III. 345. *jiw-sup* fadarab II. 310. *lūpi-sup* főtörzs-darab III. 219. *paulēm paul-supi'* *vārvēs* falum falu-darabbá csináltatott II. 15. *lēnkwi-sup* fejszedarab III. 469. mint kicsinyítő *χāp-*, *tūp-supā* ladikocskája evezőcskéje III. 379. *rakw-sam* eső-

szem II. 349. *võt-sam* szélfoszlány uo. *séi-sam* homokszem III. 391. (v. ö. 2. pont.) *ulä-sultém* tűzszikra II. 95.

Különösen az utolsó (4c.) pontbeli példák kimutatják az összefüggést az 1. 2. 3. pontokkal; minthogy pedig szorosan összefüggnek a 4a. 4b. pontbeliekkel, következésképp ezen egész pontot is az egész s rész viszonya alá sorozhattuk.

Ezen összetételek mellett még szokásos az *ālné*, *ālpä* igenevekkel való körülírás is, a melyről fönt már megemlékeztünk, pl. *sqrni ālné tiniy tajt* aranyból való drága ruha II. 402. Ezen kívül néha a melléknévi jelző is, pl. *nuijy kwol* posztósátor I. 5. *χāriy vānt* jávorbika-falka II. 22. *kēriy ma'ilep* vasmellű I. 95. Ismeretes, hogy a magyar nyelv mily finom különbséget fejez ki a kétféle alakkal, egyrészt az összetétellel, másrészt az -s képzős melléknévvél, pl. *homokzátony s homokos rét*. Ez a vogulban is járatos pl. *sērēy mō* homokos föld II. 235. s *sēr-ku* kavics, tlk. homok-kő; *sqrniy vitēp* aranyos vizű s *sqrni āwi* arany ajtó. A vogulban továbbá még a *pāl* szóval bővült összetételt is jelölhet az anyagot, pl. *pārtān-pāl saw nāl* deszkából való sok fajtör III. 368. *jiw-pāl jāni'* sākél fából való nagy sulyokkal III. 500. sőt melléknévi alakban is mint *ulpä-jiw pāliy tūpkwē* czedrusfenyőből való evezőcske II. 30. A magyarban ennek megfelel a *féle* (*efféle*, *másfél* stb.), s hasonlít némileg használatban is a vogulhoz az ilyenféle példákban: *kutyaféle természet*, *rókaféle természet* (NSzót.): Egészen meg egyezik a *magamféle ember* az ilyen vogul kifejezéssel *mañsi-pāl mirä mañsi-féle* nepe.

5. Rokonsági viszony s hasonló k. — a) Alkalmasan sorakoznak a 3. 4. pontbeliekhez, mert ezeknél is a fölfogás fő szempontja, hogy az utótag által jelelt képzet az előtagból ered, származik. A viszonyuk ismét az egész s rész viszonya. Ilyének *ēlēm-χālēs-pī'* ember, ill. ember fia, *χum-pī'* id. III. 6. legény 142. v. ö. *ajāy 'χum-pī'* fegyveres legény, apród, *ēlēm-χālēs-ārim* emberem leánya I. 158. *añ-manij Tārēm-sāt-pī'* *ajāy χum-pī'* hát a hét T.-fi apród legény II. 63. *S'ayl-tārēm sāt pī'* a Viharisten hét fia II. 69. *rus ātēr-pī'ri'* az orosz fejedelemsfiak II. 85. — gyakran annyira együvé nőnek, mintha az előtag csak jelzője volna az utótagnak, mint *χātēl-ēkwä-āri* a napasszony-leány, *ēt-pos-āri* a holdvilág-leány, *vit-χān-āri* a vízfejedelem-leány I. 31. *namij ātēr-ārikwē* a neves hős leánykája II. 35. *Ēkwä-pī'* *pī'ris* az Asszony-

fia fiucska vagyis *Ēkwä-pī'* már tulajdonnév II. 116. *jä'i-pī'* bátya II. 21. öcs I. 40. atyafi II. 207. (de vö. *jārum pī'* a mi atyánk fia, *āsūw pī'* a mi ösünk fia, a hol nem összetétel, de nem is olyan értelemben van mint az *atyafi* a. a. rokon, mint pl. *jä'i-pī'ārān lätin patti* atyafiaihoz üzenetet juttat II. 207., hanem amott ösének egy bizonyos fiáról van szó.), *jār'-āri* nőtestvér, *jä-pōrińś* fiútestvér stb. (l. Vog. Szój. s. v. *jä'i*) *āsä-pī'* nagybátyja, ill. apa-fi II. 93. v. ö. *ās-pī'rés* kedves atyafi III. 231. *soat pū-pū'ārān* hét unokája (ill. fi-fia) III. 525. — állatok: *χār-pī'* csödöresikó, *taŋχ-pou* csirke (tyúki) T. 311. *ńōrēm-ōnt-voj-pī'kwé* hatalmas erdei állat fiucska (medvebocs) III. 467. *vōr-sāńsi-pī'* erdei verébfók II. 221. *āpp-ou-pū* kutyakölyök (kutya-leányfi) T. 317. *kit laŋi-pūkām* két bocs-fiaskám III. 351. — végre *nāŋk-pī'-jiv* vörösfenyő-csemete II. 327. Ebben a csoportba tartoztk *mā-χum* nép, a. a. föld-ember, mivel a vogul ember úgy gondolja, hogy az emberek földből valók, a mint az a mondákban többször olvasható.

b) Ezekből származtak azon összetételek is, a melyek előtagja a nemi különbséget jelzi. Úgy történhetett ez, hogy *χum*, ember *prægnans* jelentéssel pusztán a *mas* értelmet kapta, először magában, aztán az összetételben is. Az ilyennek, mint pl. *χum-ńaurēm* fiúgyermek I. 4. az analogiájára alakulhattak aztán *χum-lunt* gunár, a *χār-pī'* analogiájára *χār-pāsi'* szarvastulok II. 201. *χār-puŋk-uj* himfarkas III. 341, s viszont *nē-lunt* I. 53. *kał-tulmaχ* nőstény borz II. 35. vö. a magyarban is, a mikor ezt mondják *kanmacska*, *kan-pulyka* a *kandisznó* analogiájára. Más szempont alá esnek azon esetek, midőn a nemi jelelő az összetétel utótagja pl. *surti-χār* réntulok II. 108. ezekről később fogunk szólni.

c) A n a l o g i á k. — A rokonsági viszonyt a magyar is összetétellel fejezi ki, mint a régi nevek is, minő P á l f i, P é t e r f i is bizonyítják. Már fönt is említettük, hogy az előtag gyakran mintegy az utótag jelzőjének mutatkozik. Így van ez a magyarban is, mikor azt mondjuk pl. a Kovács leányok, a Károlyi fiuk stb. Tudjuk, hogy ezt azután átvitték másféle használatra is, pl. utczák nevezetére, mint A r a n y J á n o s- u t c z a, vagy birtokra, házakra is, pl. a Z i c h y- b i r t o k, a K á r o l y i- p a l o t a; így kaphatta nevét némely város is, pl. P é t e r v á r a birtokosáról vagy alapítójáról. Sőt még állatok is összetételbe kerülnek a gazdáikkal, pl. Kergesd el a Szabó teheneket. Mindezek analogikus alkotásuk s a tertium comparationis

nem más, mint a személy, a mely mindkettőnek előtagját képezi. Hasonló a vogulban *S'axl-tārem sāt pī' ūsén* a Viharisten hét fiának várába II. 69. ilyen a már id. *Vit-χan-āri*, végre *Pārāparsēχ q̄sēt*, *poršēt ūren* a P. juhokat, disznókat őrizzük I. 8. v. ö. *Pārāparsēχ-mist* P. tehenek, *Tari-pēs-nimālā-sq̄w q̄sēt* stb. uo.

Végre azt hiszem, ide tartoznak az ilyenek is: *Kovácsné* v. *Kovácsné asszony*, természetesen ugyanolyan analogia folytán, mint a föntebbiek; különben nincs is e között meg a *Kovács-lányok* közt felfogásban semmi különbség. Ilyen a vogulban is *vis-ōter-ēkwē* az ifjabb fejedelembős neje, a. a. a *Vis-ōter-né*. A *Kovácsné* tehát eleinte azt jelentette a *Kovács* felesége, de utóbb valóságos tulajdonnévvé vált s csak annyit jelentett, hogy ez a személy asszony s nem férfi, mint ezekben *mosóné*, *szabóné*, *szakácsné*. V. ö. *mēt-nē* szolgáló, tlk. bér-asszony. Valahogy ilyen módon történhetett aztán, hogy a nemet kifejező szó az összetétel második tagja lett, mint *sawiaχ-nē* szajkó I. 13. *ūnt-vōrēp-nē* magtörő holló asszony III. 91. S ezek mintájára alakulhatott továbbá az ilyes forma, mint *surti-χār* réntulok *tōmēl-oq̄nkhw* jávortehén (*oq̄nkhw* anya vö. anya-kecske). KL. 16. Igy van a magyarban is, a hol csekély kivétellel majdnem általánossá lett ez a használat. De jellemzők azok a melyek fordítva vannak, mint *ménló*, *emse disznó*. Mert az előtag mindegyikben élő ugyan, de izolált szó s nincs se származékuk (kivéve ménes), se bővebb körű jelentésük. Nem annak lehetne a bizonyosága ez is, hogy itt a régebb állapot mutatkozik, s az eredetibb, a hogy mi gondoljuk. Megjegyzendő még, hogy a *nöstény* s *hím* már egész melléknevekké lettek, mivel mindig elől állanak; mindkettő ősi szó, s *hím* a vog. *χum*, a mely szintén előtag (*hímfi* megfelelője vog. *χum-pī'*; érdekes véletlen!). S általában az is nevezetes, hogy még ugyanazon szók is cserélgetik a helyüket, pl. *bikaborju*: *bivalbika*; *kakaspulyka*: *fajdkakas*, s ez bizonyosan arra mutat, hogy e zavart valami nő analogikus hatás okozta.

Csakis most érthetjük végre az ilyen kifejezéseket is, mint *anyám asszony*, *néném asszony*, t. i. azt, hogy mért kerül az asszony a második helyre, s ugyancsak a fentebbiekből érthető az úr szónak is a helye. Igy van ez a vogulban is, mint már említettük (132. l.), pl. *ākum-ēkwä*, *šāñin-ēkwä*, *opi-nāj* néné-asszony III. 204. — de megfordítva is, pl. *nāj-šāñin*. Ugyanilyenek

aztán *āsēm χum* apám uram III. 153 *upä χum* ipa ura I. 121. s ha már a *χum* tiszteletet jelent, mennyivel inkább az *öreg* (vö. *senatus*, *γεροντία*) ezekben *akim-ās* öreg bácsim (tlk. bátyám uram) II. 127. *pupi'-ājkä* II. 381. *ās-ājkä* II. 115. *ūj-ānīs* medve (tlk. az állatok közt az öreg, a legkülömb) III. 221. *sus-ānšuy* id. 201. Nem ide való, azt hiszem I. 12. *χulax-ājkä* a holló öreg, mert arról van ott szó, hogy *Pārāparsēχ* hollóvá változva jelenik meg, tehát ezt mellérendelőnek (t. i. holló és öreg egyben) kell tartanunk.

6. Egész s a rész különösen: *sirej-nal* kardnyél II. 219. *kwol-āwi* házajtó II. 16. *jaot-niel* nyíl, *kwoss-kēr-nāl* fricska (tlk. köröm nyíl) I 6. *nāl-nal* nyílnyél; II. 295. *tawet-sünt* tegez nyílása II. 23. *ūs-āwi* a város ajtaja II. 21. *jüntēp-pup* tűfok III. 227. *χüntēp-nal* lapátnyel II. 300. *tūp-nal* evező-nyél II. 215. *ēntēp-kwalī* öv-kötél II. 127. *kwol-āwi-sünt* ajtóküszöb I. 7. *šon-tālī* szántalpak, *jütken-älē* varrodoboz födele II. 227. *kwäl-pāntel* házfedél, *khul-pāntēp* id. *mā-alä* föld színe ill. födele, *tūr-vāηηä* tó medencéje I. 29. *ulpä-talēχ* czirbolyafenyő teteje III. 91. *nāl-kēr-anä* nyilván csomója II. 221. (v. ö. *pors-anä*), *pāsen-tār* asztalkendő, *vüt-gš* víz felülete (ill. színe) P. 18. *pūt-pāηk* üst kormá II. 201. *χāpṛä-taw* nyárfaág I. 15. *nūr-sqaw* vesszőbimbó I. 87. *pākw-sam* czirbolyatoboz mogyorója II. 127. *ūs-ou* városkapu II. 237. *pūt-süntēt* az üstök öblei I. 75. *sāχi-tajt* suba-ujj II. 4. *jgut-jāntewakēm* íjj-idegecském II. 43. *sāχi-kēmpli* suba-szárnya, (ennek a mintájára *tērēn-kēmpli*, *χul-kēmpli* a ragadós kór, betegség ruhaszárnya u. o.) *jüntēp-jolitä* páncélsruhája alja II. 59. *χāp-pāsmānl* ladikjuk kormányja III. 444. *jā-süntkwē* folyó-torkolatocska II. 89. *jā-süntris* id. II. 184. *āwi-surēm* ajtónyílás III. 373. Mindezek nagyrészt megvannak a magyarban is; azonban a magyarban könnyen s gyakran elválnak, de a vogulban is előfordul néha helyettük a birtokviszony (v. ö. 133. l.) Ide tartozik még *tūr-vānsin χarä nol* tőgyepes tágas vízfok II. 96. *tül-pāηχw* felhő boruja III. 288.

7. Helyi össztartozás szintén az egész s a rész viszonyára alapítva. Névutók eredete. — *sāris-sām* tengerszöglet I. 136. *sēr vör-sām* sötét erdő zuga I. 99. III. 183. *māt-sām sāt sām jāηηi* vidékek hét vidékét járja körül II. 289. *tārēm-pāl* égtáj I. 60. *tūjä-pālā'* *ti patēs* tavaszodni kezdett (ill. tavasz-tájra jutott) I. 56. *tārēm-kēmpli* világ széle I. 34. *mā-kēmpli* föld környéke I. 96. *sāris-lāχ* tengeröböl I. 136. *kwol-l.* házzugolya

II. 397. *sūmlēx-lāx* éléskamra zugolya uo. (ezta 6. pontba is be lehet sorozni), *tqw-χal sajít* lombág köze mögött III. 285. *kit kworēs-χal pasel* hét menny köze távolnyiról I. 62. *kan-kwołlən* a padló köze-pére I. 79. *ēt-kwołlən* éjféli III. 461. *Ās-kwołlən pasāts* az Ob közepéig haladt I. 5. (birtokraggal is, pl. *an lūptā kwōllānəl tārā min-wēs* I. 7.) *soarēs-jēt* a lép közepén III. 131. v. ö. *χātel-jāt porāt* déltájban I. 3. *nulās-pāxñē* a lúczfenyves oldalába I. 105. *āni-qul* tányér vége II. 300. *šermāt-kwāli'-aul* gyepelő-kötél vége I. 6. *āwi-qul* ajtó vége II. 197. *ārās-aulənt* tűzhelyed végénél II. 404. *suĵ-vāta* fenyves széle I. 52. *Ās-vātamt* Óbom partján II. 3. *jos-vātān* ösvénye szélén III. 339. *χāp-χūr* ladik széle III. 497. *sāĵim-tit* patakorkolat (ill. tő), *sāĵim-talēx* patak forrása (ill. hegye) III. 989, *šāris-patt* tenger feneké I. 160. (de birtokraggal is *pattāy sun pattākānəl* II. 32. mivel a *pattāy* mint jelző a *sun*-hoz tartozik), *paul-tālt* falu réve II. 297. *ūs-tālt* városi rév II. 68. *āykwəl-titənnəl* oszlopod tövén II. 316. *paul-, ūs-kan* falu, város tere II. 11. *kwol-kan* padló II. 164. *pāl-kān* uteza P. 22. *āwi-pāl* ajtó melletti szobarekesz (tlk. ajtó-oldal) II. 197. *tāxt-sqwā-kiwérnē* az ő buvármadár-bőre belsejébe. I. 140.

Ezek az összetételek a 6. csoporttól tulajdonképpen alig különböznek, sőt némelyiket oda is kellett volna soroznunk. Csak azért választottuk őket külön, hogy a felfogás sajátosságait minden szempontból feltűntethessük. Továbbá azért is, mert az efféle összetételekből alakult a névutók másik nagy csoportja, mint *χalt* közt, *ĵot* együtt, *am ĵorəmt* helyettem, *sajít* mögött (v. ö. *sam-sajit* láthatatlanul II. 109.), *pāχət* oldalt mellett *pālt* hozzá, *past* táján, mellett, *kiwért* ben, *qšt* rajt stb. Ezek nagyrészt fönt előfordultak még névszói jelentésben is mint az összetétel második tagja, s ezt a természetüket nemcsak annyiban tartják meg, hogy a ragtalan névszóhoz járulnak, de abban is, hogy eltérőleg a magyartól, a birtokos személyragokat is néha ők kapják meg, pl. *kwol sisəmne* házam mögé II. 41. *pēs-pāxəmnəl* csipőm mellől II. 173; ebben *māt-ultām* vidékeimen keresztül III. 170. mint látható a pluralis rag a névszón, a személyrag a névutón van, s az ilyen tekinthető átmenetnek az olyan formákhoz, amelyek a magyarral megegyezők *ti ūnlənē māw pāltē* a mi lakó földünkön I. 70. *) Participiumoknál majdnem általános ez a

*) Mint SIMONYI figyelmeztet a M. c.-ben is előfordul *ĵog felələn* e. h. *ĵogom* felől.

forma, pl. *lānyx kisnem-sis* mialatt az utat kerestem, *tēnānl, ajnānl* *χalt* evésük ivásuk közben I. 31. *jwv joχtneuw kastel* míg mi vissza-érkeztünk I. 94. noha ritkán előfordul az ellentétes is, pl. *nal patēm porēnālt* a mint leérkeztek II. 215. Mindent összefoglalva, világos a fejlődés menete s bizonyos, hogy az összetételnek megfelelő alakok az eredetiek.

Hasonló eredetű a magyarban is számos rag s névutó, pl. *-től, -hoz, alatt, közt* stb. Alkalmazásuk is sokban megegyezik a vogullal. A magyarban is ragtalan névszóhoz járulnak, fölveszik a személyragokat, ha a birtokos a személyes névmás, v. ö. *am pāltem* hozzám; *am jorēmt* helyettem. Végre, mint látjuk, a vogulban is járatossá vált, hogy a személyragot a névszó veszi föl, mint a magyarban. Ennek az első következménye az volt, hogy kiveszett az összetétel tudata, a másik, hogy ezek a szók egyéb ragos alakoktól eltérő formát mutattak, miután a személyrag a megelőző szón, a viszonyrag ellenben rajtuk maradt meg (v. ö. *māuw-palté*); azaz látható mint *iz oláló d t a k s* jutottak külön szerephez, illetőleg mint váltak önálló szókból viszonzókká, névutókká. S úgy látom, hogy a vogulnélkülezta történeti fejlődést a magyarban nem lehetne megmagyarázni.

Ugyancsak a ragoknak s névutóknak példája figyelmeztet bennünket még egy más jelenségre is. A magyarban tudniillik az a vogulban divatos helyi viszonyból származó összetétel ma már csak szórványosan használtatik. Mondták s mondják ugyan *szigetköz, váll-köz, hegy-közi*, elszigetelten fönmaradt pl. *hónal, hónalj, fejal, derékalj, annak a posztó-szélnek a szélessége, ez üdö tájban, a város-tájatt, nem vigyázol Sopron tájra* stb. (l. NySzt.), de általános csak a birtokviszony ezek s más hasonlók használatában is. Azonban a névutók s ragok ezen elszigetelt s részben elavult alakulatokkal együtt kétségtelenül azt bizonyítják, hogy a birtokragozás ezen esetben csak későbbi fejlődés lehet, úgy hogy nemcsak növekedik a hajlam az összetétel iránt, de bizonyos esetekben csökkenik is. A nyelvésznek pedig a legérdekesebb s legfontosabb feladatai közé tartozik ezen dagály s apály okait s menetét kutatni: a miről fájdalom ez esetben le kell mondanom. Csak ezt akarom megjegyezni, hogy feltűnök ezek a vegyest járatos alakok, minő *hónal: hónalj*, az ilyenek mellett *századalja, hegyalja*, a miből azt lehet gondolni, hogy az összetétel úgy pusztult el, illetőleg válto-

zott át birtokviszonyynya, hogy az utótag valami módon olyan alakú vált, hogy birtokragosnak gondolták.

Azon szoros összefüggés, mely a nyelvben a hely s idő közt van, ismeretes a vogulban is, pl. *aul* vég. tájék, *ault* utoljára; *pāl*, fél, oldal, azonban *takusi-pāl* őszi idő III. 381. *khätel-poql* déltáj, *tüjä päläi' ti jēmts* tavasz felé kezdett válni az idő; *sis* hát, *sät sisnä* a hét folytatában, v. ö. ezt a gyakran előforduló mondatot *jänkinj xul, tüjtij xul put-sis* míg egy jeges hal, egy havas hal megfőhet (ill. üstbeli, üstben van); viszont *šou* idő inkább helyhatározó ebben *kitäx täl šou* két ölnyre T. 323. v. ö. *sim-por-soyt* szívük táján I. 164. (sőt még a *lät* darab is használtatik időhatározónak *khätel-lätel* napról napra, *jamp-lätel* havonként T. 317.) v. ö. MUNK. VNyjár. idevágó adatait. Ennélfogva joggal ide sorozhatjuk az ilyen összetételeket, minő *am xum-porät* az én férfikoromban II. 87. *am vēr-porämt* az én ifjukuromban III. 531. *xätel-jät-porät* déltájban I. 3. *khotel-jēt-sit* délkor, *nal-pätēm-siänt* lejövetelükkor III. 487. *tui-törēm* nyári idő (v. ö. *pēs is-törēmt* hajdan, a. a. régi időkorban KL. 17.), *ēri'-jis* az ének őskora, vö. *ēri'-jis-xum* ének korabeli férfi II. 382. ilyen összetételre vall ez a nevezetes szólás *ēlēm-xälēs jisij tḡrēm, ēlēm-xälēs nḡtij tḡrēm* az ember korabeli, idejebeli világ; s nem habozom ide csatolni ezt is *ta nē man ḡrm xumlē jēmti* a mint beáll a bizonyos nő-idő (a. a. terhességének ideje) I. 136. bármily merész is ezen *nē-ḡrm* összetétel.

Ugyancsak némely helyet s időt jelentő szó a f a j értelemben is használtatik, (ezen alapszik a hely s időhatározók, valamint a helyhatározó ragok módhatározói használata), tehát ezen csoportba valók az ilyen összetételek is, mint *känšēm lu jqmēs qulēm, känšēm nḡqul jqmēs qulēm* sorvadó czombom, husom drága faja III. 26. vö. *k. lu jqmēs qulēm* III. 29. *mañsi-pāl mirä mañsi-féle* népe (ebből származik, midőn melléknévvel áll az ilyen kapcsolat: *tḡwlēy pḡal tḡwlēy xajtä* szárnynyal való szárnyas követ), *äm ši khum* magam féle férfi, v. ö. *äm šiim, täu šiät poj* oly gazdag mint én, mint ő; végre per analogiam *Ās-sir, jā-sir xul* Ób fajta, folyó-fajta hal I. 148. (v. ö. 4c.)

Ilyenfajta régi összetételek továbbá a melyeknek névmás az előtagja, pl. *ton-ḡrēmt* akkor, *ton-sit* id. *män-si* mennyi, *tētē-soul* ekkép, *ta-porät* akkor, *ti-porät* ekkor, *ta-kēm* ilyen stb. hasonlóan a magyarban is, de nevezetes, hogy pl. a *mód, forma* melyek idegen

szók, nem használhatók, legalább *az, ez* névmásokkal összetételként, azaz csak így mondhatjuk *azon módon, mód, ezen formán*. Már az *oly, ily*: *olyan, ilyen*, valamint önállóan, szintúgy az összetételben is sokféleképpen ingadozik. S mivel az *oly, ily* a régibb s eredeti alak, nem lehetetlen, hogy *olyan* az összetételből kapta önálló használatban ezen alakját.

8. Hely- s idő-viszony. Az előtag a helyet vagy időt jelenti, a hol az utótag által jelelt képzet állandóan van, annyira, hogy amannak kiegészítő része, vele mintegy egybe van forrva. Az előbbi pontban tárgyalt csoporttól ezek abban különböznek, hogy amott az utótag is helyet vagy időt jelentő szó. Ezeknél is alap-szemlélet az egész s a rész viszonya.

a) Hely: *vör-pil* erdei bogyo II. 429. *vuor-jiw, soj-jiw* erdő fája, liget fája II. 232. *vör-uj, űnt-uj* erdei állat III. 6. (megjegyzendő *vuor-űnt* id. III. 483. tlk. erdő-vadon e h. *v.-ű.-uj*), *űjtü-pil* réti bogyo III. 26. *vit-űul* vizi hal I. 73. *vit-keš* vizi manó ill. ember III. 337. *tūr-lq̄p̄ant* tavi tündérrózsa II. 325. *tūr-űul* tavi hal, *tūr-tēp* tavi eledel. de ugyanaz, mint *tūr-űul*; *Ās-tēp* óbi eledel a. a. a tengerből a folyókba ereszkedő hal V Nyjár. 93. vö. *tūr-voj, Ās-vōj* tavi halzsír, óbi halzsír II. 55; *tip-űārűei* rigó, *tip-khqrkhi* harkály III. 523. tlk. fűzfán, vagy bokron élő madár, v. ö. *űārűei* harkály, *khwōrűx* csóka; *lām-uj, lām-ojkw, lq̄mi* szunyog, tlk. zelniceállat; *ārűs-ulā* tűzhelyen lévő tűz III. 225. *vör-lōpta-* (*-űqlil*), *ur-porű-* (*-űqlil*) erdei levél (-táplálék), hegyi fűszár (-táplálék) III. 323. *vör-űum* erdei ember (medve), III. 389. *vör-lāyű* erdei ut III. 470. *sāt jā-vit-űum-pī* hét folyóvíz vidékről való legény II. 339. *paul saw saw űumim, nēm* falubeli sok férfiam, nőm; *paul-kan-pors-anān* a falutéri szemétdombra II. 112. *mā-nār-uj* földi giliszta I. 163. *mā-tapriš* egér uo. vakondok II. 71. *mā-űar* mamut II. 112. *māűum* (*mām*) nép (v.ö. fönt 157. l.) *mortim-mā-ārű* délvidéki leány I. 57.

Már ezen példákban is észrevehető a fokozat, azaz nem egyforma erős szemléleti mindegyiknél a kapcsolat. Szintilyen laza a következőknél *tūr-űs* tómeléki város II. 56. *Tunrű-sayl-űs, T. s. kwol* Tundra halmú város, ház; *vit-sāt, vör-sāt* (v. ö. *vör-jāni* sātű II. 345) vizi, erdei (a. a. halászati s vadászati) szerencse II. 413. v. ö. *manerűi* vör-sātűal *patsēm* mért lettem erdei szerencsétlen u. o. *tul sāt puysēn num-pālen* felhőbeli hét viharfelleged fölé II. 372. *jamēs*

pāl pajt-pāṅkänemën (kettős szám plur.) jobb oldali arczácskáink pizsokját, tlk. arczon levő pizsokjainkat II. 50. Világos mindamelllett s kétségtelen az egységes felfogás mindezen itt fölsorolt esetekben. S ezek után bátran ide vehetjük ezeket is *ēri'-āter*, *mōjt-āter* énekhős, mondahős, t. i. olyan, a kiről szó van az énekben, regében, illetőleg a ki csakis az énekben, a regében él (v. ö. *ēri'-χum*, *mōjt-χum*). Érdekesen illusztrálja ezen felfogást a következő gyakori buzdítás *naṅ ēri'-ke totuṅkwē lāuwāsën*, *mōjt-ke totuṅkwē lāuwāsën*: *tā vērite'in* ha az van számodra rendelve, hogy az éneket, regét előbbre vidd (a. a. hogy a rólad szólóéneket folytatódjék Munk.): akkor meg fogsz vele birni I. 17. Hasonló sőt még világosabb *ēri' minēm ēri'-kēmplin*, *mōjt minēm mōjt-tajtën* ének híresztelte énekbéli ruhád szárnyához, rege híresztelte regebéli ruhád ujjához II. 423. III. 435.

b) *I d ō tūjā-χul*, *takusi-χul* tavaszi, őszi hal, *tūjā-sqwer* tavaszi nyúl II. 373. *tūjā-nāp* tavaszi jávortulok III. 298. *tōja takvsi-lē'in* tavaszi, őszi evet I. 21. — *χqli-sēri* reggeli hajnal III. 196. *īl-sēri* esthajnal II. 322. *ēt-pos* hold, holdvilág, tlk. éji fény I. 24. II. 42. *ī-vuot* éjszakai szél III. 353.

c) *Decompositák*. Így neveztetnek azon összetételek, a melyeknek egyik tagja már maga is összetétel. Ebbe a csoportba tartoznak, p. *Lēplā-sūnt-ājkā* L.-torkolati öreg II. 136. *Lāpēχ-tūr-sāt āter* L.-tavi hét fejedelemhős II. 193. *Jeli-ūs-ājkā* Jeli városi öreg I. 74. *Kāsēm-talēχ nōχsin jārën* K. folyó forrásánál lakó nyuszatos szamojéd II. 114. *Kāsēm-talēχ χarä män jāmēs* k. folyó fejeinél elterülő tágas vidékre ment II. 111. vö. *Ās-talēχ-Sqṛni-χān* II. 360. *āwi-qul-χasāp* az ajtó-végi kárpit (egész s rész) II. 197. *ērγ'-qul*, *mōjt-qul jānī'* *saw* énekbe, regébe illő nagy inség III. 16. *jīw-talēχ saw pil* facsúcsabeli sok bogyó III. 41. *Ās-ēir-χul*, *jā-sir-χul* Óbfajta, folyó-fajta hal I. 148. *ēri'-jis-χum*. Analogiák a megelőző a. b. pontokban találhatóak. Nem valóságos decompositák, de hasonlóak az említettekhez, pl. *akw' āntēr sāt šis* egy méhbeli hét magzat I. 103. *au kakēr sāt pī'* id. I. 86. (de nevezetes s igazolásunkra szolgáló példa *au kakērnel ānšēm sāt pī'ä* uo.) *jāmēs-pāl-kātänel* jobboldali kezük III. 98. *urij pāl sāv sūmjēχ* hegyi vidékbéli sok éléspajta I. 5, *nāṅ ta-pāl sāt āter* ural-tuli hét fejedelemhős II. 191. *am puṅkēm-talēχ-nājil āluṅkwē at χāsē'im* az én fejem fölötti úrasszonygyal élni nem tudok (az összetétel első tagja felbontva) II. 301; hasonló *sim-talēχ*

(*näsän*) *pül* szívcsúcsra való (izletes) falat I. 87. *nielm-talēχ* (*ülin*) *pülkwé* nyelvvégre való (gyönyörűséges) falat II. 255. de ezen kifejezmód helyett mint az előbbeni egyik példában láttuk, a participium is használtatik, v. ö. még *ti mā ālné ātriy mán* az ezen vidéken lakó (ill. vidékbeli) uras (a. a. urak lakta) földre I. 55. vagy az előtag melléknévi alakot ölt, pl. *kwoll χasäp-sajiy pält* a közép kárpit mögötti szobarekeszben II. 197. *χār-punkep vāyēn-kwālīkēm* rénbika fején való gyepő-száracsám II. 247.

d). Ragtalan hely- s időhatározók a vogulban. Említettük, hogy a vogulban is előfordul az imént tárgyalt összetételek helyett, de csak szórványosan, melléknévi kapcsolat. Ilyen példáink még, a melyek az egész csoportra vonatkoznak, *ūsiy ātēr* városi fejedelem II. 303. *kwolij mir* háznép I. 74. (a magyarban itt ház a. m. család) *kwolij mā* háztájék II. 260. *nāyk-ūsiy ātēr* vörösfenyő-városbeli fejedelem II. 94. stb. Ha valaki azonban ebből azt akarná következtetni, hogy az összetétel nem az eredeti a helyi s időbeli viszonyokban, azt csak arra figyelmeztetjük, hogy az, anyag s a belőle való csoportjánál is találtunk melléknévi kapcsolatokat; pedig ott az összetétel helyessége s eredetisége mindenk felett kétségtelen. De feltűnő, hogy a magyarban az itt tárgyalt viszonyok kizárólag -i képzős melléknévvvel fejeztetnek ki. Azt már kimutattuk, hogy a vogul felfogás egészen jogos s helyes, mivel ezen összetételekben is az egész s rész viszonya uralkodó. Azt kellene inkább kérdeznünk, mért ejtette el a magyar nyelv az ilyen összetételeket? Ez azonban negatív feleletet követelne, a mi mindig nagyon nehéz; inkább lássuk az okát, hogy mért volt oly könnyű a vogulnak, hogy úgy mondjam, a konzervatív irány mellett megmaradnia?

Szerencsére erre a kérdésre könnyű a felelet. Ugyanis a vogulban különben is gyakori, hogy a hely- s időhatározót ragtalan névszóval fejezik ki, olyan szökon azonban, a melyek már maguk is helyet vagy időt jelentenek. A magyarban is ismeretes ez, de nagyon ritkán, pl. holnap, később, akkor, rövid nap várható, megy mendégél ország világ (világgá h.), Tóték voltam, Futóék megyek. (SIMONYI: Ragvesztett határozók, Nyr. 9:314.) A mostani kérdésünkre mindegy, akár eredetileg ragosak lehettek ezen határozók, mert mi csak a nyelvi felfogás szempontjából idézzük most őket. Az bizonyos, hogy nem bírt nagyon elterjedni.

De térjünk át a vogulra. Példák a helyhatározóra *vitij pāl, vōrij pāl alislankwē* vizes vidéken, erdős vidéken vadászgatni I. 4. *lēsij lāŋŋ am ti minē'im* (vö. *lēsij lāŋŋnē am ti lūlē'im, taw minēm* u. o.) vadászshurkos utra megyek III. 36. *saw suj ānēm voss tāwnūlēn* sok ligetbe engem oda rendelni III. 20. *nozsij vōr kismēje'it* nyusztjáró erdőben vadásznak III. 96. *nālij kankwē lūlē'im* nyilas terecskén állok II. 42. *nielmā tqlēm jāmēs pūl* nyelvén olvadó jó falat II. 34. *vortij tqw jāmäsīmāt sujti* a kemény ág felett lépdelnek, úgy hallik III. 273. *sātā muj joxtēm ŋum* hét vendégségből érkezett férfi II. 211. megemlítendő még ez a gyakori szólás *tūj-ŋul jāmēs nur-jiw pusēn nurtnuwanēm mōnt* mint tavaszi halat egy jó nyársbotra, úgy nyársoltam volna föl mind I. 97. v. ö. *takwi-ŋul jāmēs nur-jiw akw' nālt lūlei'* (a kiket meglőtt) mint őszi hal a jó nyársfán, egy nyilon állanak II. 168. — mint látható a hiányzó rag minőségét az összefüggés, illetőleg az állítmány értelme határozza meg.

Példák az időhatározókra: *tuji ŋätel* nyári napon II. 310. *jitē khatel* éjjel nappal, vö. *jij-khatel* id. KL. 17. s *anijēn ŋätelijēn, a. ŋätelijēnē* mind a mai napig; *ti ŋätel* a mai napon II. 202. *ti tū tēlēm* ezen a nyáron termett I. 23. *tūjā ūrij ŋasā ŋätel ti-kwoss alililēm* soká tartó hosszú tavaszi napon által hiába vadászgatom II. 201. *namij sāt ŋujäst* egy nevezetes héten át feküdtek I. 52. *mēnki sāt tāl, sāt tūw naurēmtal ālēm kiti'* mi hét télen, hét nyáron gyermektelenül élt pár vagyunk I. 34. vö. *tālā sāt, tūwā sāt; eti ŋoli vōwnē jirēm* este, reggel kért áldozatom II. 258. *ŋūrēm ŋätel jālunkwē* három napi járás, ill. három napig járni II. 60. *ti ŋätel ŋūrmit ŋätel nūlu nāritelān* mához harmad napra vizre toljátok II. 56. *ākwi jēr tēlēm* egy időben (tlk. helyben) született III. 131.

Ezen ragtalan hely-határozókat aztán a vogul nyelv a mondat tárgyának is gondolta (azt hiszem, utóbb), mivel a mondat tárgya is ragtalan. Erre vall, hogy gyakran tárgy as ragozásban áll a hozzájuk tartozó állítmány, pl. *qššā lāŋŋ elā sūmilēm* a keskeny uton tovaszököm III. 300. *jāŋkinj āwi širkipā ūnlilitā* a jeges ajtó sarkában üldögél III. 10. *kwolēm sāltilēm* házamba bemegyek III. 7. *vitēj a'ir tot ŋulūtaxtilān* a vizes örvényben ott bukjatok föl II. 393. *ti inī'jiv sāt sēwam naŋ maneri' jāmīlilēn* ezen csipkerózsafa hét bozótot te minek járdalod (magyarban is!) III. 20. *kāsij jol ūnlilēm* vig helyen üldögélek III. 35. Időhatározóra

nem talállok példát adataim között. Egész különös és sajtáságos azonban a tárgyias ragozás ebben a két példában, a mely az iméntiek analogiájára alakult: *ti vouta nuj súniy kwol uj χ̄tláln* ezen finom posztóval dús (megjegyzendő *nuj* szintén ragtalanúl!) házat, állat, tedd nappalra keltednek helyévé (ill. a házban ébredj föl nappal, v. mint a nap) III. 192. *ti kwolkén uj kēnsamláln, uj vāramláln* ebben a házban ébredj föl, serkenj föl; — ezen állítmányok mellé pedig az illető helyhatározókat sehogyse lehet tárgyianak képzelni, a mint a főntieknel még lehetséges volna. De különösen kiemelendő, hogy a vogulban ilyen raghiányos határozók egyébként se ritkák, v. ö. *nuj súniy kwol*; azonban most csak a párhuzam kedvéért két olyan példát akarunk említeni, a hol az állítmány tárgyias ragozásban áll: *la'ilä pēri jāmés jēkwä jāmésäkwo üliláln* lábcsavargató jeles tánczával jól mulatgass III. 199. *la'il-āpēr üliláln* mulatgass a lábügyességgel III. 195. Hasonló felfogású esetek számosak a szenvedő igénél, pl. *lūnsawēn* hozzád rimánkodnak II. 365. *sāt jirél tūlawēn* hét véráldozattal állók előtted II. 357. de erről bővebben más alkalommal.

IV. Mellérendelő összetételek.

Igy nevezzük kifejtett meghatározásunk értelmében azon összetételeket, a melyek :

1. Hasonlóságon alapulnak, azaz a melyekben az elő s az utótag között valaminő jelentésbeli, helyesen lehetne mondani, hogy valamelyes belső kapcsolat van. Az előtag ugyanis nem teljes, hanem csak szűkebb jelentésében érvényesül, olyan értelemben, mely az utótagra illő, s a mely részben, rendesen mint legjelentékenyebb jegy megvan az előtag fogalmában. Ez persze csak fogalmi kapcsolat, s ép azért nem is olyan szoros, minő az alárendelők tagjai közt van; azonfelül a subjectiv felfogásnak igen sokféle változatossága nyilvánulhat meg benne, s ép azért egyformaságot vagy merev szabályosságot nem is lehet várni ezen csoportban. Ilyenek *tērēn-nāj* vészes tűz, tlk. kór-tűz III. 453. *as-p̄rēt* semmirekellők, tlk. lyuk-fiak I. 26. *jānk-lū* jégszín szőrű ló, tlk. jég-ló III. 135. *tūjt luwin χum* hószín szőrű lovas férfi, tlk. hó-lovas férfi u. o. *lāŋ-oum* hideglelés, tlk. jégbetegség, a, a. olyan

hideg, mint a jég, helyesebben: nagyon hideg betegség T. 158. *sér-ku* kavics, tlk, homok-kő a. a. apró kő VNYelvj. 268. *χālā-āyi* dög-leány, ill. hitvány III. 447. *χālā-uj* dög-állat III. 444. *nir-leipā* vékonyfarkú, tlk. vessző-farkú, t. i. kutya III. 429. *jirin-tiniy āmp-χum* azt a drága apádat, te eb-férfi, ill. te hitvány, mint mondják, te kutya III. 471. *tūlmax-nē* álnok nő III. 110. *t.-kakēr* gonosz kebel III. 386. tlk. tolvaj nő, kebel; *ōrés-pōχēp* esikos-oldalú tlk. hasábfaloldalú II. 235. a medve ezt mondja magáról: *sāyši-lilim voril kwāltilem* mint madárka [oly parányi] leheletem csak nagynehezen birom előhozni (így a fordítás) III. 385. de helyesebb volna: nagyon parányi leheletem, ámbár *sāyši-lili* szóról szóra a. m. v e r é b - l e h e l e t, m a d á r k a - l e h e l e t; szakasztott mása a felfogását illetőleg (*sawiy āyin*) *sa'i lilitā, āt-lilitā nōyχ ālmēn, ēlāl tārātāln* (inséges leányod) gyöngye lelkét (tlk. fűrtszál-, hajszał-lelkét MUNKÁCSI szerint fűrtszálon függő lelkét) emeld föl, bocsásd további életre II. 365. v. ö. még II. 187. midőn a múnkeszi *χānt-tārem*, hadisten, a fürdő város feje hires nőt a vízben megtámadja s aláta-possa, s ekkor *sāyši-lilitā, vōrés-lilitā ti tālipaykwē vorāti* veréblelke, vérese-lelke ím elszakadni törekszik, a. a. majd meghal. Világos, hogy az összetétel itt is azt jelenti «gyenge lelke;» — *pāχ-nāwrēm* fattyú-gyermek, tlk. oldalgyermek, ill. fél-gyermek NyK. 21: 353. v. ö. *tytār-pouli* mostoha leány; (*akw' pāl ālnē tārem-pāl*) *āln-turēl lujji* (az egyik oldalon lévő égtájék) ezüst (ill vékony, finom, csengő) hanggal énekel I. 60. *sorūi-nāmtikēn* aranyos kedved II. 425. *pākw-pōsi' voikēn alpitā* czirbolyatoboz mogoró beléhez (hasonló) fehér feste II. 61. Nem tudom, hogy ebben a szóban *kis-lakw* (*minēm lakwiy tārēm*) abroncskerék (módjára forgó kerekég), az abroncs a kerék formáját jelenti-e s ekkor ide tartoznék, avagy az anyagát, a melyből a kerék készült?

Most pedig fontos megjegyezni valónk van, a mely egyszerű s természetes dolog ugyan, de azért mégis igen sok félreértésre adhat s adott alkalmat. Ugyanis, ha pl. a magyarban ilyen összetételekkel találkozunk, mint *selyem-haj, kökény-szem, csiga-lépcső*, a mi logikus észjárásunkkal azonnal így elemezzük: o l y a n f i n o m h a j, m i n t a s e l y e m; k é k s z e m, m i n t a k ö k é n y s t b. és elnevezzük aztán az ilyeneket jelzős összetételeknek, sőt egyszerűen jelzőnek is mondjuk az előtagot, azt mondván, hogy ime a főnév melléknév gyanánt használtatik. Ez helyes: csakhogy mi nem a

logikai s grammatikai értelmet vagy hasonlóságot kutatjuk, hanem, azt hiszem, hogy helyesebben, azt kérdezzük, hogy mikép származhattak az ilyen kapcsolatok? S ha erre a kérdésre kell felelni, akkor a logikus-grammatikai okoskodás azonnal cserbe hagyna. Mert csak nem állíthatjuk, hogy *kökény*, *csiga* vagy a vogul példákban *veréb*, *hajszál* melléknevek is lehetnek, még ha ezt jobban rá is lehetne fogni, de ugyancsak hibásan szintén, a *selyem*, *arany*, *ezüst* s hasonló anyagot jelentő szavakra? (Sőt valószínűbb, hogy ilyen kapcsolatok okozták, hogy némely főnév még a melléknévi fokozásban is részesülhet, pl. *kutyább*, *κόύτερος*, *csodánál csodább* stb.). Azonban ha a nyelvképző naiv szemléletre hivatkozunk, azonnal másképp fordul a kérdés is, meg a felelet is. Azonnal világos lesz, hogy az ilyen összetételek nem is származhattak másképp, mint úgy, hogy pl. az ember tapasztalta, hogy a kökénynek jellemző saját-sága bizonyos kékség, aztán meg azt vélte, hogy ezt a kéket valakinek a szemében is látja, úgy hogy a vélt vagy valódi hasonlóság alapján a két fogalmat összekapcsolta. S így aztán *kökényszem* nem jelent egyebet, mint nagyon kék, vagy valaminő sajátos kék szem; *csigalépcső*, tekergős lépcső; *selyemhaj*, nagyon finom haj; *veréb-lélek*, gyöngye lélek; *jég-ló*, tiszta fehér ló stb., anélkül, hogy a hasonlításra gondolna is a beszélő. Vagyis az utótag a maga teljes értékében értetődik, az előtag helyett pedig, stilisztikailag szólva, csak a *tertium comparationis* érvényesül.

Igy lehet csak megérteni az idevágó összetételek nagy tömegét s változatos fajtáit a németben, a melyeket TOBLER állított össze *verstärkende Zusammensetzung* névvel (i. m. 104. kv. l.), pl. *bein-dürr*, *blitz-schnell*, *himmel-schön*, *hunds-dürr*, stb. Ezekben még van nyoma a hasonlításnak; de hire sincs az ilyenekben mint *heiden-lärm*, *kreuz-brav* (*kreuz* a. m. Krisztus), *ags. regenveard* *custos eximius* (*regin-* *consilium*, *auctoritas*), *alts. wunder-quäla* *summum supplicium* stb., a melyekben az előtag csak nyomatékosítást jelent, s ehhez csak úgy juthattak, a mint azt magyaráztuk. (Megjegyzendő, hogy TOBLER példái közt vannak analógiás alkotások is.) Ilyenek a magyarban is *csuda-szép* a. a. nagyon szép, *galamb-ösz*, *nyíl-sebes*, *gyász-fekete* stb. Ezek, vagyis mindazok, a melyeknek melléknév az utótagjuk, még könnyebben érthetők, mint a hol az utótag is főnév. Ezek tudniillik úgy szól-

ván synonym fogalmak, mivel a melléknév jelentette tulajdonság mindig megvan az előtagban is, az ő tulajdonságai közt is előfordul. Annál könnyebben jöhetett létre köztük a kapcsolat, vagyis könnyebben összetétellé válhattak hófehér, mint pl. hó-nyak, s ezt még segítette az az általános hajlam a nyelvben, hogy ismétlés által fokozást szokott kifejezni.

A mondottak után érthetők lesznek még a következő vogul összetételek is I. 38. *tārēm-tūjt lū* hófehér ló, tlk. isten-hó ló; tehát *tūjt-lū* olyan volna mint *jājk-lū* s erősítő gyanánt eléje járult még *tārēm* (isten, menny, világ), v. ö. kfn. *gote-lieb,-wert* maxime carus; *világszép asszony*; hasonló *nāj*-, *q̄tēr-vāps* kedves vő. tlk. fejedelem-vő I. 22. 25. s azt hiszem, hogy a *nāj*, *q̄tēr* még többször is fordítható ilyen erősítő értelemben, pl. *nāj-šuuñ*, *q̄tēr-šuuñ* *jámēs q̄ätel elä ta q̄imēn* nagyon boldog (MUNKÁCSI: isten asszony, istenke boldogságával) szép napokat élünk.

2. Külső kapcsolatból származó összetételek. Ezek alakilag mind, s nagy részük jelentésre is pusztán asyn-
detonok, úgy hogy ilyen szempontból a grammatikai csoportba való-
nának sorozhatók. A tagok kapcsolata nem benső, hanem csak külső,
leginkább tér- s időbeli összefüggésen alapszik. Ezen összefüggés-
nek többféle fokozatai vannak.

a) A leggyengébb, midőn az összetétel se fejez ki egyebet, mint pusztá, esetleges együtt-valóságot, ezek az igazi a s y n d e t o n o k pl. *nē-χum žalēn naj ul šältēn* kettő férj s feleség közé ne lépj III. 395. *sāt täl-tūw χujimēm* hét télen nyáron át feküdtem III. 72. (de már más osztj. *tal-lung*, esztendő, tlk. tél-nyár); *ta lūw kät-la'il tūstnē mā* az a hely a hová ama ló első s hátsó lábát állítja I. 63. *it-χätel* éjjel nappal B. 342. Ha birtokos személyrag járul hozzájuk, akkor kétféle eljárás divik a vogulban. Vagy csupán az utótaghoz járul, mint a valódi összetételeknél, pl. *sām-pelän* szemük fülük III. 525. *akw' pāl alpi-ñqwlü, alpi-luwä* egyik fele teste-husa, teste-csontja II. 146. — vagy az összetétel egészen felbomlik s mind a két taghoz hozzájárul a személyrag, pl. *turä nelmä χum kersältäli* torkát nyelvét a férfi köszörűli III. 417. *tujtä jājkä toltili* havát jegét olvasztja III. 415. A magyarban hasonlók *étel-ital, jövés-menés*. Ha synonym szók kerülnek így össze, akkor az ismétlés általános törvénye értelmében, a fogalmat erősítik, ha még mind a két tag élő szó, pl. *tērēn-χul'* járványkór I. 165. *aum-mos* fájdalom s kór

u. o. *pī-síškvé* (talán : kedves) fiúcska III. 231. *saχ-χātél* verőfényes (*saχ* nap, nap heve) NyK. 22: 49. *sētép-rqsnä* czérnagombolyag, tlk. czérna-madzag (tehát: sok czérna) K. 399. *umä-as* üreg, tlk. odu-lyuk (tehát: nagyobbféle odu) II. 96; az erősítés abban is állhat, hogy az összetétel határozottabb, különösebb jelentést kap, mint *muträ-sätmil* megrontás ellen való istenidézet, tlk. bűvös erőigézet II. 372. *tqut-vul'* tüzes üszök P. 9. A magyarban *búbánat*, *pörpatvar*; *rabszolga*, *ország-világ*.

Szorosabb már a kapcsolat az ilyenfajta összetételeknél is, ha vagy mind a két szó, vagy a kettő közül az egyik a dualisban áll. S csakugyan olyankor alkalmazza ezt a vogul nyelv, midőn arról van szó, hogy a két személy vagy tárgy mindig, szinte elválaszthatatlanul együtt van a tapasztalatban. Példák *minén äsäjrem-sänäjrem-pält* menj apámhoz anyámhoz a. a. szüleimhez I. 30. (ez az asyndeton a magyarban is megvan), *akiäjä-äkwäjä nüpel läwi* bácsi-jához, nényjéhez szól I. 34. *ekwäi'-äjkäi' äsäjrem-sänäjrem-pält* öreg ember-asszony atyámhoz-anyámhoz I. 20. (itt még az appositio is dualisban van), *äriäjrem-väpsäjrem* lányom s vöm (együtt) I. 30. *naŋ näjären-äträjren voss älei'* a te gazdáid (urad s asszonyod) legyenek I. 165. *küsäji'-iäuremi' üsén joχtsi'* a gazda s a gyermek a városba érkeztek II. 109. *kwoli'-sümjeχi' ünlei'* ház s éléspajta (együtt) állanak I. 18. *märi'-tärmi'* ég s föld I. 14. (v. ö. ország-világ), sőt valóságos összetétel számba megy *luntä-väsä* vízi szárnyas (tlk. lud s kaesa) I. 31. Máskor meg az együttlét kifejezésére a második szó a dualis birtokos ragot kapja, az állítmány pedig szintén dualisba jut, pl. *Ēt-pos-äjkä ämpentél χartχatei'* holdvilág öreg az ebével nyargalászik I. 24. *an nē-luntentél nēri' χummi' akwän juršχatsi'* ő avval a nőtény-lúddal, mint férfi s nő összetársultak I. 53. Mintha a két szó kölcsönösen egymás birtokosa volna. Ugyanezen felfogáson alapszik, hogy partitivusi értelemben is használtatik a dualis birtokos rag, pl. *χqnal akw' χumitēn patné-mos*, *akw' nētēn patné-mos* míg az utolsó férfi (ill. egy a férfiak közül) el nem vesz, míg az utolsó nő el nem vész I. 30. azaz *egyik s másik*. Ha többről van szó, akkor a pluralis birtokos használtatik, pl. *χoti χumiūw* a melyik ember közülünk II. 116. *voss jän'i χumiänl läwi* a legidősebb férfiú közülük szól I. 95. 109. *χürēm χum mäi χumiänl* a három férfi közül a legkisebbik II. 52; sőt a singularis is, ha az egyiket a kettő közül külön-

sen ki akarjuk emelni, pl. *au çumitâ* az egyik ember II. 303. (de v. ö. *çoti çumin* a melyik embernek közületek e. h. *çumiän* v. *çumän* II. 117.) Azonban sajátosságos *ëkw'-qñšux ölsei'* egy öreg ember s a felesége éltek K. I. 166. mivel az állítmány dualisban van, noha az összetétel a szokástól eltérőleg nincs benne. Bizonyossága ismét azon elismert ténynek, hogy minden nyelvi tünemények között átmenetek vannak. Még külön említést érdemel *ëtä-çätelä am pältëm çülës* egy éjt s napot nálam töltött II. 7. t. i. könnyen lehetséges, hogy dualisban van mind a két szó, mint *luntä-väsä*. E mellett bizonyíthat némikép az ilyen kifejezés *sät ëtiy çätel* I. 36. vö. *νοχθήμερον*, öi. *ahoräträni* tag u. nacht. Igaz hogy ellentmond viszont *ëtä sät çätelä sät*, a melyben tekintve, hogy *sät ët sät çätel* egész közönséges, legfőlebb a birtokos személyragot lehetne föltételeznünk, ha ugyan szintén nem nominativusnak gondolnók. Azonban könnyen meglehet az is, hogy az *ëtä-çätelä* analogiájára alakult, v. ö. *ëtä-çätelätel* (de v. ö. 189. l.)

Az ugor nyelvek közül a dualisnak tárgyalt használatát megtaláljuk még a vogullal testvér osztják nyelvben, pl. *imenen ojkejyen* asszony s férfi, *atnen pa çadljen* éj s nap (v. ö. *ëtä-çätelä*) *akaryen pürisgen* orosz-kutya s disznó (BUDENZ NyK. 22: 394.). A mordvinban a pluralist használják ilyenformán, pl. *varakat-rivezket* a varjú a rókával együtt, *atat-babat* férj feleség együtt. A pluralis ilyen használatára érdekes példát találunk Verg. Aen. II. 579. Itt Aeneas, midön az égő Trojából menekülni készül, meglátja Helenát s meg akarja ölni, nehogy visszatérhessen hazájába s ott megláthassa férjét, házát, atyját s gyermekeit a mit így fejez ki «coniugiumque, domumque, patres natosque videbit!» Azt hiszem a *patrës* itt is csak azért van, hogy kifejezze ,atyját gyermekeivel együtt.' Mások szerint *patres* a. m. patrem et matrem.) Hasonló együttességet akar kifejezni Tacit. Ann. I. 10. a következő mondatával: *Lollianas Varianasque clades, interfectos Romæ Varrones, Egnatios, Julos; mindegyik csak egy személyt jelent. Így kell szerintem magyarázni Catullusnak is ezt a híres versét «Lugete o Veneres Cupidinesque» a. a. Gyászoljatok Venus s Cupido (együtt). Ismeretes ez a magyarban is, midön pl. azt mondjuk: Utánozzátok a Hunyadiakat, Rákócziakat, Bethleneket. S nem lehetetlen, hogy így magyarázhatók némely pleonastikus alakok, minő *birákok*. Nem tudja ké hun a *birákok*? (Nyr. 3: 323.), tehát a kérdésből úgy látszik, hogy*

nem is tekintetik formailag pluralisnak, vagyis azt jelenti, hol a falu előljárósága. Ülletek bele *fiaimak* a talicskába t. i. mind a ketten együtt (Nyr. II. 175.); *tinaimak*, *tinaidak* (Nyr. II. 323.) szintén azt jelenheti, hogy mind a kettőről beszél. Végre a *Jánosék*, *Kisék*, *kis Gyurku Mikluséknak a gyerekkik* (Nyr. II. 323), *a korcsmárosék*, *bátyámék* nem is jelenthetnek egyebet, mint ilyen együttvalóságot (Ezeket s egyéb példákat l. SIMONYI TMNy. 535.) Azonban a hozzértőknek fölösleges is megjegyezmem, hogy nem azt gondolom, hogy minden bővült pluralis csak ezt jelentheti, hanem csak azt, hogy ez a felfogás lehetett ezen nyelvszokásnak a megindítója.

De térjünk vissza még egy pillanatra a dualishoz. Meg akarom ugyanis még említeni, hogy az óindben is megvan a vogul és osztjákéhoz hasonló nyelvhasználat. Mind a két szó dualisban van, pl. *indrā-viṣṇū*, *dyāvā-prthivī* ég s föld, *mātara-pitarāu* anya s apa; csak a második tag van dualisban, pl. *candrādityāu* hold s nap, vagy pluralisban is, ha az összetétel kettőnél többet foglal magában, pl. *devāsūrās* istenek s démonok (WHITNEY 459.) Még sokkal érdekesebb az ú. n. elliptikus dualis az ó-indben. Ez abban áll, hogy páros dolgok jelezésére csak az egyik, még pedig az első szót használták, de ezt dualisba tették, pl. *mitrā* a. m. Mitra s Varuna, *uśāsā* reggel s éjjel, *āhāni* nappal s éjjel, *dyāvā* ég s föld; *pitarāu* szülők (v. ö. *patres* i. h.) s ugyanezt jelenti *matārāu*.. Hasonlókép a görögben *Κάστωρ* Kastor s Pollux, *Αἴαντες* Ajax s Teukros; latinban *Castores*, *Cereres* Ceres s Persephone: ó-skand. plur. *fedgar* apa s fia, *moedgar* anya s leánya. (DELBRÜCK Vergl. Syntax 137.) Ezek a példák talán alkalmasak, hogy igazolják a megfelelő magyarra előadott nézetünket. Persze, hogy ezek a példák csak egy pár összefoglalását bizonyítják, de miután a dualis helyébe a pluralis lépett, az egy páréból többnek az összefoglalása könnyen válhatott (v. ö. *devāsūrās*). Hogy pedig mennyire összekeveredett a dualis s a pluralis, arra csak egy jellemző példát akarok felemlíteni. Ez Od. 12. 442. *ἦμα δ' ἐγὼ καθόπερθε πόδας καὶ χεῖρε φέρεσθαι*. Külömben a latinban ilyen összefoglaló pluralis igen gyakori, pl. *mortes*, *exitia* különféle halál, *suspicionones* gyanuokok, *vina* különféle borok vagy csak borok, mint a magyarban is hasonló értelemben. Végre, hogy ezt is megemlítsük, az összetétel tagjainak a szétválására, a mint azt a vogulban tapasztaltuk, szin-

tén találkozunk példa az ó-ind dvandva összetételeknél (v. ö. DELBRÜCK i. h. 138.).

A különben a dualis által kifejezett együtt-valóság van meg ezekben is *sāt tūmel-āykw* hét ünös jávortehén I. 105. v. ö. *tūmlī pawlī* az ünős s a tulkot is u. o. *khūrem wuj-son* három állatos szán, t. i. a melybe három állat van befogva II. 236. v. ö. *négyló szekér, hat-ló hintó* SIMONYI Nyr. 4: 489; más jelentéssel, de hasonló felfogással III. 402. *nūrem-wj-sun γartawé* medve-szánt huznak, a melyben t. i. a megölt medve van. Ide tartozhatik *tont-γum* vendég, jövevény III. 102. II. 151. tlk. lárvas ember (*tont* a nyírhéj, a melyből a lárvát csinálják, MUNKÁCSI szives magyarázata szerint).

Különös s előttem érthetetlen *vit-vitāyā* vizes veder II. 296.

b) Az összetétel által új fogalom létesül, melynek az összetétel tagjai a részei. Ezek az össszefoglaló összetételek, s hasonlók, mint mikor valamit körülírással fejezünk ki. A szemlélet alapjában valamennyinél egyforma, azaz a tér- és időbeli együttlétén alapuló, noha különbözőképen nyilatkozik meg. Tisztán a térbeli kapcsolatból származtak *nól-tus, náli-šom* arcz, tlk. orr-száj, orr-szem; *tép-pasén* lakoma, tlk. étel-asztal I. 65. A következőkben meg az jeleltetik, hogy egy személyben vagy tárgyban kettő van együtt, vagyis kettőnek a tulajdonságai foglaltatnak együttesen: *γulax-ājkā* az öreg ember holló alakjára változva I. 12. *lunt-nētā* lúd neje, t. i. a neje, a ki lúd volt I. 55. *nār-oxwtes* sziklakő, tlk. hegy-kő KN. 20. *nāl-suw* dárda tlk. nyíl s bot együtt II. 264. *nāri-, sirej-sū* schwertstab (HAMPEL szerint *nyélre való penge* Akad. Ért. 74: 67.) *sol-jaut-nāl* hegyes fanyílak, tlk. nyárs s nyíl együtt I 86. *īmēt-lunt* fából csinált lúdalak, melylyel a ludakat csalogatják III. 497. *sor-vit* pálinka, tlk. sörvíz II. 388.

Ebben *ou-pū* gyermek tlk. leány-fiú, az összefoglaló kapcsolat a szülők (v. ö. *nép*); ebben *pūt-tul* ennivalók, tlk. üst s élésdúc III. 83. hogy az élelmet mindkettőben lehet, hogy eredetileg csupán e kettőben szokták tartani; *ūs-potali* várgömböcske II. 67. *tép-kän* szántóföld, tlk. étel-föld P. 15. v. ö. buzafield, időbeli kapcsolat is, t. i. hogy egy tárgyban mind a kettő egyszerre; furcsa *sāli-pos* rénnyugvó hely, tlk. réntávolság B. 351. vö. egy puskalövés ide, kutyaugatásnyira van. (V. ö még az ú. n. *viszonossági dualist* pl. *jū-pūñsít* fiutestvérek. V Nyelv. 261.)

Azon az alapon, hogy a két tulajdonság ugyanazon egy lény-

ben van meg, származott *süp-nielmtal* néma, tlk. száj-nyelvtelen II. 70. Viszont közös tulajdonságaik alapján kapcsolattak össze *uj-zul* állatok, tlk. szárazföldi állat s hal; ebből lett *vās-*, *lunt-uj-zul* kacsaféle, lúdféle állatok II. 56. *lunt-vās* (az állítmánya *alt-zatsét* pluralisban) vízi szárnyasok, tlk. lúd-kacsa I. 30. s mindkettő dualisban *luntā-vasā* I. 31.

A magyarban különösen számosak a mellérendelő összetételek azon fajtái, a melyek kétféleséget foglalnak össze ugyanazon személyben vagy tárgyban (vö. *nāl-suw*). SIMONYI ezeket nem is tartotta összetételeknek (l. Nyr. 4: 106.) Ilyenek pl. *hajdu-sógor*, *kertész-inas*, *rab-gólya*, *szolga-zsarnok*, *zarándok-jövevény*; — *asztal-szék*, *jegy-gyűrű*, *tanács-szó*.

Némelyiket lehet úgyis érteni, hogy a hasonlóság az összekapcsolásuk alapja, mint ebben *selyemhaj*, mint pl. *sátor-palota*, olyan mint a sátor, *rege-beszéd*, olyan mint a rege, *szolga-nép*, olyan mint a szolga stb., s azért könnyen jelzőnek ts tekinthető az előtagjuk. De ismételjük, hogy ez utólagos grammatikus belema-gyarázás, s nem a történeti fejlődés igazi megfigyelésének a tanu-sága.

c) Célhatározói mellékképzet is fejlődik ki némely összetételnél, a melyek lehetnek alárendelők is, de talán többször mellérendelők. Ez az összetétel például: *csizmatalp*, *inggomb* kétség-telenül alárendelő összetétel, mert az egész s része viszonyán alakult; de ha a talp vagy gomb egy bizonyos fajtáját akarom vele jelölni, a mely még csak lehet része s alkalmas, hogy része legyen a csizmának vagy ingnek, akkor a lehetőség s a jövő, de egyuttal áll a n d ó alkalmazhatóság révén kifejlődik az a jelentés, hogy ez csizmára való talp, ingre való gomb. Szintúgy történik az ilyen összetételnél, mint *juhakol*, mely viszont a mi meghatározásunk szerint mellérendelő, mivel a két tag közt semmi benső kapcsolat nem létezik. Ezt is utóbb úgy fogjuk fel, hogy juh nak való akol. A magyar nyelv alkalmasan megvilágítja a mondottakat, különösen azt, hogy a legtöbb ilyen összetételt mellérendelőknél kell tartanunk, azzal, hogy ezen fogalomkapcsolatra még a mellérendelő összetételnél is lazább összeköttetést alkalmaz, t. i. az -s vagy -i melléknév-képzőt, melyek különben is sokszoros viszonyban vannak az összetétellel. Így mondja a magyar *vajas bődöny*, ellenben a vogul *vōj-paip*; m. *tūzi fa*: vog. *ul-jiw*

stb. a mint az alább következő példákból még bővebben is látni fogjuk. Hogy mi indította a magyar nyelvet erre a következtetlenségre, vagyis minő különböző felfogás nyilatkozik meg a változatos alakokban, arról esetleg más alkalommal fogunk beszélni. Most csak ismét megjegyezzük, a mire már volt alkalmunk figyelmeztetni, hogy a magyarnak a világosság s a pontos logikai megkülönböztetés az egyik irányzója.

Következnek a vogul példák : *nāl-jiw* nyílnak való fa II. 119. (*nyílfa* a magyarban a nyíl fája, a melyből a nyíl készült); *kēlpēsäy mā* kötél fonásra való kákát termő föld, tlk. kötél-kákás föld II. 416. *nārä-, passä-tawel'* bocskor-, kesztyűbőr III. 285. *ul-jiw, nāj-jiw, taxt-jü* tűzi fa, *ulä-kēr* csiholó, ill. tűznek való aczél NyK. 22 : 50. *jüns-uj-pit* feketesásfészek II. 299. (v. ö. *noxs-, uj-pitimté* *juje'im* nyusztbőr-féskemben, vadbőr-féskemben fekszem III. 64.) *kū-kwöl* lóistálló I. 6. *jojel-kwossēm* száraz.halás puttony III. 461. *mulipāl* vendégszoba I. 33. *čār-puyk (va'ij)* *kwālikātä* rénbika fejre való (erős) kantárszijas II. 51. *niol-kwāli'* kötőfék, tlk. orr-kötél (vö. szájkosár) II. 112. *kāt-jaolox, — lqutan* keszkenő, ill. kézbe való kendő T. 309. 310, *kat-tin* készpénz, ill. kézbe való pénz KL. 6. *noxs (sāt), uj (sāt-saw)* *lēsanēm* nyusztfogó hét, vadfogó hét sok vadászhurkom. tlk. nyusztanak, vadnak való III. 2. *khol-pūtq* hal-szigony T. 331. *āmp-lq* ebporáz III. 529. *γum-, nē-kasäji* férfinak, nőnek való kés (v. ö. gyerekruha) II. 33. *jänγ-uj-nqul-sqām* jávorhús (tartó) duca III. 82. *vōj-sān* zsiros edény III. 235. *vōj-vātä* halzsiros bödön II. 227. *ūnsäs-paip* tomporával töltött puttony, *vōj-p.* zsírral töltött puttony III. 227. *mol-p.* vagyontartó puttony III. 355. *vit-pūt* vizes üst I. 75. *vit-khūri* vizes-tömlő II. 230. *saj-ānit* théás csészék I. 15. *pūri-āni* opferschale II. 180. *nāj-γuri'* tűzi szerszám, tlk. tűz-zacsó II. 179. *čānt-čāp* hadi hajó II. 5. *jēγw-jor* tánczhely III. 417. *tārēm-kan* áldozati tér, tlk. isten-hely, *nūp-päsēn* lakodalmi asztal, tlk. násznép-asztal II. 238. *jüntēp-sam-nāl* pánczélszem-nyíl, a. a. olyan, a mely a pánczélszemen is áthatol I. 13.

Tulajdonképen felesleges, de itt különösen szükségesnek tartom megjegyezni, hogy valamint minden fajtájú, úgy különösen ezen s a hasonló összetételek közül igen sok egynéhány mintájára képződött, miután ezen jelentésbeli kategória már megalakult. Tehát nem az a lak, hanem a *jelentés* analogiája forog fönn.

V. Grammatikai (mondattani) összetételek.

Ezek részben asyndetonok, azaz a rendes kapcsoló kötőszó hiányzik közöttük, a minőkre fent már több példát idéztünk. Azonban nem igen tartom valószínűnek, hogy a kötőszó egyszer megvolt tagjaik között s csak később maradt volna el. Mert tapasztaltuk, hogy némelyik közülük valóságos összetétellé vált jelentésre is, mint pl. *ńol-tus*, s ilyen valamennyi, a melyeket IV. fej. b. pontja alatt felsoroltunk. Másodszor vannak olyanok, a melyek ha nem is sorakozhatnak ezen b. pontbeliekhez, mindamelltt az összetételben mégis sajátosságos, t. i. erősbűlő jelentést kaptak, mint pl. *búbánat*, *těren-ńul* stb. Végre látjuk, hogy több nyelv nemcsak asyndeton által fejezi ki köztük a szorosabb kapcsolatot, hanem még a dualis által is. Mindebből tehát azt lehet következtetni, hogy az asyndeton is eredeti s nem utólagos fejlődés, a mit még fölösen bizonyít az ilyen teljesen egybeforrt s elhomályosult összetétel, minő *ńep*. S ha még hozzáteszszük, hogy rendszeren egymást kiegészítő fogalmak közt alkalmaztatik, mint *evés-ivás*, *testelke*, *tėlen-ńyúron* stb. alig kételkedhetünk abban, hogy itt is ugyanazon nyelvi fölfogás működik, a mely az eredeti összetételeket alkotta, midőn a benső vagy külső kapcsolatban levő fogalmakat egyesítette. Minthogy pedig a természetükben rejlő összefüggés is sokkal lazább, lazábbnak kellett lennie az alaki kapcsolásnak is, úgy hogy, véleményem szerint, inkább az történt meg, hogy a kötőszóval később némelyek vagy némelykor bővültek. Hogy pedig utóbb ebből többféle zavarodás származhatott, az természetes; azaz a nyelvtörténetből esetleg a megfordítottjára, t. i. a kötőszó elmaradására is találkozhatik bizonyíték.

Vannak aztán olyan összetételek is, a melyek pusztán bizonyos mondatrészek összeforrásával keletkeztek. Ilyenek pl. *napkelte*, *fűlőnfűggő*, *ajtónálló*, *nagyravágyás*; *kispap*, *őregapa*. Közülük csupán a jelzői (melléknév + főnév) összetételek érdemesek különösen a figyelemre, mert a többiekben valóban nincs egyéb sajátosságos, mint hogy egy hangsúly alatt ejtjük őket. Minthogy pedig ez a mi szempontunkból nem a legfontosabb s csak kísérő jele az összetételnek, ezeket bátran mellőzhetjük. Más-

félék azonban a jelzős összetételek. Ezek már jelentésükben is izolálódtak, s könnyű átlátni, hogy azon okból, mivel az előtagban rejlő fogalom a jelzett szónak megkülömböztető tulajdonsága. Tehát megint tapasztalhatjuk az egybekapcsolt fogalmak szorosabb összefüggését, és ismét megtalálhatjuk történetes összekapcsolásuknak pszichológiai kútforrását.

A harmadik csoportba tartoznának azon viszonyok, melyekben az igenév állhat a megelőző vagy következő névszóval. Véleményem szerint, ez már ugyan tisztán mondattani kérdés, de okkalmóddal mindamellett az összetételeknél is tárgyalható volna. Azonban oly bonyolult s annyira terjedelmes vizsgálatra szorúl, hogy ezen értekezés keretébe bele nem szorítható; ennélfogva ezt a kérdést ezuttal más alkalomra kell elhalasztanom.

Áttérünk most a vogul jelzői összetételekre. Két csoportba kell őket osztanunk.

a) A melyekben a jelző a rendes szórendnek megfelelőleg elül áll. Ilyenek *jał-nqjér* alvilági fejedelem II. 232. *voikén-uj* nyú, tlk. fehér állat I. 9. *laj-çiń* járványvész, tlk. alvilági vész, *pit-çiń* id. tk. fekete vész II. 282. *nürém-uj* medve, tlk. erős állat (v. réti állat? NyK. 26: 13.) *vis-khom* fiú, tlk. kis ember II. 240. *äl-mökhém* fölvidéki nép, v. ö. *äl-vöt* főlészél, *sāli-āln* ezüst pénz, tlk. finom ezüst I. 18. *suli-rayt* fehér agyag, *ossi'-jiv* gyaluforgács, tlk. vékony fa I. 4. *qssä-le'ipä* gyík, tlk. vékony farkú I. 163. *nēmīs-lēpkér* vakondok, tlk. német egér III. 148. *mortim-sām* tengertúli vidék, tlk. déli vidék II. 70. *jolkē-törēm* föld, tlk. alsó ég KL. 13. *jeli-numi khul* emeletes ház, tlk. alsó-felső ház T. 309. *jelēz mā* túlvilág, tlk. alsó föld uo. *išmit* leves, tlk. meleg víz (*išem üt*) KL. 14. *iš-vuj* madárka P. 17.

b) Fordított szórenddel (v. ö. 146. l.) *sam-pāl*, *kāt-p.*, *la'il-p. māzum* fél-szem, kéz, láb nép, a. a. egy szemű stb. (v. ö. *voj. pal sin, ki, pid*), *nārä-paalä* fél a. a. egyik botosát II. 129. *sapäk-pälēm* egyik csizmám II. 289. (de v. ö. *akw' pāl pāsmük-pälēm* egyik felét félcipőmnnek III. 396. *akw' pāl sam-pälänl* egyik fél-szemük I. 8.) *süp-pāl* görbe szájú, *mqt pum-pälep lu* másodfüves ló T. 167. Megjegyzendő, hogy rendes helyén is állhat, pl. *pāl löptäm* fele falevelem III. 117. *pāl tuitpēn* fele rejtett holmid III. 124. v. ö. a *pāl* eredeti jelentésére *oqlēm-poql* tulsó fél KL. 11. *ti pāl tqrēm* ezen oldalbeli világ I. 30. A már id. példákhoz v. ö. még

votj. *kuz-pal* házastárs, tlk. pár-fél, *gurt-pal* földi, egyfalusi, tlk. falu-fél, de *pal-kišno* özvegy, tlk. fél asszony; magyarban: *másfél*: *felemás*. Szóval, mint minden egyéb hasonló esetben, a kétféle forma jelentésbeli különböztetésre is felhasználtatott.

Ide tartoznak még a *ta'il* tele szóval összetettek *āl-ta'il* egy egész öl III. 142. *ūs-*, *paul-ta'il saw χumim* összes városi, falusi sok emberem III. 476. *Ās-ta'il saw ūs* az egész Óbvidék sok városa II. 75. *laqu kwol-ta'il vorin nē* tíz tele (egész) házat legyőző nő III. 358; megelőző melléknévvel *āpāy-ta'il* bölcsőstül III. 455. *nāliy-ta'il* nyilastül II. 20. *saxä-ta'il* mindenestül, mindnyájan II. 91. s elhalványult jelentéssel *val-jiw χūrēm āl-ta'il ti ālmāsēm* rozmarinfát három öllel emeltem most III. 311. *pēs-tail* régtől fogva KL. 17. (v. ö. BUDENZ NyK. 18: 158.). Ilyen még a *votják*-ban *korka-tir* tele házzal, *im-tir* tele szájjal.

VI. Logikai (magyarázó) összetételek.

Olyan összetételek ezek, a melyekben az utótag tulajdonképpen felesleges, mivel a másik már magában foglalja ennek a fogalmát is. Tehát csak pontosabb, logikai megkülönböztetés kedvéért járult utólag a második tag az előtaghoz, utóbb esetleg azért is, hogy a lehető fogalomzavart megakadályozza. Megjegyzem, hogy véleményem szerint, általában csak ritka kivétel s az analogia okozhatta, ha megfordítva történt volna a dolog, úgy hogy az előtag volna a későbbi járulék. Erre vonatkozólag különösen a magyarban részletes kutatást kell még tenni.

Ide tartoznak különösen azon összetételek, a melyekben az utótag az előtag nemét jelenti, s a melyeket TOBLER hibásan sorol a legvalódibb összetételek közé. Néhány példa elégséges ezekre, mint *ātēr-χum* fejedelem-férfi, *χin-ūrt-χum* kór-fejedelem férfi II. 407. *χajtā-χum* leánykérő követ férfi II. 95. *sāli-wj* rénszarvas állat, *nālek-χul* héring-hal III. 134. *kasāuw-jozl* keszeghal II. 54. (*jozél*, *jozl* szárított hal, s a fordított bővülésre példa *khul-jqzél* szárított halszeletek KL. 6.; *nānk-jiw* vörösfenyő-fa, *χqšép-jiw* gyalogfenyő-fa, *saltpq* hársfa, *nur-jiw* nyársbot I. 97. *suj-jiw* bot (fa) I. 162. *sāile-jiw*, *pum-jiw* *vūsén* léczfával, fűfával (?) körülkerített várak II.

228. *šal-jū* nyárs P. 10. (*sol*, *šal* nyárs), *q̄ṅkh-jiw* gyantafa III. 355. *kēšpom* sásfű, *solēḫ-āḫutēs* kovakő I. 129. *khoš-vit* húgy (viz) v. ö. *ḫuūs* id. *kwärt-mowēs* fehérnemű, tlk. ingruha P. 13. (lehetne összefoglaló mellérendelő is, t. i. ing s egyéb ruha), *rāḫ-sqw* kiáltás (szó) II. 209. *tāl-ātēp* kontyos, tlk. kontyhajas III. 195. de v. ö. *tālṅ ātpā* id. III. 221. *saj-mō* abseits gelegener ort, *saj* id. KL. 15. Fordított, azaz előtagú bővülés mutatkozik ebben *šqurēp-mōṅkhw* fejszefok, *māṅḫw* id., de valószínűbb, hogy az összetétel az eredeti s *māṅḫw* ilyen értelemben az előtag elhagyásával is használható (v. ö. a (szóló) hegybe megyek); *šēns-voḫi* hánccsrez, lehet hasonlító melle-
rendelő, olyan *voḫi* mint a *šēns*, v. ö. *šēs-āni* sés-ezüst tányér. Utóbb ezeket valóságos megkülömböztetésre is felhasználta a nyelv, mint pl. *alma* : *almafa* ; *q̄ṅḫ* : *q̄ṅkh-jiw*. A mythologiai magyarázattól függ, vajjon ide oszszuk-e be az ilyeneket, mint *šaxl-tq̄rēm* viharisten, *ḫātēl-ēkwā* napasszony stb. Ha t. i. azt véljük, hogy már magát a *vi h a r t* istennek, a *n a p o t* asszonynak képelték, akkor ezek is idevalók, mert akkor *šaxl*, *ḫātēl* csak annyit jelenthetett, mint a megfelelő összetételek; s ez a legvalószínűbb magyarázat. Ezek analogiájára jöttek létre *nāj-ḫq̄n* tűz-fejedelem I. 9. de v. ö. *nājṅ ḫq̄n* I. 8. *vit-ḫq̄n* vízfejedelem I. 31. — ha pedig ezt a felfogást nem akarnók helyeselni, akkor olyanok lehetnek ezek, mint *Tq̄rēm-pī*, *Tēk-q̄jkā* stb.

Bővebb magyarázatra ezen fajtájú összetételek nem igen szorulnak, annyira természetes oka van létrejövetelüknek. Mégis meg akarjuk jegyezni, hogy némi analogia van köztük s az ilyenek között, minő *bőrczipő* (III. fej. 4.), mert noha ez utóbbiak más eredetűek, utóbb a nyelvérzék gyakran mégis úgy foghatta föl őket, mintha az előtag része volna az utótagnak; ez a viszony pedig cum grano salis hasonlít a *species* s *genus* kölcsönös viszonyához.

Az ide tartozó magyar összetételeket szép számban SZARVAS állította össze Nyr. 22 : 493. s köv., de nem mind ide való, a melyeket ő egy kalap alá vett. Van köztük erősítő, minő *zür-zavar*, *kőr-beteg*; egy részük továbbá úgy származott, hogy a synonym szókat, a melyek külön is teljes s ugyanazon jelentésűek valának, kapcsolták össze, még pedig legtöbbször egyes írók stilisztikai szempontból, mint pl. *áros-kereskedő*, *asszony-hölgy*, *kendő-keszkenő*. Ezek tehát nem idevalók. Ilyenformán keletkezhetett sok azok

közül is, a melyeknek elő- vagy utótagja idegen, mint *aggdada*, *bálvány-oszlop*; *baj-viadal*, *déd-ös* stb.; noha nem lehet tagadni, hogy utóbb magyarázat kedvéért is bővült egyik-másik, különösen midőn az idegen vagy elavult szót nem értették, vagy az író félt, hogy olvasói tán nem fogják megérteni, pl. *csepesz-háj*, *kólya-szekér*; de ilyenkor már a dolog természeténél fogva is, az ismeretlen szó az előtag, s az utótag a későbbi járulék. Végre, mint már említettük, megkülönböztetés okáért is válhatott ilyen összetétel, mint pl. *forrás-kút*, *tanító-mester*, s ilyenkor az előtag a későbbi járulék. Külömben ezek csak általános gondolatok, a melyek, ha lehetséges, nyelvtörténeti igazolásra szorulnak. (Szóval SZARVAS példái közül is csak azok valók ide, a melyeknek tagjai a *species* és *genus* viszonyában vannak egymással.)

Azt is említettük már, hogy valószínűnek tartjuk, hogy szintén logikai megkülönböztetés céljából történtek az ilyen megfordítások: *egy csepp víz* : *víz-csepp*; *egy csapat katona* : *katona-csapat* stb.

VII. Metaforás összetételek (bahuvrihi).

Ez már nem külön fajtája, hanem csak különös alkalmazása az összetételnek. Némely összetétel ugyanis, egy másik (esetleg csak hozzágondolt) szónak a jelzője, a melylyel együtt egy egész mondattá is fel lehet bontani, pl. ῥοδοδάκτυλος 'Hóς, a hajnal, a melynek az ujjai olyanok, mint a rózsza. Azért nevezi ezeket JUSTI magasabb fokú összetételeknek. Sokféle-kép magyarázgatták ezen sajátságos összetételeket, míg végre DARMESTETER nyomán végleg eldöntötte a²kérdést OSTHOFF Das Verbum in der Nominalcomposition 129. kv. lapjain. Szerinte ezek is rendes összetételek ugyan, csakhogy átvitt jelentésben alkalmaztatnak, még pedig rendszeren a *pars pro toto* alapján, s mint DARMESTETER mondja (híres munkájában: *Traité de la formation des mots composés*) *juxtaposés de coordination avec synecdoque*. (Ujabban a német tudósok úgynevezik 'mutierte composita' BRUGMANN II. 87.) Azaz, ha valakire azt mondjuk *dickkopf*, *babszem*, vagy akár *kutya*, *szamár*, v. ö. *Zsiba Péter*, *Bocskor Józsi*, *Szeglet Laci* mint gúnyneveket (Nyr. 2 : 179.), akkor ezen

szók jelentésének csak egy részét akarjuk rája vonatkoztatni. Hogy miként történt a jelentésnek ezen fejlődése, azt világosan megmutatja a francia nyelv, pl. *une bon-bec* plaudertasche DARMESTER szerint így vette föl mai jelentését s lett a masculinumból femininum má «On a commencé par dire: *avoir bon bec*; on a dit ensuite: *c'est un bon bec*; puis le mot s'est spécialement appliqué à la femme: *c'est une Marie bonbec*, ou plus brièvement: *c'est une bonbec*. A példa világosan mutatja, hogy az összetétel eleinte mint appositio szerepel, lazán a jelzett szó mellé függesztve. Helyesen mondja tehát OSTHOFF, hogy pl. χρυσόθρονος Ἥρη, Τρωιάδες βαδύκολποι eredetileg csak a. m. *der goldthron*, *Hera*; *die tiefen busen*, *die Troerinnen*, és ezen felfogását az alakjukból is bebizonyítja, nevezetesen, hogy mint mellénevek csak kétvégződésűek; s hogyha az utótag femininum főnév, hogy akkor a melléknév masculinuma -ης végű, pl. αἰολο-μίτρη-ς stb. (de v. ö. βαθύ-ζωνος, mivel ez későbbi korú). Mindezekből következik, a mi különben is tudva van, hogy a melléknévi végzetet is később kapták az ilyen összetételek, v. ö. *lóláb-ú*. Viszont ujjolag kell figyelmeztetnünk, hogy senki sem gondolhatja, hogy valamennyien ilyen úton s módon jöttek létre, sőt a legjava része már egyszerre készen keletkezett a meglévő néhány minta analogiájára.

Szerencsére, a vogulban még a francziáénál is biztosabban nyomon kísérhetjük az imént tárgyalt nyelvi tüneményeket.

Ugyanis a vogulban nemcsak összetételek, hanem másféle appositíók is vannak, a melyek olyan megszorított pars pro toto jelentésben használatnak, pl. *Räpëskë-ëkwä* | *võt xäjtal tak jiw* | *talt lüläläli* R. asszony (mint, ill. a) széltől érintetlen erős fa áll meg velem szemben III. 362. | *uj kit pal* | *kwonäl xumle xöntle'im rénszarvas két füle (módjára) a mint kifelé hallgatózom* II. 164. *khönt* | *tal'khë sgorëpäm vuor-ñäl* | *läkwi a had* (mint valami) csúcsa levágott erdőfok, (úgy) mozog előre II. 227. A megjelelt mondatrészek alakilag s jelentésükben is pusztá appositíók, csak olyan, mint ha mondanám: *Bátyám, a kitünő festő, megérkezett*. Ebben nincs feltünő semmi. De ha ezt mondanám: *Bátyám, az erős tölgyfa*, szembe állt a viharral, — akkor már mindenki úgy értené, hogy *mint az erős tölgyfa*, mivel ezt a jelzót csak *részben* lehet a jelzett szóra vonatkoztatni. Így érthető, hogy ezen mondatok is mind úgy vannak (s helyesen) fordítva, mintha csupa módhatározó

volna bennük. Pedig, ha csakugyan módhatározóra van szüksége, akkor a vogul nyelv tudvalevőleg vagy ragot, vagy névutót használ.

Nevezetesebb példáink még, a melyeket most már csak felsorolok, a következők: *maremané sorxän xul ti marëmauwësü* mint szükségbe jutott pisztránghal ím szükségbe jutottunk II. 160. *xuri sänki sailëm pal-xöntamlälän* mint félénk fekete kacsaé oly érzékeny fül(ü) — hallgasd meg II. 382. (*sät q̄tér*) *numël minnë rakw-sam ti' patilän* (hét fejedelem) mint fennjáró esőszem szálljatok ide II. 388. v. ö. *numël patnë rakw-sam, (võt-sam) ti' voss patnün* (lovam) mint felülről lecsapó esőszem (szellőcske) bár csapnál le ide I. 60. *akw' lim nälät, takwsi-xul jāmés nur-jiw, pusën nurtsanä* egy kilótt nyilán, mint (ill. az) ősz halnak jó nyársfáján, mindnyájukat fölnyársalta II. 113. *sät urp' uriy jiw, nan j̄q̄yxéin* (mint) hét oldalú oldalas fa, te forogsz II. 353. (*Numi-Tq̄rém äsém*) *süptal jāmés uj, ünlitä* (N. T. atyám) néma jeles állatként ül III. 43. v. ö. *ai jänü' êkwäi'-q̄jkäi' söp-nelmtal jamés uj, elä ünlei'* II. 248. *akw'päl kätlä-päl pinilëm: at lq̄mtëp lq̄mtiy qsmü pinilëm* egyik oldali félkezecském lehelyezem: az öt részű részes vánkost (a. a. vánkos gyanánt) lehelyezem III. 169. az utolsó példa nagyon világos s meggyőző, de azonfelül megmagyarázza emezt is: *akw'päl kätlä-pälëm vouta nuj tinij ta'il lépililëm* másik oldali fél-kezecskémét, mint vékony posztó drága ruhát ráta-karom III. 151. *num-pälëm tq̄uliy pupi'-ke nëili, tür-vit aje'im* magam fölött ha szárnyas bálvány jelentkezik, mint tó vizét úgy iszom meg II. 278. *ti osiy lq̄m-uj sipiy x̄q̄nt* ez a sűrű szúnyograj (oly számos) nyakas had II. 145; pontosabb s csak az ellentét szemléltetése miatt idézem *khwonpë-põn, oq̄mp-põn sau jorjën sawël üli* (mint) rénszarvas szőre, mint eb szőre, oly sok szamojéd nagy számban él II. 223. vagy *akwäi' q̄s, porés voikën-uj xurip* mindenfelé juh, disznó (annyi) mint a nyú I. 8.; — *lilij vöntër kit josä ti votintiäq̄rëm* eleven vidra (gyorsaságú) két hótalpamat fölcsatolom II. 191.

Ezen példák tehát nemcsak igazolják OSTHOFFnak említett elméletét, hanem egyúttal minden fölösleges fejtegetés nélkül is érthetővé teszik a következő vogul bahuvrīhikat: *sam-päl m̄axum* félszemű nép, *kät-päl mir*, félkezű nép I. 8. *joli tq̄rëmt mir akwäi' sam-pälët, súp-pälët* a földön a nép mind félszemű, görbeszájú I. 25. *põnsëm sosi' kitü' sam xumlë sunsilälë'im* érett ribiszke két

szem(ü) hogyan nézdegelek II. 15; ezek szerint tehát II. 424. *nēilēnē χḳtēl sorūi sam (χḳn)* így fordítandó *mint a felkelő nap (oly) aranyos szemű király (χḳtēl-sorūi-hez v. ö. hófehér)*, a mint ezt a következő sorban a *sariy* melléknév is bizonyítja *ūntnē χḳtēl-sariy χḳn* lenyugvó nap-sugaras király (v. ö. darutoll-as); *sakwalik-sam, χulax-sam kit ujārem* szarkaszemű, hollószemű két állatkám II. 111. *šul-puḳk jāniḳkwe* ősz fej(ü) öregecske II. 325. *širā-pun jāmasā, āḳḳā-pun jāmasā* sirálypehely, hófajdpehely (szőrű) jeles lova II. 337. *kēr-tāḳ jelpiy ta'ilem* vas mell(ü) szent ruhám II. 149. *inī-jiw-sēwam tūl mā joli mā* csipkerózsafa-bokros rossz föld az alvilági föld III. 117. Ezekhez hasonló *kurkū-nol* bárka, tlk. *kakas-orr* II. 55. *tqri-jiw* hárfa, tlk. *darufa*, mert a hárfa fején darufa szokott kifaragva lenni. Ilyen a votjákban *urd-kič* denevér, tlk. oldal-borda-hártya, a finnben *rauta-näppi* vas-ujj(ü), *puna-parta* vöröszakáll(ü), rothbart, *sinisukka* blaustrumpf, *hullupää* bolondfej(ü) stb., de így már csak a régi s a népnelvben találkoznak, különben általánosan melléknévi alakot öltöttek, mint *hullupäinen* stb. (AHLQVIST Suom. kielen rakenn. 84.)

S ez az ilyen fajta összetételeknek az általános sorsa az indogermán s a finn-ugor nyelvekben is. Ma már a magyarban is ritkaság számba megy az ilyen, mint *hatszem (kártya)*, *száz-ráncz Kata*, *bornyúláb (zsidó)*, ritka az ilyen kifejezés is, mely emezek mintájára készült, mint *hosszú végighas derék (JÓKAR)*, hanem rendes helyette az *-ü*, *-s*, néha az *-i* képzős melléknév, különösen az *-ü* képző, mely tudvalevőleg ma már csak összetételekhez járul.

A vogulban a melléknév alakú bahuvrihik két csoportba oszthatók:

a) Olyanok mint a magyarban, azaz a melléknévképző *-ḳ*, *-pa*, *-pā* az összetételhez járul; de ez nem oly kizárólagos képző, mint a minővé a magyarban az *-ü*, *-ü* vált. Nehéz megállapítani ezek közül, hogy melyek felelnek meg eredeti főnévi alakú bahuvrihiknek. Ilyen lehet *sarni-sa'ipā sa'iy χḳtēl* aranysugarú sugaras nap III. 2. *kwošer-sispā jāmes voj* csíkos evet-hátú (ill. hátához hasonló) szép botos VNyelvj. 96. *nir-ā'inēp ā'iniy sun* vesszős állú állas szán I. 93. *tūr-lōpant-palpā māḳum* tavi tündérrózsa-levél(nyi) fülű nép II. 385. *lunt-sax-mēsij jā* lúdbél (módjára) kacskaringós folyó II. 184. Ámbár lehetséges, hogy ez utóbbi így értendő *mēsij lunt-sax-jā* s akkor vehetnők hasonlító összetételnek

is, a milyen *sés-vōjij űoxi* háncs(vastagságú)-hájás hús II. 33. a mely úgy származhatott, hogy előbb megvolt *vōjij űoxi* s utóbb járult eléje a *sés* (v. ö. *pākw-pōsi' voikēn alpitā* czirbolyatobozmogyoró beléhez hasonló fehér teste II. 61.), vagy kombináció ebből *sés-űoxi* s *vōjij űoxi*.

Az ilyen kérdéseket nehéz, sőt gyakran lehetetlen eldönteni. Például valószínű, hogy ez a kifejezés *čār-űelēm lūptāy kēlyēm* bikanyelvhez hasonló bő leveles lápom III. 299. úgy magyarázható, hogy a *čār-űelēm* olyan appositio, mint a minőt fōnt tárgyaltunk, midōn az *une bon-bec* féléket idéztük; de viszont II. 41. *nāyh-tāl sa'ij pūykhēm* vörösfenyő-ág-fürtös (a. a. mint a vörösfenyő ága fürtje, olyan fürtös) fejecském, — így is érthető az *én fürtösfejem, a vörös fenyő ága*, tehát mint appositio, azonban lehet az *uj-pī' sa'ij pūykhēm* állatfi fürtös fejem III. 104. analógiája is. Ez megint lehet *sa'ij uj-pī' pūykhēm* helyett v. ö. *uj-pī' vēsij pūykhēm* szépséges állatfi-fejem u. o., viszont szintűgy származhatott volna egy *uj-pī'-sa'ī* állatfi-fürt (v. ö. emberhaj) összetételből is. Mindenesetre kiviláglik ezen példákból, hogy a hasonlítás ilyen összetételekben csak utólagos mellékképzet, mint azt már egyebütt is tapasztaltuk. Így érthető csak meg ez is *kis-laku minēm (jāyχēm) lakwij mā* abroncskerék (módjára) forgó kerek föld, a. a. az alapfel-fogás ez *kis-laku-mā* az abroncskerék-föld. Továbbá *sēmēl uj jāmēs piti vāre'im* minő fekete nyuszt szokott, afféle jeles fészket készítek III. 312. mintha volna *jāmēs piti, sēmēl uj-piti vāre'im*, s merészebben *tawant vōt jāmēs nqmtēl va'ilālñ* mint csendes szél, oly jó elmével szállj elébe III. 55. v. ö. III. 511. Végre a *sorčän-sam, čulän-sam* bizonyosan appositio ebben *sorčän-sam, čulän-sam čansāy ta'ilakēm* lazacz-, hal-pikkely(ek módjára) ékes ruhácskám, ill. pánczélom II. 28. feltéve, hogy nem azt érti, hogy ilyen pikkelyekkel van ékesítve, a melyet a hasonlóság miatt neveztek így el v. ö. *tqulij uj čansāp čāp* szárnyas állattal ékesített (ill. megrajzolt) hajó; tehát a *sorčän-sam* már magában metafora volna (v. ö. vasmacska).

De van sok ilyen melléknév-képzős összetétel, a melynek semmi köze sincs ezen bahuvrihi összetételeinkhez, s a melyek emezeknél régiebbek is, s nekik is mintául szolgáltak. Például *ēlēm-čāles-jisij (načij) tārem* az ember korabeli világ, csak úgy képződött az *ēlēm-čāles-jis*-ből, mint a *jisij* az egyszerű *jis*-ből,

vagy a *nērij* a *nē* szóból; vagy a *tāl-qsmäp* (*kwol-jor*) a fenyő-galy vánkösű házhely III. 96. csak olyan mint *lūptap*, *tqwēp*; s azért ezen képzők mindenféle jelentése az összetételben is nyilvánul. Gyakran különös is ez a magyar felfogásnak, pl. mi is mondjuk vad a kert, olyan kertre, a hol sok vad van, de nem mondhatjuk mint a vogul *vör-ujij mā* erdő-vadas, a. a. erdei vadban bővelkedő vidék I. 137. *vit-χulij mā* vízhalas vidék u. o., mondjuk továbbá *embervér*, de már bajos a vogult utánozni *ēlēm-χqlēs kēlpinjäi' jēnte'in* embervéressé válsz II. 72. még különösebb *nirkalij suj sujti* vesszőágak zörgésének zaja hallatszik, tlk. vesszőhangos zaj II. 59. Utóbb mindenesetre hatott az analogia is, s így érthetők s magyarázhatók meg azok a kifejezések, a melyeket fönt (147. l.) a *ragtalanság* ezimén idéztünk, mint *χqt uj nampä χum* hat állat(ról) híres férfiú III. 457. *ēri'-kāsij kwol* ének(kel) vigasságos ház III. 103. *lilij sgrni aumij kwol* eleven (ragyogó) arannyal folyó ház I. 31. stb., viszont a *sāt jūr ta'ilij kēntēn* hét jūr-állattal teli sapkád II. 135. *mīr ta'ilēp ta'ilij χāp* néppel teliseddel teli hajó II. 5. még inkább érthető, ha megemlékezünk a *paul-ta'il* féle kifejezésekről.

Különös, hogy az ilyen jelentésű mellékneveknek a jelzője ismét melléknév s nem adverbium, a mint a nyelvnek általános törvényei követelnék. Ezek közül némelyik lehet analogikus fejlődés, mint pl. *pākwij sispä vör* czirbolyatobzós erdő III. 190. *sgrnij tqwlep* aranyos szárnyú I. 39. s eredeti összetételből *pākw-sispä* származhatnak, a hogy már egyebütt is tapasztaltuk, hogy a helyes összetételt is fölcserélheti a jelzős kifejezés, pl. *nuj-kwol: nujij kwol* posztósátor. Azonban általában is úgy alakult ez a szó-lásforma, mint az összetételé, s lehet, sőt valószínű, hogy utána. A vogul *-j*, *-pa*, *-pä*, a magyar *-s*, régente az *-ü* képző egyformán járulhattak egyszerű s összetett főnevekhez; megvan pl. *kesztyūs: vaskesztyūs*, lehetett tehát *szép, fehér kesztyūs, apró szemü* is, annyival is inkább, mivel utóbb igen sok összetételben az előtagot jelzőnek érezték. Ilyenek pl. *lakw sampä* sűrű szemü, *voikēn sēipä* fehér homokú, *sawij sāχip* nyomorúságos subájú, mintha a melléknevet nem a puszta, hanem egységesen a jelzős szóból *fehér-kesztyü, apró-szem, lakw-sam* képezték volna.

b) Már az eddigiekből is kitűnt, hogy nem minden összetétel, mely hasonló képzésű s látszólag hasonló jelentésű, sorolható

a metaforás összetételek közé, sem eredetre, sem mint újabb analogikus képződés. A metaforás összetételek appositionból váltak önállóvá s utóbb melléknevekké, midőn a jelentésbeli egybetartozást (adhærentia) alakilag is ki akarta a nyelv fejezni; úgy hogy a legtöbb hasonló melléknév, akár egy, akár összetett szóból való, okvetetlenül régebbi, mivel szükségképen mintául szolgált azok megalakulására. Ezt fontos tudnunk, nehogy minden összetételből alakult u. n. possessiv melléknevet, mint pl. *darutollas* ide sorozzunk, mint szokták volt tenni. Nincs tehát az összetételekhez semmi közük az ilyen vogul kifejezéseknek, mint *nārēm pēs žansäy lū tarka vállú, csipejű ló*, ill: *vállá tarka* I. 59 vagy *kātä (la'ülä) āpriņ nē* a keze ügyes, lába ügyes nő II. 57. Sőt ezek tisztán mondattani, illetőleg analogikus kapcsolatok. Úgy származtak, hogy a *žansäy lū, āpriņ nē* elé mint közelebbi meghatározás járult a névszó, mely legtöbbször személyragozva van, mint *kātä*. Vehetnök ezen főnevet akár nominativusnak, akár accusativusnak, s ez esetben rögtön szembeötlő az u. n. *acc. respectivus v. graecus* hasonlósága, pl. *πόδας ὠκός*; *feminæ Germanorum nudae brachia et lacertos*. Persze erről itt szó sem lehet. Én azt vélem, hogy ezen kifejezések a participium hasonló formájú szerkezete után készültek, a mely tisztán mondattani. A vogulban ugyanis (s egyéb finn-ugor nyelvekben is) a participiumot megelőző főnév lehet annak alanya vagy tárgya is. Ezen szerkezetből csak néhány ide alkalmasat akarok ezuttal felemlíteni, pl. *vör-mis nāj vānsyijim sa'ikēn* hegyi tündér simogatta fürtöcskéd II. 315. *puuñä pusjelim sārän* vagyona megrabolt zürjén NyK. 21: 453. *pujkä žälēm por-nē* fogavesztett boszorkány II. 307. *pužnitä jäktēm ilēm-žalēs* köldöke vágott ember I. 163. *žumitä sastēm žumij sām* férfitermő férfias vidék I. 107. s még számos példa. Alakilag ezek mindenkép megegyeznek a főt említett melléknevekkel, s a jelentésben is könnyű a hasonlóságot megtalálni; pl. *fogavesztett boszorkány* ép olyan jelzős kifejezés, mint akár *keze ügyes nő*. Különösen nem szabad a fordítás nehézkességét tekinteni, hanem azt kell meggondolni, hogy a naiv felfogásnak teljesen megegyező a kétféle fordulat, (v. ö. *tal'žä sakwalēm* (part.) *saw lujmäs* hegye törött, ill. törött hegyű sok törővas III. 44.) s figyelembe veendő az is, hogy valamint a melléknév, a participium is használtatik megelőző főnév nélkül, mint önálló jelző, a mikor

egészen melléknévi jelentésű. Szóval nincs semmi nehézség magyarázatunkban, s mivel, mint tudjuk, eme participialis szerkezet egész rendes, amazt kell utóbbinak tartanunk.*)

A magyarban ilyen *felemás, vállá-közös* (SIMONYI Nyr. 4: 438.), igenévvél *baromélő, szavatartó; agyafúrt, eszeveszett, ügyefogyott, istenadta* stb., a melyek, mint már látható, nem tekinthetők valóságos igés mondatoknak, mint ZOLNAI magyarázta (NyK. 23: 147.), sem birtokos összetételnek, mint SIMONYI gondolta (Nyr. 4: 440.), hanem valóságos participialis szerkezetek, ép úgy, mint a tárgyas összetételekben *istentagadó, hitehagyott*. Ezt eléggé behizonyítják az említett vogul példák: azonban a részletes fejtegetést, mint már említettem, máskorra kell most halasztanom.

Felsorolom most még az ide tartozó nevezetesebb vogul melléknévi példákat: *kätä n̄ar̄ēx māñ n̄ajkwé* zsenge kezű kis aszszonyka II. 270. v. ö. *n̄ar̄ēx kätēp* id. II. 274. *kätä sq̄rni* (*sq̄rni* I. 46.) *jelpiŋ uj* aranyos előlábú szent állat II. 316. *kätēn s̄āmtal ɣum, la'ilēn j̄ārtal ɣum* kezetre gyöngé férfi, lábadra erőtlen férfi I. 137. *kätän, la'ilän tortal pus-ta'il ālän* kezetekben, lábatokban tökéletes egészségesek legyetek II. 17. — *samā poseŋ, postal ɣum* erős, gyöngé szemű férfi II. 209. *ti mātü ɣasā ɣasā mā* ezen földje hosszú (a. a. nagyon) hosszú föld II. 209. I. 29. *patitü martal s̄āris-vit* a végtelen fenekű tenger I. 140. *vitü āssā jākwe* keskeny vizű folyócska III. 437. *jiwä ɣarä mā* gyér fájú vidék III. 324. *jiwä, pumä n̄ariŋ ūs* szent fájú, fűvű város II. 263. *am āsnē jiwä jelpiŋ jelpiŋ kwolrišēm* az én birtokomat tevő fája szent szent házacskám II. 273. *jäṛä tiniŋ ɣalä uj* azt a drága apját a dög állat(nak) III. 456. Nekünk egy kicsit furcsa volna, de a vogulnak, mint az eddigi példák mutatják, egész természetes aztán az ilyen kifejezés is *jäṛä j̄ames ɣum, p̄iṛä j̄amēs ɣum*, jó apájú, jó fias ember, a. a. a mely embernek atyja, fia jó II. 79. 81. Egy példám van még, a melyben a főnév van

*) A vogul *kätä āpriŋ* fajtához hasonló szerkezet megvan az oszmanliban is, pl. *ej šēddedi boklu* hej te tüze szennyes, a. a. szennyes tüzü KUNOS Orta Ojunu 31. *o čenesi d̄üšük herif* az az álla esett (= esett állú) ember u. o. 29. *bu čenesi kabalēkli herif kim* ez az álla (a. a. fecsegése) sokadalmas (= sok beszédű) ember ki? u. o. 28.

a melléknév helyett *kātā māštēr nē* mesterkezű nő VNyjár. 96; egyszer névmás *tqulij ujin íelmä manér, pusén lujjeit* szárnyas állatod a mennyiféle nyelvű, mindannyi énekel II. 406. Fontosak a számnevek ilyen helyzetben *vōläke kit vōl, rāšā-ke žurēm rās žōltēs* folyófordulóból két folyófordulót, fővénypartból három fővénypartot járt be III. 326. *urā-ke sāt (žat) ur jāŋž'e'im* oldala szerint hét (hat) oldal felé forgok II. 176. *tälä-ke sāt täl, tuwä-ke žūrēm tuw* évét (tlk. telét) számítva hét éven át, esztendőjét (tlk. nyarat) számítva három esztendőn át I. 103. (v. ö. fönt *itā sāt, žātēlä sāt*) Itt bizonyos tautologia van, s ez is arra mutat, hogy a számnevet megelőző szó későbbi járulék, valamint már fönt erősítettük.

Még csak egy megjegyzésünk van. Több kifejezés, a melyet már fönt megmagyaráztunk, esetleg ide is tartozhatnak, részint úgy, hogy ezeknek szintén mintául szolgálhatott, részint, hogy ezek után alakult. Érthető volna például ezen most tárgyalt felfogás szerint is *Tōma pīžēm žat uj nampä žum* Toma fiam a hat állatú hires ember; *tūr-tēp šuūij āni* a tavi tápláléka bőséges tányér II. 157. s például *žātēl žansūj pasén* naphímes asztal II. 157. más felfogású ugyan, de alakilag teljesen olyan mint *pēs žansūj lū*; sőt a *jāžā žamēs žum* mintájára még a *sēmēl uj žamēs piti, tqawant vōt žamēs nqmtēl* is alakulhattak vagy akár megfordítva is. (Azonban ne feledjük, hogy amott a melléknévet megelőző névszók csekély kivétellel birtokragosak.) Nem szabad tudniillik minden nyelvi jelenségben valami szigorú következetességet követelni, bizony sokszor különösségek is előfordulnak, s talán mindeneknél gyakrabban az összetételekben. Az ilyet aztán persze nehéz megértenünk, de el kell fogadnunk s bele is kell nyugodnunk!

VIII. Analogiák s maradékok.

Fontos bizonyosság fejtegetéseink helyessége mellett, hogy a fenti csoportokba a vogul összetételek egész nagy tömegét bele lehetett soroznunk. A maradék, a melyről még végezetül röviden szólni akarunk, oly csekély, hogy számba alig is jöhet; de meg olyan fajtájú is, hogy bizvást elhelyezhettük volna ezt is, ha nem akartuk volna az erőszakos és okoskodó osztályozásnak még a

látszatát is elkerülni. Külömben nem kell sokat feszegetni, hogy ilyen nyelvben, mint a vogul, a melyben oly nagy számú s fajtájú az összetétel, számos analogia-képződés is fog találkozni; sőt a legtöbb ilyen s néhány typus után alakult, a mit ismételtén kiemeltem már s nem tudok eléggé hangsúlyozni.

Rátérve ezen különösebb összetételekre, azonnal láthatjuk, hogy a ‚testrészek‘ csoportjába (III.1) sorozható *täu q̄ter-kätü* az ő fejedelemlősi keze II.213.

Az ‚egész s a belőle eredő, mint rész‘ csoportba (III.3.) könnyedén sorakoznak a következők: *sās-vāṅk* térdesúszás, *al-vāṅk* lábszárcsúszás II.366. *āsīṅ lqm-uj-sawné ti x̄j̄jäsēm*, *q̄sīṅ palm-sawné ti patsēm* sűrű szúnyograj, bögölyraj (okozta) inségbe estem III.79. Ezek könnyen érthetők, s magyarázatukra elég hivatkozni a *kwoss-nulēm*, *kät-q̄smar* s hasonlókra, és különösen ottani magyarázatunkra (153. l.). Utóbb aztán a *lām-uj-saw* nyomán képződhetek *tēnē tēp-marēmne patsēm*, *ajne vit-saunē x̄j̄jäsēm* enni való étel szorultságába estél, vagy ivó víz inségébe jutottál I.155. *vit-*, *tēp-sawné-ke pate'in* III.76. s eléggé föltűnő, hogy még az állítmányok is megegyeznek. Külömbőség van a jelentésben, a mennyiben az eredetiben az előtagnak alany szerepe van az utótaggal szemben, emezekben meg tárgyának kell az előtagot értelmeznünk; ennek az oka azonban nem egyéb, mint az, hogy emitt *élettelent* jelent az előtag. Végre a legújabb analogia-képződés, a mely már ezen utóbbi szintén analogiák után alakult *vör-pil-nusä* erdei bogyó szüksége, hiánya III.26. Ezen csoportba valók továbbá *khōsfi-sāten* hangyával való bővölés II.223. *kasaj-tapēr sairsarä* kés-törmelékre, a. a. olyan apróra vágta, a milyen apróra késsel vagdalni lehet II.122., (ez utóbbihoz hasonló *lū-lūl*, *x̄q̄tēl-rēṅṅ suj*); *suj-jiw-as* botból támadt lyuk I.163. Érdekes a *jä'i-nur* atyai bosszuok II.204., a melyet eléggé megmagyaráz a következő mondat: *jä'i minēm jä'i-nur-ke q̄s̄keuw* a tyá ból származó atyai bosszuokunk ha volna u. o. (v. ö. *jāṅṅ nur* II.27.).

Nehezebb s bizonytalanabb a magyarázatuk a következőknek *āmp-lāṅṅ ti koje'it* az ebek útját (ill. eb-utát) követik III.461. *vit-x̄ul-lāṅṅ* vízi hal útja I.158. Az eredeti, mely után alakultak bizonyára *vör-lāṅṅ* erdei út, s e szerint a III.7. csoportba tartoznának, v. ö. még *am la'il-jorēmne tūlnē p̄'* a lábam nyomába (ill. láb-helyembe) lépő (álló) fiu V Nyelvj. 96. De jelentésüknél

fogva, mivel tudniillik alanyi viszonyt tartalmaznak, ide a III. 3. csoportba kellene őket sorolni s bizonyos, hogy az idevalók is közreműködtek létesülésükre. Sőt valószínű, hogy a *lāṅṅ* szó magában is használatos nomen actionis, a. a. u t a z á s értelemben, mint a magyar *út* szó is, v. ö. *an kēnt an kwolne lāṅṅä zuji* ama sapkának ama házba vezet (fekszik) az útja II.125. Megvilágítja továbbá az említett alanyi viszonyt II.125. *an kēnt akw' lāṅṅä zuji* hát a sapkának csak a nyoma látszik, a. a. a melyet a sapka maga után hagyott. Későbbi analogiák *kasaj-lāṅṅ* kés útja a. a. háj VNyelvj. 87. *tī nāl-lāṅṅ kwojilēm sar*, hadd követem ezen csapda útját (v. ö. itt is az állítmány azonosságát).

Még ezeknél is sajátosabbak az ilyen kapcsolatok: *jelpij uj-nqmtēn* szent állatra *vágyó* elméd II.317. *tūw Tōmil-nqmtēl xōtīlilēm* a nyarat T.-ről *való* gondolattal töltöm el III.445. *Ās sārni jelpij nqmtēn* Óbra *vágyó* aranyos szent elméd II.360. A minta bizonyára *zum-nqmt*, de a különböző jelentés hogyan érthető? Hasonló példa gyanánt fel lehetne ugyan említeni a f. e. *tēp-saw* összetételt, a melyben ugyanilyen fordulat mutatkozik; csak hogy itt nincs meg, legalább a két első példában, ugyanazon ok is, hogy t. i. az előtag élettelen tárgy volna. Lehetne ugyan mondani, hogy az elmével szemben az állat csak olyannak tekinthető, mintha élettelen tárgy volna; lehetne azt is mondani, hogy a felfogás ezen összetételekben olyan, mint ebben *nir-joni'* vesszős játék, azaz hogy az előtag a tartalmát fejezi ki az utótagnak; de mivel az elvont okoskodást nyelvészeti kérdésekben nem helyeselhetem, jobbnak vélem rámondani: *non liquet*.

Azonban már bizvást tartalomnak érthetjük az előtagot ezekben *vit-zul-sātēl*, *vör-uj-sātēl lāwäslēn* vizi hal szerencsésével, erdei állat szerencsésével áldd meg I.73.

Könnyen érthetők *tēren-nāl* kórság kínja II.349. v. ö. *kwoss-kēr-nāl*; *tēren-saj*, *zul-saj* a betegségtől, kórtól való menekvés II.383. v. ö. *sam-sajt*; a *tūr-vāṅṅä* tó-medencze I.29. megmagyarázza ezt is *vit-vāṅṅä* vízforrás II.295.

A mellérendelők, ill. a 'hasonlóságon alapulók' csoportjába (IV.1.) tartoznak a következők: *pāṅk-vit* piszkos víz (tlk. korom-víz) II.306. azonban *pāṅkin* is előfordul *piszkos* jelentéssel II.247; ebben *jis-ājkä*, koros ember (tlk. kor-öreg) I.70. a *jis* előtag olyan erősítő, mint a *tārem* ebben *tārem-tūjt lū*, vagy a minő a *jāni' ājkä*,

a mely váltakozva használtatik a *jis-ǫjkä* helyett. Ez továbbá megmagyarázza ezt is *jis-ǧum* (eredetileg talán *jis-ǫjkä-ǧum*) koros, ősi ember I.70., III.470., a mely helyett ugyancsak III.470. a synonym *not-ǧum* is járatos ugyanazon értelemben. Szintígy, pleonasmussal mondják *pēs is-törém*t hajdan KL. 17. de v. ö. *īsij törém* régi idő P. 20. (de *ēlēm-ǧalēs jisij tārēm* állandóan ezt jelenti: a z e m b e r k o r a b e l i v i l á g); végre megemlítendő ez alkalommal *jis-ǧuri* árnyék szellem, tlk. az (elhalt) ős alakja, a melynek mintája lehetett *ēlēm-ǧalēs-ǧuri*. Még nevezetesebb, hogy *aki*, *ǫjkä*, *jä'i* szintén jelentik a régi kort ebben a kifejezésben *aki*, *ǫjkä*, *jä'i* *ǧiwpä jänγ^cur* dédapám, öregapám, atyám idejéből való fákkal teli nagy hegy III.124., 299. s nem lehetséges itt másféle mondattani viszony, mint hogy *aki-ǧiw* stb. összetartoznak, vagyis, hogy összetételek. Akkor pedig nem lehet máskép érteni, mint úgy, hogy olyan öreg fákról van szó, mint a dédapám, vagyis csak általában nagyon öreg fákról, mint a finnben *iki-runo* ősrégi költemény. Mindig nem tudjuk az útját-módját, mikép vált valamely főnév mint az összetétel előtagja melléknévi jelentésűvé, pl. *jār-kāt-nak* erős kéz-íz I.140. *jār vitpä*, *śus vitpä* hatalmas fényes vizű II.397. *jārem*, *mun'ēm tārēm* inséges, szűkös világ II.349. Sok esetben valószínűleg eredetileg csak a melléknévi forma járta (v. ö. fönt *jārij nur*, *īsij törém*), de mivel, mint többször tapasztaltuk, az összetételt melléknévi jelzős kifejezésekkel vegyest szokták használni, könnyen megeshetett, hogy viszont a jelzős szólásmód helyett használjanak összetételt. Így keletkezhetett pl. ez a kifejezés *pun'kēy uj tān (ǧalēy) ǧiw* (közepén) fogas állat ínjával fölszerelt fa III.533. melléknévi alakból, minthogy máskor meg így van: *at tānpä (ǧalēy) ǧiw*; s érdekes, mint van egymás mellett a két-féle forma ebben a példában *law-ǧxi lawij nāmtēl*, *kant-ǧxi kantij nāmtēl* dühös, (haragos) fejbeli dühös (haragos) elmével III.9. Nem magyarázható *nūli-uj* esküvő állat (tlk. eskü-állat) II.195.

Van azonban még több is, a melynek alakulása okát nem tudom megmagyarázni. Ezek *sairēp-koqtēl* fejszés kézzel II.236. *kēlp-sēyǧw* mámor, vérdüh I.98. *paul saw nē-sān* sok falubeli nő nyírhéjdobozát III.461. *nūpi-jōr* nász-társ (v. ö. *nūppäsēn*) II.223. *lūs-*, *mojt-kwol* siralmas, regés-ház (v. ö. siralomház és *lūs-sqw* gyászének V Nyelvj. 64.) III.435.

Vannak olyanok is, a melyeknek egyik másik tagja ismeret-

len előttem, mint *γasep-pori'* (?) *χuji* a hálósátor alatt keresztben fekszik II.60. *osäl* (?) -*naurem* fattyú-gyermek I.29. *qr* (?) -*lqχ* (?) versenyt AL. 78. *khwal-kēs* (?) reggeli időben B. 380. *χüm-lax* (?) *totné jütpäm* bajvívó pánczéлом I.119. *när* (?) -*jiw* toló rúd (v. ö. *näri* tolni) KL. 45. *šeyri* (?) -*pattä* (?) kő-üst II.33. *sol* (?) -*kwälji'* hátló szíjak II.112. *squlēχ* (?) -*tēp* ocsu II.228. *χis-nampēr* (?) fővény-szem II.26. *rēs* (?) -*jiw* erdei fa III.194. *kum-pāl* (?) hegyetlen III.13. *mānχw-pāl* (?) életlen U. o. Nem tudom, mit kell ez alatt érteni *va;én-sun* vállas szán III.459. s *χoj-poxlēp nōrēm-ünt-voj* férfi-gombos hatalmas erdei állat (t. i. a medve) III.135. Fölösleges értelmileg a *jer* szó ebben *oqmp-jer-nān-pōu* eb lyuka kölyke II.236.

Ritka szók vannak ezekben s magyarázatukat MUNKÁCSI szívességének köszönhetem: *pārén-jēwēr* táltos csikó (v. ö. *lū-jēwēr* ménes) II.339.^a *por-nē* boszorkány-asszony (magyarázó) II.307. *našmāp-tqr* szemfedő III.421. *našme* a halott arcza Reg.; *nērāspi-uj-ērjēt* lieder über die rache des bären III.441. *nērāspi* dühösítés (nom. verb.); *pos-marä* lélekket I.160. *marä* bugyborék, a kacsának a torkába visszaszorított lélekkete.

Különöseket *khalēχ-sqtēr* népszerte T. 323. *khūrēm tōkh jät-tōkhémné* hármasszügyem közepén (tlk. három szügy közép-szügyemen) III.353.

Egészen mellőztem a m é r t é k e t jelentő kifejezéseket, mert nem tudom még, vajjon az összetételek közé tartoznak-e; noha egészen ragtalanul használatnak, még általánosabban, mint a magyarban pl. *χūrēm täl surti-γār* három éves rén-tulok III.110. *līné nāl palittē* nyillövésnyi (tlk. kilőtt nyíl) távolságra III.498. *tal-militné* ölnyi mélységre I.70. *tārés-pānχwit kēr-qtüä* arasz széles vas kopja III. 449.

SZILASI MÓRICZ.